

LUSTGÅRDEN 1989

LUSTGÅRDEN

Årsskrift 1989

ÅRGÅNG 70

FÖRENINGEN FÖR
DENDROLOGI OCH PARKVÅRD

Tryckt med bidrag från Kungl. Patriotiska Sällskapet.

Innehåll

KARL-EVERT FLINCK
Tor Nitzelius 5

TOR G NITZELIUS
Curriculum vitae 7

BJÖRN ALDEN
Tor Nitzelius och Arboretet i Göteborgs botaniska trädgård 9

FIND GÜNTHER CHRISTENSEN
Nordiske dendrologer inspirert av Tor 17

INGVAR NORDIN
Och honom skall vi aldrig glömma... 19

HARALD ALANDER
Tor Nitzelius, vän och Rhododendronvän 25

ASGER ÖRUM-LARSEN
Dumbarton Oaks. Et havekunst-historisk forskningscenter i USA 29

GÖSTA ADELSWÄRD
John Evelyn. Den mångsysslande trädälskaren 33

IN MEMORIAM
Torgil von Seth 41

SMÄRRE MEDDELANDEN OCH NOTISER

Klaus Stritzke: J P Lenné, 200-årsminnet av en stor trädgårdsarkitekts födelse firat i Tyskland 42
Carl R Blomstedt: Trädplantering i Cap Verde 45
Claes-Göran Ahrén: Trädplantering i Cap Verde 46
Evert Nilsson: Evert Nilssons Arboretum, Ås. Köldskador efter den extrema kylan i januari 1987 50

RECENSIONER

Gösta Adelswärd: Bortglömt ämne i Sverige: Trädgårdarnas kulturhistoria 54
Tor G. Nitzelius: Skrifter, närmast behandlade dendrologiska spörsmål 56

FÖRENINGSMEDDELANDEN
Årsredogörelse 58

Föreningen för dendrologi och parkvård

(The Swedish Society for Dendrology and Park Culture)

Norrlandsgatan 44 B, 752 29 Uppsala, tel 018/15 35 00
Postgirokonto 1607–1. Medlemsavgift 100:— årligen, 25:—studerande, 30:— familjeavgift, 1.000:— ständig medlem, 500:— ständig familjemedlem

Ordförande: Professor Gösta Winqvist, Elfviksudde, 181 90 Lidingö.

Vice ordförande: Akademijägmästare Mårten Smedberg, Fiskartorpsvägen 108, 115 42 Stockholm

Sekreterare och skattmästare: Arkitekt LAR Helmuth Wanderoy, Norrlandsgatan 44 B, 752 29 Uppsala, tel 018/15 35 00

Redaktör för föreningens årsskrift: Friherre Gösta Adelswärd, tel 0120/103 72

Redaktionskommitté: Docent Örjan Nilsson, Arkitekt LAR Helmuth Wanderoy

Tryckt hos Schmidts Boktryckeri AB, Helsingborg 1989

Omslagsbilden: Teckning av Lisa Bauer. Genom verandadörren hos Tor Nitzelius har man i blickfånget närmast t v *Sorbus Ullung* ''Pearl'', en rönn från Ullung i Korea, förökad på sluttningen av Hallands ås. De päronformade bären är klart orangefärgade och trädet lyser på hösten i den häftigaste cinnober. T h därom en låg jylländsk form av havtorn — *Hippophaë rhamnoides* — vackert grågrön. Bakom den en lärk från Kurilerna och höga, pelarformade enar från Östergötland, *Juniperus communis* ''Örsgänge''.

NY REDAKTÖR FÖR LUSTGÅRDEN

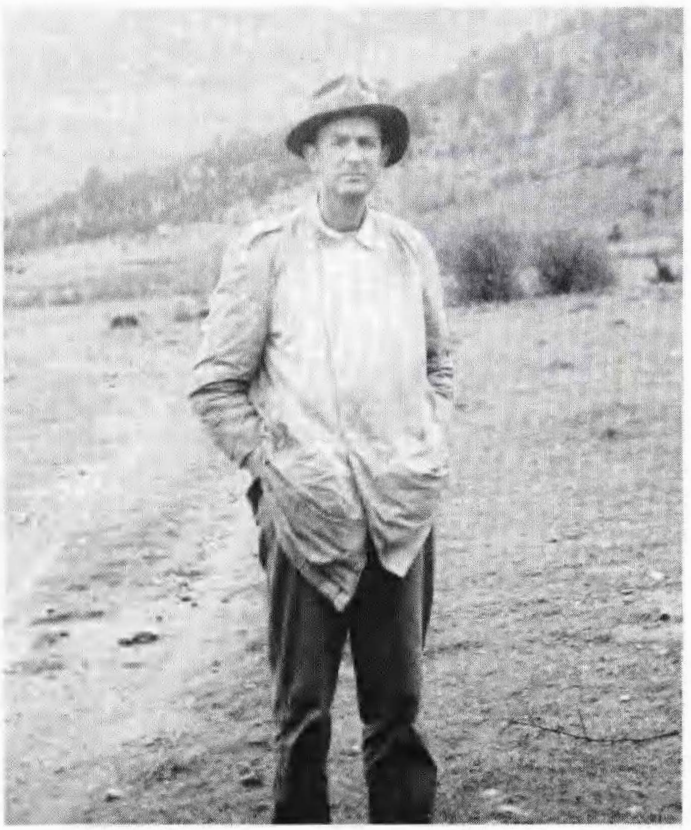
Fr o m årgång 71 är arkitekt LAR Kjell Lundquist, Sveriges lantbruksuniversitet, Inst för landskapsplanering, Box 58, 230 53, Alnarp, 040/41 50 00, redaktör för årsskriften.

NYTT SEKRETARIAT

Efter årsmötet 1990 handhas sekreteriatet av Sven Hermelin AB, Uggleviksgatan 13, 114 27 Stockholm.

Tor Nitzelius

KARL-EVERT FLINCK

"Who would be a plant-hunter!? (Frank Kingdon-Ward), Tor i Taurusbergen en regnig dag 1954. Foto: Sten Karlberg

Tor Nitzelius blir 1989 75 år gammal. När jag träffar honom och lyssnar till hans entusiasm och nya idéer, verkar han vara i 20 åren. Då jag försöker överblicka de bidrag han lämnat botaniskt, dendrologiskt och allmänt hortikulturellt ändras mitt intryck till, att han, för att ha hunnit med allt, redan måste ha passerat 100 års strecket. De intryck jag hänför till, försöker jag i det följande att antyda.

Vi har alla charmerats av Tors talang som skribent och föredragshållare. Kan det vara så att hans skolutbildning som latinare lämnade ett underlag till hans utveckling som skribent?

Efter sina allmänna skolstudier ägnade Tor från sitt tjugonde år sitt liv åt att arbeta med växter. Han började som trädgårdspraktikant i Sverige och Tyskland. I Tyskland bl a vid L. Späths plantskolor i Berlin. Denna enastående fina plantskola med sina många nyintroduktioner av fina lignoser var säkert inspirerande.

Från 1937 studerade Tor vid Versuchs- u. Forschungsanstalt für Gartenbau i Berlin-Dahlem och avlade där examen 1940. Tysk trädgårdskonst stod vid denna tidpunkt högt och påverkade också Sverige. Tor fick uppleva detta skede inifrån. Att Tor miljömässigt och språkligt fick en tidig inter-

nationell start var säkert en del av bakgrunden till att han senare, mot bakgrunden av sitt arbete i Sverige, kontinuerligt sökte internationella möjligheter att berika svenska parker och trädgårdar med ett exotiskt växtmaterial, kritiskt utvalt med hänsyn till skönhet och odlingsvillighet.

1941 återvände Tor till Sverige och startade som medarbetare till Magnus Jonsson; en kombination av två superentusiaster beträffande växtmaterial.

1943 startade Tor som växtsakkunnig vid Stockholms stads parkavdelning, vilken tjänst han lämnade 1952.

Vid sidan av den normala arbetsinsatsen studerade Tor under denna tid tillsammans med Nils Hylander släktet Populus och dess odling i Sverige, vilket resulterade i en uppsats i "Lustgården". Tors intresse för popplar har fortsatt och jag misstänker att han firar sin 75-årsdag med att kritiskt granska kinesiska popplars systematik.

Isvintrarnas (1940—42) förödelse i svenska parker och trädgårdar gjorde ett mycket starkt intryck på Tor. I hela hans aktiva liv har frågan om introduktion till Sverige av härdigt växtmaterial varit mera konsekvent beaktat än från något annat håll. Hans första skriftliga bidrag i denna riktning var en artikel om Rhododendron rufums härdighet 1950.

1950 kom den första av de böcker, som gjort Tor så välkänd för deras sakkunniga information, instruktiva bildmaterial och en entusiasmerande språkbehandling. Denna bok var "Trädgårdens vackraste blommor".

Tor har i sitt sökande efter härdigare, vackrare och mera lättodlade växter företagit en rad insamlings- och studieresor. Dessa har gått till Karpaterna, Japan (3 gånger), Jugoslavien, Turkiet (2 gånger), Italien (2 gånger), Spanien, Portugal, Balkanhalvön, Korea och USA. Den första resan till Karpaterna var i stor utsträckning inriktad på de vackra högörtssamhällena därstädes.

Med kännedom om detta, samt att hans första bok behandlade trädgårdsblommor, frågar man sig, vad det var, som kom Tor att i så hög grad arbeta med lignoser, att han numera framstår som dendrologiens "grand old man" i Sverige. Jag tror att det var hans längd — 199 cm. Han var så långt från marktäcket och så nära blommorna på buskar och träd, att valet blev naturligt.

1945—52 var Tor sekreterare i vår förening och redaktör för vår årsbok. Han sammanställde under denna tid även ett generalregister över art.förteckningarna i tidigare årgångar av densamma.

Under denna tid arbetade Tor även med "vetenskapliga metodiska undersökningar över odlingsvärde och härdighet hos lignoser i vårt land", som definitionen löd vid anslagsbeviljandet. 1952 följde logiskt boken "Blommande buskar och träd", vilken de flesta av oss använt som rättesnöre i våra tidiga odlingsförsök.

Vad Tor uträttade före 1952 tilldrog sig berättigad uppmärksamhet och var en naturlig orsak till, att Göteborgs botaniska trädgård knöt honom till sig. Mellan 1952 och 1976 tjänstgjorde Tor som amanuens, intendent och prefekt vid trädgården. Under denna tid utformades trädgårdens internationellt kända arboretum och den s k Japandalen. Rhododendron-materialet kompletterades framför allt med japanska insamlingar och en utvärdering av materialet skedde. Nybeskrivningar av Harry Smiths insamlingar skedde.

Från alla de tidigare omnämnda studie- och insamlingsresorna medförde Tor till Sverige ett skiftande och i många avseenden helt nytt dendrologiskt material.

Han studerade och samlade koniferer i Spanien, Italien, på Balkanhalvön, i Turkiet, Japan och Korea. Sorbus ägnade han sig särskilt åt i Japan och Korea. Rhododendron studerade Tor i Spanien, Turkiet, Japan, Korea och USA.

Denna lista kan göras mycket lång och andra kommer i denna årsbok att behandla olika aspekter på dessa insatser. Jag önskar här endast peka på hur Tor, med för hans omgivning svårförståeliga tankegångar och strävanden, fann de klimatområden i Japan och Korea, som fenologiskt gav det för Sverige optimala växtmaterialet.

Samma attityd har givit oss intressanta introduktioner från Turkiet och Sicilien. Exempel härpå är den i Sydsverige fullständigt härdiga *Abies nebrodensis* från Sicilien.

Under sin verksamhet i Göteborg spred Tor en myckenhet av värdefull information i fackpress och dagspress om vackert, odlingsvärt och ofta förbisett växtmaterial.

1958 publicerades Tors "Boken om träd", en milstolpe i svensk dendrologisk litteratur. 1983 kom slutligen den intressanta och charmerande boken "Träd från när och fjärran".

Tors personliga kontakter med växtälskare i allmänhet och unga medarbetare i synnerhet har ak-

tivt bidragit till ett större dendrologiskt kunnande i landet.

Efter sin pension har Tor ägnat hela sin kraft åt sin försöksträdgård på Hallandsåsen. Resultaten kommer inom en nära framtid att berika våra plantskolors sortiment.

Tors hela vuxna liv har blivit en strävan att, baserat på kännedom om såväl svenska odlingsbetingelser som växtbetingelserna för exoter troligen lämpliga för Sverige, införa och testa detta växtmaterial. Ingen kan mer än gissa vilka försakelser och ansträngningar som Tor och hans familj har genomgått för att uppnå detta mål.

Då resultatet av Tors ansträngningar med säkerhet kommer att ha ett bestående värde för vårt land, vill jag uttala en förhoppning att resultatet i Tors ögon rättfärdigar alla insatser.

TOR GUSTAF NITZELIUS
Curriculum vitae

1914 Född 1914-02-12 i Stockholm.

1933 Avslutade min skolgång (efter realexamen och 2 år latingymn.)

1934-1937 Trädgårdspraktik i Sverige samt militärtjänst.

1937 Trädgårdspraktik vid L. Späths plantskolor i Berlin och Ketzin/Havel.

1937-1940 Studier och examen vid ''Versuchs- u. Forschungsanstalt für Gartenbau'' i Berlin-Dahlem.

1940-1941 Assistent vid fruktodlingsförsöken vid samma institution.

1941-1942 Medarbetare i sortimentsplantskola vid Vadstena.

1943 Militärtjänst

1943-1952 Innehade tjänst som växtsakkunnig vid Stockholms Stads Parkavdelning.

1946-1950 Erhöll ur C. F. Lundströms stipendiefond anslag för genomförande av ''vetenskapligt metodiska undersökningar över odlingsvärde och härdighet hos lignoser i vårt land och för utgivande av en dendrologisk handbok''.

1945-1952 Sekreterare i Föreningen för Dendrologi och Parkvård och samtidigt redaktör för dess årsbok Lustgården. Utarbetade på styrelsens uppdrag ett generalregister över artförteckningarna i tidigare årgångar av nämnda tidskrift.

1952 Erhöll tjänst som Amanuens vid Göteborgs Botaniska Trädgård. Medföljde sommaren och hösten samma år prefekten vid sagda institution, framlidne professor Bertil Lindquist, på en dendrologisk forsknings- och insamlingsresa till Japan. Medel till denna resa erhöll jag dels ur C. F. Lundströms stipendiefond, dels genom förskottering av arvoden för egna utgivna böcker hos Saxon & Lindströms Förlags-AB, Stockholm. Under denna resa kunde jag även idka vegetationsstudier i södra Kina, Filippinerna, Borneo och Celebes.

1954 Genomförde på sensommaren för Göteborgs Botaniska Trädgård en dendrologisk insamlingsresa till Jugoslavien. Medel härför erhölls ur Wilhelm och Martina Lundgrens vetenskapsfond i Göteborg.

1957 Genomförde på sensommaren och hösten tillsammans med Dr. Sten Karlberg och på uppdrag av Göteborgs Botaniska Trädgård en forsknings- och insamlingsresa till Turkiet.

1959 Tjänstgjorde 3 månader som prefekt för Göteborgs Botaniska Trädgård under professor Lindquists bortovaro.

1960-1961 Utförde på uppdrag av Mo & Domsjö AB, Örnsköldsvik, en inventering och beskrivning av lignoserna i Ekolsunds arboretum

nära Enköping (Nitzelius 1962).

1963 Reste på våren till Italien för genomförande av taxonomiska och växtgeografiska undersökningar speciellt inom släktena *Abies* och *Pinus*. Medel erhölls ur Konung Gustaf VI Adolfs 80-årsfond för svensk kultur och Wilhelm och Martina Lundgrens vetenskapsfond.

I september samma år erhöll jag av Statens Naturvetenskapliga Forskningsråd anslag för ''röntgenfotografering av vissa vedartade växter samt utarbetande av standardmetod för röntgenfotografering av typ- och beläggexemplar i herbarierna.''

1964 Vistades i augusti och september i södra Spanien och Portugal för inventering av inhemska och exotiska trädslag därstädes. Medel erhölls ur Längmanska Kulturfonden.

1965 Vistades i maj i södra Italien för fortsatt studium av bl a släktet *Abies*. Medel erhölls av Statens Naturvetenskapliga Forskingsråd.

1966 Under juni och juli besökte jag Jugoslavien och Grekland för populationsundersökningar inom släktena *Abies* och *Pinus*. I september samma år företog jag tillsammans med Dr. Sten Karlberg och Dr. Nils Dahlbeck en insamlings- och studieresa till områdena kring Niksar-Erbaa nära Tokat vid Svarta Havskusten i norra Turkiet. Här förekommer reliktbestånd av libanonceder, som upptäcktes så sent som under 50-talet. Medel erhöllos ur Wilhelm och Martina Lundgrens vetenskapsfond.

1970 Företog jag för Göteborgs Botaniska Trädgård en dendrologisk insamlingsresa till mellersta och södra Japan, inkluderande den växtgeografiskt viktiga ön Yaku (Lat. 30°18'N, 130°30'Ö.), varvid speciellt intresse ägnades åt klimatprovenienser av barrträd och andra städsegröna växter lämpliga för skandinavisk odling. Medel erhöll jag ur Konung Gustav VI Adolfs 80-årsfond för svensk kultur.

1970-1973 Utförde på uppdrag av Dr. Ragnar Kempe, Örnsköldsvik, en inventering och artbestämning av lignosmaterialet i Arboretum Drafle på Hemsön utanför Härnösand. (Nitzelius 1976)

Bildade med ett antal intresserade fackmän och amatörer i början av 1970 Rhododendronsällskapet, som är en riksförening. Valdes samtidigt till ordförande.

1973 Utsågs i januari till hedersledamot i Sällskapet Hortikulturens Vänner i Göteborg.

1974 Tilldelades i mars Patriotiska Sällskapets Trädgårdsmedalj för insatser inom svensk dendrologi.

Erhöll samma år en tjänst som Trädgårdsintendent vid Göteborgs Botaniska Trädgård och förordnades att från april samma år till april 1976 uppehålla tjänsten som prefekt vid trädgården under professor Wendelbo's bortvaro.

Reste på hösten till ö. USA för studiebesök på hortikulturella och dendrologiska institutioner inkl. Arnold Arboretum. Föreläste inför New York-sektionen av Amerikanska Rhododendronsällskapet och inför Connecticutsektionen av American Horticultural Society. Resan möjliggjordes genom anslag från Wilhelm och Martina Lundgrens vetenskapsfond och genom insamling inom det svenska Rhododendronsällskapet.

1976 Erhöll på egen begäran förtidspension (''förtida uttag'') på grund av hälsoskäl från min tjänst vid Göteborgs Botaniska Trädgård.

Organiserade och ledde på uppdrag av ''Nordisk Arboretudvalg'' en skandinavisk grupp av dendrologer i Japan med uppgift att för de nordiska arboreta insamla härdiga arter och provenienser av lignoser. Vid detta tillfälle gjorde jag också ensam en veckas besök på ön Ullung-do (Dagelet) i Japanska Havet för specialinsamlingar. Medel till resor och uppehåll hade ställts till förfogande av Nordisk Kulturfond.

1976-1979 Har på eget initiativ och med egna medel byggt upp en hortikulturell-dendrologisk försöksverksamhet vid mitt hem vid Fladalt (Växtorp) i södra Halland. Huvudverksamhet: selektion av klimattyper av lignoser (speciellt från Balkan, Turkiet och Ostasien) lämpliga för olika zoner i vårt land. Förädlings- och korsningsverksamhet bedrivs också i viss utsträckning.

Tor G. Nitzelius

Tor Nitzelius och Arboretet i Göteborgs botaniska trädgård

BJÖRN ALDÉN

Vinter i Arboretet. Bestånd av arnoldgran, Abies × arnoldiana. Foto: Björn Aldén

Ingen del av Botaniska i Göteborg, möjligen med undantag av Japandalen, kan förknippas så intimt med Tor Nitzelius som Arboretet.

Det var emellertid hans förste chef, professor Bertil Lindquist, som redan 1951, dvs mindre än ett år efter sitt tillträde som prefekt för Botaniska, lade upp planerna för ett beståndsarboretum i det dåvarande s k Ytterområdet och året efter initierade de förberedande praktiska arbetena där.

Innan jag går närmare in på det hängivna arbete Tor nedlagt i Göteborgs vid det här laget välkända Arboretum och hur det genom hans försorg kommit att utvecklas till den pärla det är idag är det på sin plats att något skildra bakgrunden till dess tillkomst och de tidiga intentionerna med det.

I ett P.M. från våren 1952 skriver professor Lindquist: ''Det arboretum, som nu planlägges i Göteborg, är avsett tjäna i första hand rent skogliga ändamål. I denna anläggning skall prövas tillväxt- och härdighetsegenskaper samt tekniskt viktiga morfologiska egenskaper hos avkommor av särskilt utvalda trädtyper och beståndstyper av såväl våra egna trädslag som av de exotiska träd, som kunna ha intresse för svenskt skogsbruk.''

För Lindquist, som var skogsforskare och just lämnat en professur vid Kungliga Skogshögskolan var det naturligt att fortsätta sina skogliga intressen i Göteborg. Från politikerhåll i Göteborg, bl a från två politiker i självaste Botaniskas styrelse, upphävdes emellertid strax starka protester mot

att så, såsom man menade, förändra trädgårdens inriktning.

Mitt under den animerade debatt som pågick våren 1952 anställdes Tor (den 15 mars) såsom andre amanuens och dendrolog. Han kom då från Stockholm där han sedan 1943 tjänstgjort som trädexpert och biträdande tekniker vid gatukontorets parkavdelning.

Professor Lindquist var förutseende nog att genast ta med sig Tor på en insamlingsexpedition till Japan trots att han endast tjänstgjort några månader i Botaniska när resan startade den 29 juli 1952.

Tors gedigna dendrologiska kunskaper, som han redan då hade delat med sig av till en större allmänhet bl a i sin samma år utkomna, i Sverige ännu oöverträffade, bok betitlad "Blommande buskar och träd" (1952), kom säkert väl till pass i Japan.

Stadskollegiet i Göteborg bekräftade så småningom trädgårdens rätt att i Ytterområdet anlägga ett beståndsarboretum. Under 1953 planterades de allra första bestånden. Detta första material utgjordes dels av olika typer av skogliga elitträd från Europa och Amerika men också delvis av unikt material från Kina, härstammande från Uppsaladocenten Harry Smiths insamlingar i provinsen Sichuan 1934.

Det nyinsamlade japanska materialet var omfattande och tillsammans med kompletterande hitsändningar från japanska kollegor under 50-talet kom efter hand de japanska träden att dominera i Arboretet. De möjliga planteringsytorna var emellertid redan från början begränsade — de bestod framförallt av ett antal dalsänkor och deras sluttningar i ett i övrigt kargt, västkustskt landskap dominerat av bergryggar av sur gnejs och partier med mager, grund jord däremellan.

Lindquists stora intresse låg alltjämt i det europeiska, skogliga elitmaterialet, medan Tor intresserade sig särskilt för de asiatiska arterna. Bland dessa fanns också de klart bästa typerna i fråga om tänkbara prydnadsträd och buskar för svenskt vidkommande. Det har ju redan påpekats att det ursprungliga huvudsyftet med Arboretet var att testa arter med tanke på eventuell framtida användning i svenskt skogsbruk. Ganska snart lär det emellertid ha stått klart att området inte var tillräckligt stort och framför allt att dess mark var av allt för låg bonitet för att kunna hysa storskaliga proveniensförsök med exempelvis tall, gran och lärk. Den Lindquistska drömmen om Botaniska som skogsförbättringsinstitut, om jag får uttrycka det så, började blekna betänkligt.

Det är samtidigt ett faktum att många av de odlade asiatiska och amerikanska arterna, ja även de europeiska, vid sidan av sina eventuella skogliga företräden besitter en betydande skönhet. Deras potential som rena prydnadsväxter var således tidigt med i bilden. Inte minst tack vare Tor kom växtmaterialets hortikulturella meriter att betyda mer och mer som kriterium för vad som anskaffades till och planterades i Arboretet. Metoden att plantera träd av utvalda provenienser i bestånd fortsatte dock i enlighet med Lindquists ursprungstanke, något som skulle visa sig vara av stor betydelse.

Nya insamlingsresor initierades. Redan två år efter den första japanresan begav sig Tor ut på en insamlingsresa till Jugoslavien. Ett bestående resultat från den resan är bl a ett välmående bestånd av makedonisk tall, *Pinus peuce,* i arboretets europeiska avdelning samt en äkta valnöt, *Juglans regia* (planterad nära trädgårdens centrum), samlad i Viogor på 1 000 m:s höjd. Den senares utomordentligt stora intresse ligger i att den är en av de få äkta valnötter som överlevt vintrarna 1985—1987 här i Botaniska.

Under sensommaren och hösten 1957 företog Tor, tillsammans med jägmästaren Sten Karlberg, ännu en insamlingsresa. Den gick till den asiatiska delen av Turkiet, ett område som man visste hyser en oerhört rik flora av vedartade växter, inte minst av barrträd. Resan och de kontakter som Tor skaffade sig med turkiska skogsbotanister resulterade i ett för den tiden unikt material av särskilt släktet *Abies.* Samtliga turkiska arter (eller taxa) planterades i början av 60-talet i ett område med lätt, mycket sandhaltig jord i Arboretet. De har haft en mycket god utveckling och även om t ex turkgranen, *Abies cilicica,* från Taurusbergen i S Anatolien led märkbart av vintrarna 1985—1987 så ser de alla, efter sommaren 1989, mycket bra ut.

Tor och Karlberg såg också till att dela med sig av det turkiska materialet. Ett resultat av detta blev att man i några plantskolor upptäckte att den botaniskt visserligen knappt urskiljbara *Abies nordmanniana ssp bornmuelleriana* från NV Anatolien har stort värde och t o m överträffar nordmannsgranen, *A. nordmanniana ssp nordmanniana,* som pyntegrönt. Dess främsta merit är att den håller sina barr en eller två veckor längre.

Tor intresserade sig mycket för dessa ädelgranar, vilket bl a utmynnade i en ofta citerad artikel i Lustgården (1969) om ädelgranarna runt Medelhavet. Erfarenheter av andra *Abies*-arter skaffade sig Tor under resor till olika delar av Sydeuropa och Turkiet (ännu en gång) på 60-talet. Värd att nämnas här, även om den inte direkt har med Arboretet eller ädelgranar att göra, är förresten en lignos som Tor samlade just i Turkiet 1966. Det var en sommargrön och därmed härdigare typ av eldtorn, *Pyracantha coccinea* var *kuntayi* (ej *kutayi*, som den kallats i plantskolorna), vilken så småningom kom ut på den svenska marknaden. En anledning till att jag särskilt omnämner denna varietet är att det sällan framgått varifrån materialet egentligen härstammar.

Alla dessa resor medförde naturligtvis att Arboretets bestånd av vildinsamlade arter av känd proveniens ökade beständigt under 60-talet.

Tors sedan 1952 stora kärlek till Japan och japanska växter höll också i sig. Ungefär samtidigt med Arboretet tillkom Japandalen. Förutom japanska träd kunde vi här få utrymme för buskar och örter från Japan. Trots sitt stora engagemang för träden har Tor aldrig varit en enkelspårig trädfanatiker utan alltid hyst ett varmt intresse även för andra växter. Om detta vittnar ännu en av hans många populära böcker, "Trädgårdens vackraste blommor", från 1950.

Tor skulle dra till Japan ännu en gång och ännu en gång. Resan dit 1970 inbringade mycket spännande material, särskilt av *Rhododendron*. Merparten av detta står att beundra i Japandalen.

Erfarenheterna från insamlingen 1952 kom väl till pass vid de senare japanresorna. För att finna de för vårt vidkommande bäst lämpade provenienserna var idén vid början av 50-talet att söka dem på så nordliga breddgrader som möjligt, alltså i prefekturerna i Hokkaido och N Honshu. Efter att under 50- och 60-talen ha iakttagit dessa provenienser i kultur i Arboretet samt provenienser från C Honshu kunde man dock konstatera att material från Hokkaido inte uppförde sig så bra här på västkusten. Milda vintrar och i synnerhet

Tor på första expeditionen till Japan 1952. Ett besök hos Chrysanthemumodlare på Hokkaido. Foto: Takashai

kombinationen av mildperioder och nattfroster under april månad och under första hälften av maj, något som är legio här, medförde för tidig knoppsprickning och åtföljande torkskador. Materialet betedde sig med andra ord som de s k superhärdiga träden pichtagran, *Abies sibirica,* och sibirisk lärk, *Larix sibirica,* vilka t o m går att odla i zon 7, men som samtidigt är klart olämpliga i Sydsverige. Men tack vare sättet att plantera ett större antal individ härstammande från moderträd som avblommat fritt i naturbestånd behölls en icke obetydlig genetisk variation i de planterade ursprungsbestånden. Detta har inneburit att det ännu finns ett antal individ med så pass sen knoppsprickningstid och tidig avmognad att de överlevt. Exempel på arter där en kraftig naturlig selektion skett är sachalingran, *Abies sachalinensis,* och ajangran, *Picea jezoensis* var *jezoensis,* båda insamlade i Kamikawa-prefekturen på Hokkaido. De individ som står kvar idag visar, så länge de får vara i fred för älgarna, god utveckling. Enstaka exemplar av den förstnämnda arten har nu nått en höjd av 15 m och fått en stamomkrets på drygt 80 cm.

De fortsatta insamlingarna Tor gjorde i S och C Japan, både under den på egen hand företagna resan 1970 samt under den av Tor ledda Nordiska Arboretkommitténs insamlingsexpedition 1976 till i huvudsak samma områden som Tor besökte 1970, har inbringat åtskilliga nya och högst användbara erfarenheter om träds härdighet. Vi har lärt oss att provenienser från bergen i så sydliga nejder som Shikoku och Kyushu, ja t o m från den närmast tropiska ön Yakushima, fungerar utmärkt i vårt klimat. Ett praktexempel på en ny värdefull art eller ska vi säga en form av en art som Tor via japanska kollegor lyckades få frön av redan före sin andra japanresa är den s k *Abies sikokiana.* Denna ädelgran förekommer endast på bergen Ishizuchi och Zurugi på Shikoku. Barren liknar de hos fujigranen, *A. veitchii,* men är bredare mot spetsen. På så vis närmar den sig koreagranen, *A. koreana,* i utseende. Tor har aldrig underlåtit att sprida kunskaper och delge information om växter han anser odlingsvärda i ett större sammanhang. I en artikel i "Journal of the Royal Horticultural Society" (1975) låter han västvärlden få upp ögonen för denna odlingsvärda ädelgran. *A. sikokiana* har visat mycket god härdighet, vilket bl a hänger ihop med dess fenologi. Inget annat asiatiskt barrträd i Göteborg har så sen knoppsprickning som denna — i första juniveckan!

På grund av platsbrist har tyvärr varken *Abies sikokiana* eller mycket av det andra materialet från Sydjapan kunnat planteras i bestånd i Arboretet. I stället kan det avnjutas i Japandalen och på andra platser i innerträdgården.

Medan jag är inne på ädelgranar bör ytterligare en *Abies* som Tor varit synnerligen involverad i omnämnas. Det är *A.* × *arnoldiana,* en hybrid beskriven av honom (1970 a), som på goda grunder förmodas vara en korsning mellan *A. koreana* och *A. veitchii.* Den härstammar från frön samlade på Wilsons originalplanta av *A. koreana* i Arnold Arboretum. Av denna vackra ädelgran finns dels ett helt bestånd i Arboretet, dels två selekterade kloner i Japandalen. Den ena av dem har brunvioletta kottar och har kallats 'Violet', den andra har grågröna—-gulbruna kottar och benämnes 'Graciosa'.

Även om det just i Arboretet inte planterats särskilt många *Rhododendron* kan jag inte låta bli att skriva något om detta släkte, som blivit något av en passion för Tor och därmed, kan jag gott säga, för hans efterföljare i Botaniska. En av hans "specialare" är fujirododendron, *Rhododendron brachycarpum.* Redan innan han kom till Botaniska fanns här åtskilliga stora buskar av denna superhärdiga japanska och koreanska art. De hade då klarat de svåra krigsvintrarna 1940—1942. Mer material insamlades under expeditionerna 1952—1976 och idag finns en av de största samlingarna i världen av *Rhododendron brachycarpum* i just Göteborgs botaniska trädgård. Arten har en stor utbredning i Japan och varierar betydligt i t ex blomfärg — från vita med gröna markeringar till djuprosa med bruna markeringar —, bladens hårighet och storlek samt i fenologi. Några insamlingar, kanske särskilt den från berget Hakkoda på N Honshu, kan ibland luras att vegetera redan i april efter milda vintrar och får då ofta knoppskador till följd av sena nattfroster. Men istället för att bli risiga och fula har de bildat nya knoppar och format synnerligen vackra och täta buskar. En levande vägg av sådana plantor kan beundras intill dammen i Japandalen.

Nästan helt opåverkad av våra vintrar är emellertid den koreanska formen som Tor beskrev (1970 b) under namnet ssp *tigerstedtii.* Dess namn hedrar den finländske dendrologen och förre ägaren till Mustila Arboretum i Finland, Dr Tigerstedt, från vilken Tor fick material ursprungligen

Tor just hemkommen från Japanexpeditionen 1976, med insamlad klase av japansk rönn, Sorbus commixta. Foto: Christian Tyre, Göteborgs-Posten

insamlat i Diamantbergen i N Sydkorea. Bladen och blommorna hos ssp *tigerstedtii* är, åtminstone hos det material vi odlar i Botaniska i Göteborg, tydligt större än hos japanskt material av *R. brachycarpum*. De största bladen blir 25 cm långa och har en bredd på upp till 9 cm. Vid visningar i Botaniska brukar *ssp tigerstedtii* kallas för världens härdigaste rododendron. I Finland har den klarat temperaturer på ned till minus 45 grader. Flera andra hortikulturellt värdefulla typer av *R. brachycarpum* finns i Arboretet och trädgården. En av de mest senblommande rododendronplantorna överhuvudtaget är en gammal fujirododendron i Bambulunden, som döpts till 'Augustimåne'.

Tors intresse för nämnda art har också givit sig uttryck i ett antal ännu ej introducerade hybrider som han framställt hemma i Fladalt. Artens härdighet tycks gå i arv och vi väntar med spänt intresse på att se mer av dessa hybrider.

Till arter som Tor insamlat i naturen och som sedermera planterats i Arboretet hör också japansk azalea, *R. japonicum,* guldazalea, *R. luteum,* en osedvanligt härdig typ från Mehm Dagh i Artvin, Turkiet, samt pontisk rododendron, *R. ponticum,* från samma berg. Möjligen utgör delar av sistnämnda insamling naturhybrider med *R. ungernii*. Plantornas härdighet, få skador efter vintrarna 1985—1987, tyder starkt på att de inte är rena *R. ponticum*.

Grundstommen i den asiatiska delen, dvs den obetingat innehållsrikaste delen, utgöres såsom jag tror framgått alltjämt av de insamlingar Tor och Bertil Lindquist gjorde i Japan 1952 samt av material som därefter tillsändes trädgården av de många japanska kollegor man lärt känna under denna insamlingsresa. Med den stora kunskap och det charmerande sätt Tor har blev skaran av kontaktsökande kollegor och vänner i Japan med

tiden ytterst omfattande, något som trädgården har stor nytta av än idag. I skrivande stund har vi just haft ett besök, det andra för i år, av en japansk botanist.

Bland det japanska materialet finns åtskilligt som säkert kommer att få en framtid som prydnadsträd i svenska parker och trädgårdar. Det japanska bergkörsbäret, *Prunus sargentii,* som via Tor introducerades på den svenska marknaden tidigt, är ett sådant exempel.

Sedan början av 80-talet har pågått försöksodlingar i Sveriges Lantbruksuniversitets regi med några andra arter från Arboretet. Särskilt lovande är några helt nya, tidigare ej provade arter som t ex sachalinhägg, *Prunus ssiori,* och pärlhägg, *Prunus grayana,* och en extremt fin typ och samtidigt förbluffande härdig proveniens av katsuraträdet, *Cercidiphyllum japonicum.* Försöksodlingar i olika delar av landet har visat att katsuran från Göteborg är odlingsbar i betydligt klimatkärvare trakter än vad det tidigare från utländska plantskolor härrörande materialet varit. I Umeå frös under de svåra vintrarna 84/85 och 85/86 endast några centimeter av toppskotten bort!

Katsuran är tillsammans med den härdiga och vackra björkspirean, *Spiraea betulifolia* 'Tor' två exemplar på växter från Botaniskas insamlingsexpeditioner, som nu bl a via Elitplantstationen i Balsgård görs tillgängliga för allmänheten.

Ett annat synnerligen intressant träd, insamlat av Tor för Botaniskas och Nordiska Arboretkommitténs räkning på den koreanska ön Ullung 1976 är en *Sorbus* vars like man får leta efter. Den klon, som nu förökats vid SLU i Alnarp och som inom kort kommer att spridas på marknaden, utmärkes av att ha exceptionellt stora blad, på håll något påminnande om askblad. Deras höstfärg är formidabel. Frukterna är päronformade (!) och rödorange. Den finns avbildad i Tors bok ''Träd i när och fjärran'' från 1983. Arttillhörigheten är ännu ej helt klarlagd men att döma av variationen i och utseendet hos vissa av fröplantorna förefaller den stå *S. commixta* nära. Tio träd från en frösådd av nämnda rönn möter sedan 1986 besökarna till Botaniska redan utanför entrén.

Av ännu ej omtalat material av stort hortikulturellt värde i Arboretets Asien-del kan nämnas bestånd av kryptomeria, *Cryptomeria japonica,* junimagnolia, *Magnolia hypoleuca,* japansk valnöt, *Juglans ailanthifolia,* östasiatisk oxel, *Sorbus alnifolia,* guldlönn, *Acer tschonoskii,* flera typer av japansk rönn, *Sorbus commixta,* nikkogran, *Abies homolepis,* och japansk vingnöt, *Pterocarya rhoifolia.*

I den amerikanska delen förtjänar särskilt en proveniens av västamerikansk hemlock, *Tsuga heterophylla,* samt tre olika provenienser av ädelcypress, *Chamaecyparis lawsoniana,* att nämnas.

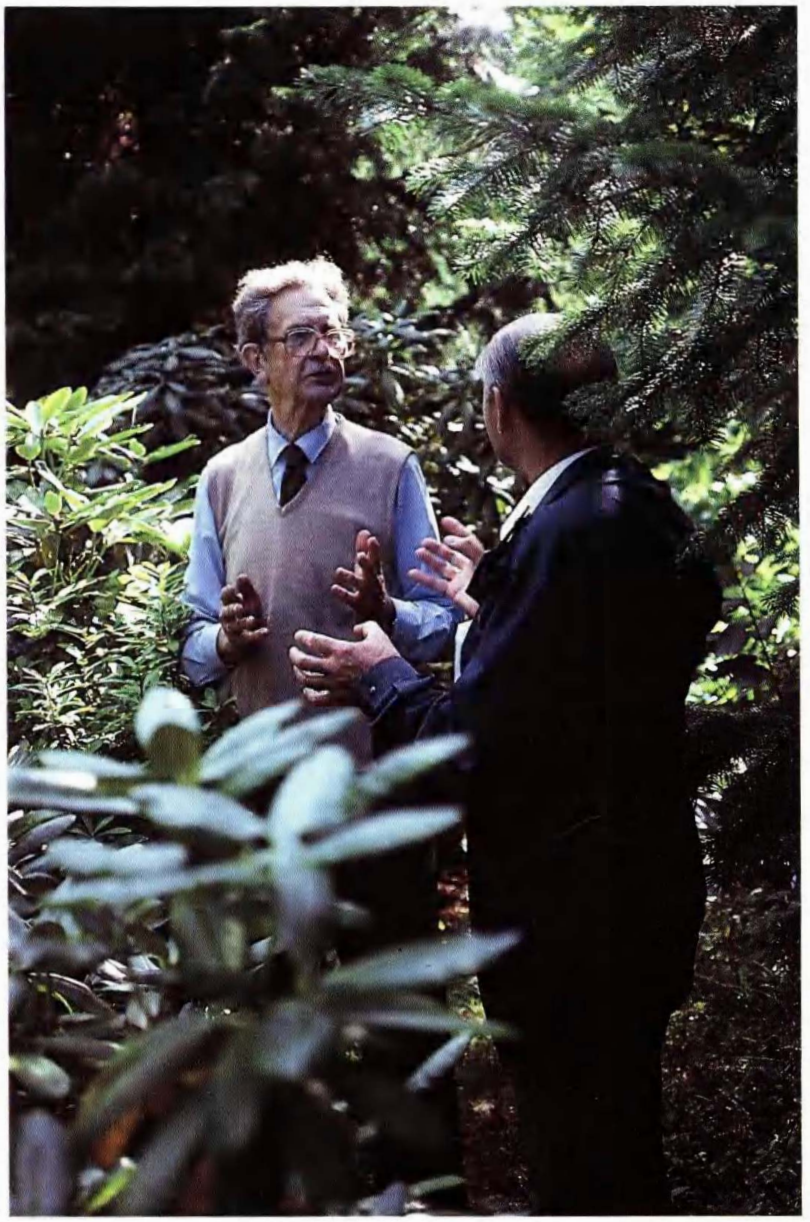
Inte heller den europeiska delen är utan intresse. Förutom det redan nämnda beståndet av makedonisk tall finns här ett unikt bestånd av serbisk gran, *Picea omorika,* härstammande från en insamling i Ö Bosnien av en jugoslavisk kollega till Tor. Beståndet visar en hittills oanad genetisk variation hos *P. omorika.* Den som trodde att denna art lättast känns igen på den smala, spirformiga kronan kan komma hit och få sin uppfattning grundligt reviderad.

Sedan 1979, dvs 3 år efter att Tor bestämde sig för att gå i pension (för att få mer tid för träden!), är Arboretet officiellt erkänt såsom en del av Änggårdsbergens naturreservat. Bestånden, som är fördelade på tre världsdelar, täcker 1989 en yta av 15 ha och omfattar ca 6 000 individ av närmare 300 arter. Ur en skriven guide till drygt 60 av bestånden i Asiendelen (Aldén 1983) kan allmänheten hämta ytterligare information om träden.

Expansionen under 50- och 60-talen har medfört att utrymmet och de möjliga planteringsytorna för nya bestånd av både buskar och träd väsentligt begränsats. Förutom de allt större svårigheterna att finna lämpliga planteringsytor har hela tiden viltet i form av älg och rådjur gjort livet surt för de nyplanterade träden. Stora förluster och livsavkortande fejningsskador har drabbat bestånden. Trots detta och att nyplanteringar endast kan ske i mycket begränsad skala är Arboretet idag en tillgång större än någonsin.

Under Tors långa och framgångsrika tjänstgöringstid i Göteborg var Arboretet inte bara hans stora intresse utan fungerade säkert också som ett viktigt andningshål för honom, särskilt under den tid då han runt mitten av 70-talet mer eller mindre motvilligt fick tjänstgöra som trädgårdens prefekt. Den som känner honom vet att inget kan vara honom mer främmande än administration. Tor är inte ''pappersmassa'' utan levande träd! Ett enastående bevis för detta är Arboretet i Göteborgs botaniska trädgård. Jag, som kom som hans efterträdare 1976, har fått ett arv långt värdefullare än pengar att förvalta.

Gud förbjude att dålig ekonomi, eventuella förändringar i intresseinriktningar från politiker och

Tor Nitzelius hemma i Fladalt. Foto: Björn Aldén

ledning etc går ut över Arboretet, dess fortlevnad och vidare utveckling.

Litteratur

Aldén, B. 1983: Guide över arboretet i Göteborgs botaniska trädgård. Del 1. Asien. Göteborgs botaniska trädgård.

Nitzelius, T. 1950: Trädgårdens vackraste blommor. Saxon & Lindströms förlag. Stockholm.

— 1952: Blommande buskar och träd. Saxon & Lindströms förlag. Stockholm.

— 1969: Abies. A review of the firs in the Mediterranean. *Lustgården* 49:146-1890.

— 1970 a: Über Abies koreana, die koreanische Tanne und A. × arnoldiana, eine neue Hybri-

de. *Deutsche Baumschule* 22(4):98-105.
— 1970 b: Rhododendron brachycarpum D. Don ex G. Don ssp. tigerstedtii, eine neue Unterart. *Ibid.* 22(7):207-212.
— 1975: Abies sikokiana, a new fir with a future in parks and gardens. *Journ. Royal Hort. Soc.* 100:202-205.
— 1983: Träd i när och fjärran. LTs förlag. Stockholm.

Björn Aldén är intendent vid Göteborgs Botaniska trädgård.

Nordiske dendrologer inspireret

TOR FIND GÜNTHER CHRISTENSEN

Når dette skrives er det allerede meget længe siden vi i Arboretet i Hørsholm modtog opfordring til at bidrage til særnummeret i anledning af Tor Notzelius' 75-årsdag i foråret. Det har glædet mig at modtage opfordringen, velvidende at jeg ikke formår at formulere en hyldest til Tor særlig smukt eller fyldestgørende, selvom jeg kender Tor fra talrige besøg i Danmark, ekskursioner og møder i nordiske lande og ikke mindst fra Japanindsamlingen i 1976, hvor vi ofte delte dobbeltværelse og talte meget sammen om vore oplevelser og indtryk.

Der findes vist ikke en klar definition af, hvad en god dendrolog er, men ikke desto mindre er alle indenfor "faget", som kender ham, enige om, at Tor fremstår som et lysende eksempel på en fremragende dendrolog.

Det er hændt, at vi i Hørsholm er blevet spurgt om, hvordan man uddanner sig til dendrolog og har måttet svare, at der ikke findes noget institut, de uddander folk til dendrologer. Da jeg havde læst Tor's bog "Träd i när och fjärran" faldt det mig ind, at man kunne have anbefalet de interesserede unge at læse den, og så gøre noget lignende det, som Tor har gjort i et langt og rigt liv blandt træer. Tor skaffede sig en grundlæggende viden under praktikår i svenske haver og studieår i Berlin. Under sin omtrent 25-årige tilknytning til den botaniske have i göteborg fra 1952 til 1976 fik Tor rig mulighed for at bygge videre på sit solide grundlag. Det er nok vanskeligt at fremhæve bestemte dele af Tor's indsats som dendrolog, men et forsøg skal gøres, set med danske øjne.

Tor's bog "Boken om träd" (1958), er vel egentlig den første rent nordiske dendrologi i den forstand, at den behandler væksternes kvaliteter og dyrkningsmuligheder på et nordisk grundlag. Den har ganske givet i en lang periode været inspirationskilde for trædyrkere i Danmark og det øvrige Norden. Selv lærte jeg den først at kende ved, at forskellige mennesker henvendte sig i Arboretet og forklarede, at de havde læst om et eller andet træ i bogen og nu ville vide lidt om vort kendskab til dets dyrkning i Danmark, og hvor det kunne ses og eventuelt anskaffes.

Det er i det hele taget karakteristisk for Tor, at han har været flittig til at viderebringe sin viden om forskellige emner ved talrige foredrag, i bøger og i artikler, både i Norden, England og Tyskland. Tor har dertil en enestående evne til at formulere sig smukt, letfatteligt og sagligt i både tale og skrift. Ikke mindst gennem artikeler i "Lustgården" delagtiggør han os i dendrologiske erfaringer, som er værd at fremhæve.

Mest kendt er vel nok hans arbejder vedrørende introduktion af japanske vedplanter, grundet på iagttagelser i ældre materiale i Göteborg og flere andre svenske samlinger (f.eks Dralle) og ikke mindst hans og prof B Lindquist's introduktioner fra den første Japan-rejse og hans egne fra senere Japan-rejser. I den forbindelse må nævnes Tor's afstikker til Ullung-øen, hvorfra Ullung-rønnene foran Göteborgs Botaniske have stammer, og forhåbentlig vil være til pryd dér i mange år fremover.

Andre introduktioner fra Ullung tegner meget lovende i Danmark, f.eks Phellodendron insulare og Rhododendron brachycarpum ssp tigerstedtii.

Tor's japanske erfaringer giver et nyt syn på, hvilke egne af Japan man for mange arters vedkommende bør interessere sig særligt for, med henblik på introduktion til Norden.

Tor's registreringer af træbestande i svenske samlinger er iøvrigt et nyttigt arbejde til vurdering af mange fremmede træarters dyrkning i Skandinavien.

Måske specielt for danske forhold er beskrivelserne af Abies-arter i middelhavslandene af stor interesse.

Beretningen om rejsen til Tyrkiet har af flere grunde vakt stor interesse her hos os. Arboretet i Hørsholm er i høj grad præget af materiale, modtaget gennem mangeårig udveksling af frø og andet plantemateriale med botanisk have i Göteborg, i særdeleshed fra Tor's tid på stedet.

Blandt de meget lovende ting kan nævnes Abies-arter fra det nordlige Tyrkiet og Cedrus libani fra Antalya, som alle har været uskadte efter de strenge vintre 1981/82 og 1986/87. Den tyrki-

Tor som det samlende midtpunkt for Nordisk Arboretudvalg og projektmedarbejdere ved møde i Göteborgs Botaniska Trädgård, 5. februar 1976. Fra venstre: Lars Rudin (S), Poul Søndergaard (N), Bjerne Ditlevsen (D), Magne Sandvik (N), Helge Vedel (D), Søren Ødum (D), Bent Søegaard (D), Find Günther Christensen (D), Tomas Lagerström, (S), Max Hagman (F), Peter Tigerstedt (F), Jens Peter Hjerting (D), Tor Nitzelius (S), Jan Erik Sanda (N), Rune Bengtsson (S) og Oddvin Reisæter (N).

ske ceder må således anses for et hårdført alternativ til de andre ceder-arter og -provenienser, som led svære skader i de nævnte vintre. Abies bornmuelleriana er en potentiel mulighed i den økonomisk meget betydelige pyntegrøntproduktion i dansk skovbrug.

Vi har derfor i nogle år syslet med planer om en mere omfattende indsamlingsrejse til Tyrkiet, hvor også mange løvtræarter har stor interesse. En del er allerede hjemført af Poul Søndergaard efter et kort besøg i Tyrkiet.

Blandt andre lovende arter, som Tor har skaffet os, kan nævnes Picea smithiana, Pinus wallichiana og Cedrus deodara fra Paktia prov i Afghanistan, som alle har klaret sig fint gennem de hårde vintre.

Sluttelig skal nævnes, at Tor gennem nogle år var en meget inspirerende deltager i Nordisk arboretudvalgs arbejde og suverænt planlagde og ledede indsamlingsrejsen til Japan i 1976, hvorfra der hjemførtes henved 800 numre, omfattende både levende planter, stiklinger og frø. Det store materiale afventer nu en generel vurdering.

Til dig, Tor retter vi fra danske kollegers side en tak for det fine samarbejde gennem mange år, fint ikke blot på grund af dine faglige, men også i høj grad dine menneskelige kvalifikationer, som værdsættes overalt, hvor du kom frem.

Vi ønsker dig endnu en række aktive år i dit frivillige eksil på Hallandsåsen.

Och honom ska vi aldrig glömma...

INGVAR NORDIN

Vi saxar följande ur Göteborgs Posten:

''Den hotfulla vinterknäppen före jul, som såg ut att vilja fortsätta förra vinterns förstörelsearbete bland de ömtåligare växterna i Botaniska trädgården, kom efter årsskiftet alldeles av sig. Sedan dess har idealväder rått i göteborgstrakten, om man därmed menar övervägande milt och fuktigt väder, och tjälen har på många ställen så gott som försvunnit'' (11 febr. 1964).

''Vårtecknen ute i Botaniska trädgården äro fortfarande ytterst sparsamma men det kommer säkert ej att dröja innan de komma att infinna sig helt plötsligt och i mängd'' (10 april 1963).

''I år äro alltså alla gynnsamma förutsättningar för handen och det återstår för närvarande endast att förtrösta på en god fortsättning'' (Lördagsbilaga våren 1957).

''Trots den sena årstiden är Botaniska trädgården ej i avsaknad av attraktioner'' (20 dec. 1957).

Dessa ord är direkt tagna ur Tor Nitzelius' artiklar i lokalpressen vid några olika tillfällen. Vilken göteborgare blir inte lockad att se värlök eller guldbandslilja eller brittsommarblomning i Botaniska? Vintertid frestar Tor med orkidéprakt i de exotiska och ångande växthussamlingarna eller med julgranar från olika hörn av världen ute i barrträdskvarteren. Vårblommande sippor, blå bergvallmo i häggblomningstid, höstfägring bland nypon och diverse granna löv målas upp så att alla känner sig motiverade att besöka trädgården. Ibland kan det vara praktiska råd, exempelvis täckning av känsliga arter eller bevattning en torr försommar. Kanske också en vers om Botans ekar, som kalåts vissa tider av horder av mätar- och vecklarlarver.

70 tidningsartiklar, därav drygt 50 med direkt anknytning till material och förhållanden i Göteborgs botaniska trädgård från åren 1954—64 har jag sparat, och det finns säkert fler. Sammantaget var det mycket värdefull information som nådde ut till alla inom GP:s spridningsområde. Ej minst genom sina skriverier skapade Tor Nitzelius mycket fin good-will för blommor, odling och Botaniska trädgården.

Artiklarna är omisskänligt ''nitzeliuska'' med matnyttig och roande information blandad. Och författarens entusiasm är aldrig att ta miste på. Rent stilistiskt har texten en något ålderdomlig prägel med pluralformer på verben — och om de saknas kan man vara säker på, att någon tidningsredaktör tafsat i manus!

En period skrev Tor och jag pressreleaser, ''Botaniska trädgården informerar'', om aktualiteter och speciella sevärdheter. Samtidigt upphörde Tor med sina tämligen regelbundna artiklar i Göteborgs Posten. Men hans namn återfanns ofta under notiser i Rhododendronbladet.

Min bakgrund och intresseinriktning förde mig tidigt i kontakt med Tor Nitzelius. I morfars handelsträdgård i Västerås lärde jag mig de vanliga perenna örterna, och bland mammas blomsterböcker fanns bland annat ''Trädgårdens vackraste blommor'', författad av TN. I Uppsala botaniska trädgård använde jag från slutet av 1950-talet Tors böcker i undervisningen; ''Blommande träd och buskar'' är utmärkt illustrerad och försedd med pålitlig och bra text, samma sak gäller för ''Skogens träd och buskar i färg''.

Mina egna dendrologiska inventeringar i Visby, Västerås och Roslagen gjorde att jag ofta fick konsultera Tors ''Boken om Träd'' (1958), något av dendrologins bibel i Sverige, och även Tor själv. Vi delade intresset för Sveriges regionala dendrologi. I Lustgården har Tor publicerat föredömliga inventeringar av intressanta lokaler: Ekolsund (1962), Arboretum Drafle (1976) och Kiviks-Esperöd (1982), alltså några av pärlorna i landet. Han har även skrivit om Abies (1969), Cedrus (1968), Juglans (1946) och Populus (1944).

Härdighet och odlingsvärde är hedersord som alltid finns med i Tors publikationer, det är egentligen hjärtpunkten i hela hans verksamhet. En viktig och central artikel är ''Japanska träd i Göteborgs botaniska trädgård och arboretum'' i Lust-

Skånska trädgårdsamatörer, de kan... Hilding Nilsson i Ramlösa, känd som "han-som-får-rötter-på-tallbarr", drar en skröna för frh en mysande Tage Lundell, en eftertänksam Tor Nitzelius och en överrumplad Per Wendelbo. 3 sept. 1969. Foto: I.N.

gården 1968. Detta material behärskade han suveränt, och han kunde alltid avlocka det nya och spännande aspekter.

I maj 1968 flyttade jag från Uppsala till Göteborg och en nyinrättad amanuenstjänst i Botaniska trädgården. Det kändes tryggt att få Tor som kollega och att känna någon på sin nya arbetsplats. Mycket var annorlunda på den tiden. Tor och jag var de enda amanuenserna, som hade att dela på ansvaret för allt växtmaterial efter en gräns vedväxt — icke vedväxt. För mig blev Tor mycket mer än en äldre och mer erfaren arbetskamrat; en hygglig granne, god vän och mentor.

Vid mitt första möte med Tor som kollega blev jag utsatt för ett litet spratt, då en bukett med rosa blommor i hängande klasar var insatt på gästrummet på St. Ånggårdens landeri. Det var en liten kunskapskontroll av det oförargliga och vänliga slaget. Växten var en verklig raritet, kinesisk pimpernöt (*Staphylea holocarpa*), insamlad av dr David Hummel under en Sven Hedin-expedition på 1930-talet (på 1960-talet ännu ej bestämd till arten). Den blommar vackert i Klippträdgården mitt i vårmånaden maj. Det var en "knäckande" start, ty jag kunde ju inte alls identifiera växten, vilket naturligtvis var väntat!

Men isen var bruten, och Tor blev min guide i Botaniska trädgården den första tiden. Jag fick stifta bekantskap med olika hörn av den omfattande anläggningen. Vi "knödde" ihop oss i Tors folkvagn och snodde runt på småvägar i trädgårdens ytterområde, där Tor utvecklade tanken med arboretet. Efteråt ångrar jag att vi inte gjorde många ytterligare exkursioner. Speciellt minns jag de japanska buskarna och träden i den asiatiska delen av arboretet, alla spontaninsamlade: *Berberis thunbergii*, *Ligustrum tschonoskii*, *Pinus pumila*, *Taxus cuspidata* etc. Den allra första arbetsdagen gjorde vi en utryckning i tjänsten, prefekt och amanuenser, för att inspektera en blommande praktmagnolia ute på staden, Göteborg visade sig från sin allra bästa sida.

Tors egen "Årstider och blomning i Göteborgs botaniska trädgård" (1955) är en utmärkt introduktion. Boken var riktigt matnyttig för mig, ty åliggandet att hålla visningar i trädgården för grupper av allmänhet startade för min del redan efter några veckor. Att Tor klarade dessa guidade vandringar med bravur hade jag ju tidigt klart för mig; jag minns honom mitt i en stor skara, mitt på huvudvägen, huvudet högre än alla åhörare. Så berättade han med sitt stockholmsidiom om kejsarolvon och buskpion och andra som han själv hämtat i Ostasien och ömt följt från frö till blommande, doftande buske. Jag förstod, att en bra visning måste vara ungefär som Tors, han lärde genom att vara ett gott föredöme. "Vi voro alla ett minne rikare..."

Månader och år gick, dagar med glada och mindre glada upplevelser växlade, som det normalt gör i livet. Ganska långa perioder var vi de enda botanisterna i trädgården, då prefekten för sin forskning vistades utomlands, främst i Centralasien. Den 22 sept. 1969 var på sitt sätt en märkesdag, då orkanen Ada drabbade Göteborg. Tor och jag stod ute i trädgården och var åsyna vittnen till trädens kamp mot makterna; cirka 1 500 träd föll i Göteborgs botaniska trädgård den dagen. Förödelsen har skildrats i Lustgården 1970.

Och så har vi det här med *Rhododendron*. Min tidigare erfarenhet inskränkte sig till en knähög guldazalea i Västerås samt två piriga buskar parkrododendron i Uppsala botaniska, som vi höll vid liv genom konstgjord andning, eftersom *Rhododendron catawbiense* skulle ingå i artkunskapsfordringarna för studenterna. Närvaro av kalk i morän och leror försvårar odlingen i dessa trakter. Med den bakgrunden kom jag till Göteborg: kalkfattigt och normalt vintermilt och snöfattigt, dvs goda odlingsbetingelser för ljungväxter, framförallt rododendron. Ej att undra över, att för Göteborgs botaniska trädgård har *Rhododendron* blivit något av ett flaggskepp.

Tor startade under dessa år Rhododendronsällskapet, och jag gick med i LARA (Leage against Rhododendron and Azaleas) — som känt är ärlan trygg och reder sitt bo i örnens näste! Det var ganska muntert, en lättsam samvaro. Det jag kan om *Rhododendron*, det har jag lärt av Tor. Minst tjugo artiklar har han publicerat om sina skyddslingar, en av dem har jag fått med tillägnan: ''Ingvar inför hans gryende Rhododendron-intresse''. Nu är jag stolt över att ha fått se blommande, vildväxande *Rhododendron* i Lappland, Alperna och Algarve.

Kopplingen Göteborgs botaniska trädgård och Ostasien är stark och klar. Tor Nitzelius har introducerat mig i Japan, livfullt brukar han skildra sina upplevelser. Även här gäller, att det man kan om ett så exotiskt land, det går allt tillbaka på vännen Tor och hans berättelser. Jag samlar på bilder som jag aldrig har sett; en av de trevligare är vår reslige vän, skrudad i något för korta långbyxor och behängd med kamera- och växtinsamlingsväskor, omgiven av små, mystiskt leende japaner. Så finner Tor en rönnbärsklase som är lite större och djupare röd än vanligt, och i sin lycka utför han en extatisk dans, medan färdkamraterna bugar åt alla håll. Om detta kan man läsa i ''Träd i när och fjärran'' 1983, Tors dendrologiska testamente. Som vanligt är i memoarer, står det mesta av det festliga mellan raderna.

När jag första gången promenerade i en av dalarna i Naturparken i Göteborg slog det mig, att så här kan det se ut i Morgonstillhetens land. Som skolgrabb hade jag lyckan att några gånger få träffa och prata med forskningsresanden Sten Bergman, och hans böcker utgjorde min älsklingslitteratur. En dimmig morgon i vår naturpark kan jag alltjämt fantisera om att jag är på fasan- eller vildsvinsjakt i en koreansk bergsdal.

Tor hör till våra främsta växtsamlare och introduktörer. Under mina år i Göteborgs botaniska trädgård har Tor samlat material i Japan i samband med två expeditioner i Ernest H. Wilsons fotspår. Ett snyggt, mer eller mindre städsegrönt björnbär, *Rubus pectinellus*, från resan 1970 har Tor beskrivit i Trädgårdsamatören 1971. Bland växter ur Tors sändningar, som dök upp i vår förökningsavdelning, minns jag en originell blåsippa med jätteblad och små blommor — inte kunde den mäta sig med vår underbara svenska blåsippa! Den aktuella växten togs nog under den senaste Japan-expeditionen 1976.

Ur den klassiska generationen botanister-växtsamlare nämner Tor med beundran och högaktning två personer som han träffat, nämligen Frank Kingdon-Ward, författare till arbeten som ''The land of the blue poppy'' (1913) och ''Plant hunting on the edge of the world'' (1930) — se Tors artikel i Trädgårdsamatören 1969 — samt docenten Harry Smith i Uppsala, vars betydelse bland annat framgår av att han ägnats ett eget kapitel i Cox's ''Plant hunting in China''. Harry Smiths herbariekollekter är oöverträffat sköna.

Tor träffade Kingdon-Ward i Göteborgs botaniska trädgård 1955 i samband med planeringen av en expedition till Mt. Victoria i Burma, i vilken en göteborgsbotanist deltog. Efter expeditionen, som blev hans sista, gästade Kingdon-Ward Uppsala, och tillsammans med Harry Smith åhörde jag hans föredrag. Insamlingar av Harry Smith från dennes tre Kina-expeditioner kan bland annat avnjutas i Göteborg, där en vällyckad avdelning inom Botaniska trädgården benämns Smithska dalen.

Tor Nitzelius var redan under sina yrkesverksamma år i Göteborg en institution. I föreningslivet blev han mycket anlitad och uppskattad. Sällskapet Hortikulturens Vänner utsåg Tor till he-

Glada miner i Helsingborg, frv: Hervid Vallin, kännaren av Hallands Väderö, Tor Nitzelius och Per Wendelbo, besökare från Göteborgs botaniska trädgård. 3 sept. 1969. Foto: I.N.

dersledamot 1973. I Botaniska föreningen har han vid ej mindre än tolv tillfällen ställt upp som föreläsare, vilket placerar honom i en särskild kategori av mest engagerade föredragshållare (enligt Gustaf Bernströms historik inför föreningens 70-årsjubileum). Tor står vidare som grundare av Rhododendronsällskapet 1970, och till en början var han dess ordförande (nu hedersordförande). Föreningen för Dendrologi och Parkvård har han i stor utsträckning givit sina krafter; under Tors stockholmsår som sekreterare och redaktör, därefter flitig medarbetare i Lustgården, styrelseledamot och föredragshållare. 1973 tilldelades han Patriotiska Sällskapets Trädgårdsmedalj, en sällsynt välförtjänt utmärkelse. 1989 utsågs Tor till hedersledamot av vår förening.

Rhododendron och olika japanska växter är ej de enda på Tors repertoar. Om jag säger nebrodgran, solfjäderspalm, feberträd och glansbuske, så förstår alla att jag berör Tors kärlek till Medelhavet och planteringar med inhemska och exotiska finesser. Tor tror själv att hans förfäder kom från

Hervid Vallin och Hellmut Merker, två generationer föreståndare för Helsingborgs botaniska trädgård (Fredriksdals friluftsmuseum), visar stolt en präktig martorn (*Eryngium maritimum*) för Tor N. och Per W. 3 sept. 1969. Foto: I.N.

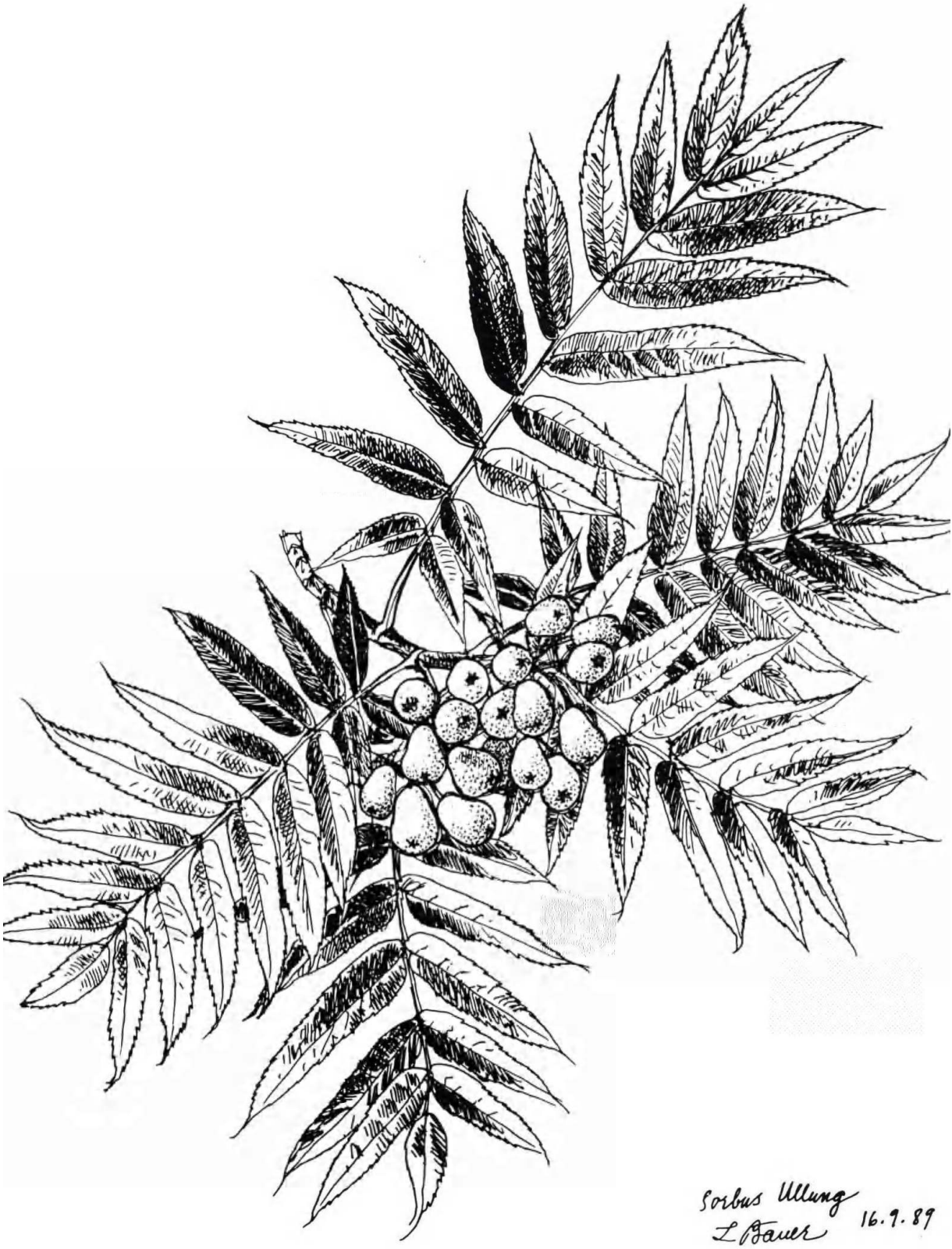
just medelhavsområdet, vilket skulle förklara hans kärlek till soliga, varma Södern. Och han är inte ensam om att "längta till Italien". Personligen har jag känt mig mest engagerad och lycklig, när vi försjunkit i dendrologiska drömmar om Rivieran och Portugal, om La Mortola, Ventimiglia och Cap Antibes. När jag för några år sedan reste genom alléer av *Eucalyptus camaldulensis* på berget Serra de Monchique i Algarve var Tor min färdkamrat i tankarna. Vi nådde bergets topp och jag, ovärdige, fick skåda *Rhododendron ponticum* ssp. *baeticum* i begynnande blomning på denna intressanta utpostlokal. Det var nästan en triumfatorisk stämning som jag kunde förmedla per vykort till vännen Tor på Hallandsåsen.

Vem är han, Tor? Jag ser föremålet för vår hyllning sno sig som en metmask av all uppmärksamhet. Han har stora likheter med ishockeyspelaren och sportkommentatorn Rolle Stoltz i Djurgården; de har snarlikt idiom och samma imposanta växt. Men här slutar likheten; Tor har mig veterligen aldrig ägnat sig åt farliga kroppstacklingar, ej heller tillämpat slagskott eller hög klubba.

Tor Nitzelius är svensk dendrologis monsieur Hulot, sirlig, förströdd, lite drömmande, lite fumlande och snubblande, ärlig och snäll, helst vän med alla. Vem älskar inte herr Hulot? Såvitt jag kan minnas, var det av pur hygglighet som Tor, med nyförvärvad värdighet av intendent, ställde upp som prefekt 1974, varigenom ordinarie prefekten kunde erhålla tjänstledighet för ett stort och långt engagemang i Iran. 1976 begärde och erhöll Tor förtidspension, för att nere på Hallandsåsen endast vara det han är mycket bra på, dendrolog.

Jag saknar dagligkontakten med Tor; för mig står han för en bra period i Botaniska trädgården, en tid att tänka tillbaka på. Ökat avstånd i tid och rum har härvidlag inte förändrat min bild. Inte ett ont ord växlades under de åtta gemensamma åren i Göteborgs botaniska trädgård.

Full av beundran slår jag ihop min urklippspärm och förblir Tors tacksamme och trogne vän och kollega. Honom ska jag aldrig glömma.

Sorbus Ullung
L Bauer
16.9.89

Tor Nitzelius, vän och Rhododendronvän

HARALD ALANDER

År 1933 hade jag skaffat ett lantställe på Onsalahalvön, vid inre delen av Kungsbackafjorden. Vid sekelskiftet hade skolbarnen planterat furor där, sedan hade de lämnats utan tillsyn, varför det var nästan omöjligt att ta sig fram på tomten på grund av alla döda sidogrenar. Sedan jag avverkat flera hundra, spinkiga furor, började jag plantera, dock utan större framgång. Av en slump hade jag planterat tre Rhododendron år 1935, och de trivdes bra, varför jag spädde på undan för undan. Särskilt på 1950-talet blev det bra fart på nyanskaffningen med hjälp av plantskolorna i trakten av Göteborg.

Ägaren av Sävedalens Plantskola gav mig då rådet att uppsöka amanuens Tor Nitzelius i Botaniska Trädgården, som kunde Rhododendron mer än någon annan. Jag gick alltså till Botan, men fick beskedet, att Tor var ute i trädgården, exakt var, visste man inte. Så småningom fann jag dock en mycket lång och smal man, som såg så trevlig ut, att han nog måste förstå sig på Rhododendron. Det var mycket riktigt Tor Nitzelius.

Vi började genast debattera vårt favoritämne, och snart nog följde han med till Onsala, där han rådde mig att plantera massor av Rhododendron. Det blev rätt många resor till plantskolor, både här, samt i Danmark och Tyskland, Rhododendronparken i Bremen ej att förglömma. Det var ett nöje att på detta sätt fara runt med Tor, som över allt hälsades som en god vän och en högt aktad expert. Jag fick också så småningom ökade kunskaper ej blott om Rhododendron utan även om Tor.

Trots att Tor Nitzelius har haft en stor del av sin livsgärning förlagd till Göteborg och Göteborgs Botaniska Trädgård, är han dock till börden stockholmare. Hans fader, Gustaf Nitzelius var läkare, och hade gott namn som skicklig diagnostiker, en egenskap, som nog gått i arv. Tyvärr dog fadern en månad före sonens födelse. Redan under skolåren visade Tor stort intresse för botanik och trädgårdsodling, och år 1937 for han till Tyskland för att vid Berlin — Dahlem utbilda sig till hortonom. Där fick han bland annat den berömde professor Erich Maurer som lärare. Tor hade god framgång i sina studier, och han fick vid några tillfällen anställning vid institutet i Berlin — Dahlem. Han hade en tid också anställning vid Späths stora plantskola utanför Berlin. Han fick smak för resor, bland annat genom en studieresa för kursen till Italien under professor Maurers ledning, varvid Tor som ende i kursen till sin lärares belåtenhet direkt kunde namnge *Dicctamnus albus*. På egen hand företog han en ganska spännande resa till de djupa och ganska orörda skogarna i Karpato — Ukraina.

År 1942, mitt under brinnande krig, for Tor hem till Sverige, medförande sin hustru, som han träffat i Berlin. Han kom där till Parkförvaltningen i Stockholm, men 1952 sökte han sig till Botaniska Trädgården i Göteborg. Där fanns dock icke någon befattning ledig, men trädgårdens prefekt, professor Bertil Lindquist, som förstått, att Tor skulle bli av stort värde för trädgården, föreslog inrättande av en ny amanuenstjänst. Styrelsens ordförande, landshövding Malte Jacobsson anslöt sig till denna åsikt och förklarade, att de ekonomiska frågorna skulle klaras av. Vilken skillnad mot nutidens njugghet!

Redan samma år tog professor Lindquist med sig Tor på en forskningsresa till Japan, där ett stort och värdefullt material samlades in under effektivt arbete. Träd, buskar och andra växter från denna expedition gjorde Göteborgs Botaniska trädgård till en av de ledande i världen, när det gäller japansk flora. Det finnes material från denna insamling på flera ställen i trädgården, men det kom framför allt att sätta sin prägel på Rhododendrondalen. Senare utvidgades detta område med en särskild Japandal, utformad efter japanska förebilder så långt, som vår västkustnatur tillåter.

Tor utvecklade sig under de kommande åren till en farande sven, som besökte ett stort antal länder. Sålunda företog han två resor till Turkiet, varifrån han hemförde *Rhododendron ponticum* av en härdigare form än den, som finnes i Storbritanniens trädgårdar. Därutöver kom det med frön till några fina naturhybrider av denna art samt av guldazalean *Rh luteum*. Tor skaffade också hem en ganska härdig form av Libanonceder från norra Turkiet samt

en mycket vacker och regelbundet växande gran, *Abies equi* — troiani från Idaberget vid Troja vilken visat sig bra här på västkusten.

I Grekland samlade Tor in Abies av olika provinser i landets norra delar, samt avlade också ett besök på Olympos. I Jugoslavien sysslade han särskilt med barrträd, såsom beståndet av *Picea omorica,* som i årtusenden, trots alla klimatväxlingar härdat ut där varifrån den nu erövrat våra trädgårdar. Särskilt njöt han av att i frihet få umgås med *Pinus peuce,* som han sätter särskilt stort värde på. En tredje, trevlig barrträdsbekantskap där var Kung Boris gran, *Abies borisi, regis.*

I Italien ägnade Tor stor uppmärksamhet åt Giardino Hanbury, som ligger vid Medelhavets strand, helt nära gränsen till Frankrike. Skaparen av denna trädgård hade där sammanfört träd och buskar från när och fjärran, och denna anläggning var som bäst när Tor besökte den. Det är glädjande att han kunde skapa en perfekt dokumentation av denna skapelse när den var som bäst och ej kommit under statlig förvaltning. Av särskilt stort intresse är Tors undersökningar på Sicilien. I norra delen av ön uppe i Nebroderbergen, växer en gran, *Abies nebrodensis,* som en gång bildade stora skogar. Den var dock nära utrotning, ty det återstod föga mer än ett tjog exemplar. Tor lyckades dock säkra mogna kottar och kunde så fröna hemma i vårt land. Sådden lyckades utmärkt, och denna gran visade sig vara härdig här på vår västkust. Nu har man på Sicilien börjat ett räddningsarbete och man har planterat ut ett stort antal småplantor. Innan så skedde, hade vi faktiskt mer av *Abies nebrodensis* här i landet än det fanns i dess hemland, tack vare Tor.

Det blev många fler resor med besök i Frankrike, Spanien och Portugal, och över allt samlade Tor in material och gjorde värdefulla iakttagelser. Rätt mycket av hans träd och buskar finnes till allmänt betraktande i Botaniska Trädgården, men det mesta finnes här utan allmän insyn. Han har nämligen placerat det i trädgårdens arboretum. Där det nu finnes en fullkomligt enastående samling av träd och buskar, ofta av unika, kanske utrotningshotade provenienser, som funnit en fristad i Göteborg. I detta arboretum, i hög grad Tors skapelse, finns nu en genbank, vars fulla värde kommer att uppskattas först i framtiden. Han gjorde också en färd till Förenta Staterna, där han särskilt tittade på *Rhododendron maximum,* som kommit i skymundan genom *Rh catawbiense.* Tor fick också tillfälle att besöka Arnold Arboretum och där få överläggningar med sina kollegor.

År 1970 kunde Tor åter fara till Japan, som han genomsökte från norr till söder efter olika arter av Rhododendron samt annat, som kunde vara till gagn för våra trädgårdar. Han hade gjort den iakttagelsen, att man i Japan ej behövde gå långt norrut för att finna arter, som voro vinterhärdiga hos oss. Sådana arter funnos insprängda bland arter, hemmahörande i det nuvarande, milda klimatet i centrala Japan. Tor ansåg, att dessa levde kvar där sedan klimatet var mycket bistert, under den tid, när vi hade istid. När klimatet blev mildare, blevo de dock ej tvingade att göra sig av med sin härdighet, utan den ärvdes vidare. För detta förhållande införde Tor termen palaeoekotyper, vilket innebär, att växterna har kvar egenskaper, anpassade till de ekologiska förhållanden, som rådde en gång för länge sedan. En härdig växt behöver ej göra sig av med sin härdighet, men en ömtålig art måste vid klimatförsämring skaffa sig bättre härdighet, om den ej skall gå under.

Tors stora intresse för Rhododendron ledde honom till ett närmare studium av den form av *Rh brachycarpum,* som hade förts till det av den finländske dendrologen Carl Tigerstedts skapade arboretet i Mustila från det inre av Korea. Den visade sig som synnerligen härdig och har upprepade gånger klarat temperaturer på ned till —45°. Tor fann, att det tydligen rörde sig om en särpräglad underart, som fick namnet *Rh brachycarpum,* subsp *tigerstedti.* Denna underart har visat sig vara en fin korsningspartner för skapande av synnerligen vinterhärdiga hybrider varav Tor har framställt några, som han kallat "allvädersrhododendron". Från Finland börjar det komma liknande hybrider från en annan expert, Marjatta Uosukainen. Av ett par av de från Sichuan av Harry Smith hemförda arterna, som hamnat i Göteborg, har Tor skapat arterna *Rh cuprescens* och *Rh nigroglandulosum.*

Det är givet, att Tor skulle bli en inspirationskälla för alla vänner av Rhododendron i Göteborg med omnejd. Detta föranledde honom att sammankalla några av dessa till ett sammanträde, varvid Rhododendronsällskapet bildades år 1970. Sällskapet fick genast stor anslutning, och dess sammanträden voro mycket välbesökta, särskilt när Tor var föredragshållare. Med en så berest ordförande var det självklart, att sällskapet också gav sig ut på resor med början 1970. Det blev besök både i Danmark och Tyskland, med besök i

Kejsarazalea, *Rhododendron albrechtii*. En art samlad av Tor Nitzelius redan 1952. Foto: Björn Aldén, Göteborgs botaniska trädgård 5.6 1981

trädgårdar och plantskolor, och med besök i Rhododendronparken i Bremen som en självklar höjdpunkt. Sällskapet ordnade också kollektiva inköp av Rhododendron från olika plantskolor, framför allt tyska, bland vilka Tor åtnjöt stor respekt som den verkligt store experten. Det kan nämnas, att Rhododendronsällskapet har genomgått en fin utveckling och räknar nu med över 500 medlemmar med sektioner i Västsverige, Östsverige och Skåne.

Någon gång 1976 kom jag på besök hos Tor och fann honom ganska nedstämd. Ty han hade fått en skrivelse från Nordisk Arboretudvalg med ett förbud mot insamlingsresor utan särskilt tillstånd. Vidare skulle allt insamlingsarbete datoriseras. Tor förklarade, att han var fullkomligt okunnig om datorer och fruktade, att han ej mera skulle få komma till Japan. För att i någon mån skingra hans farhågor berättade jag en liten historia från en internationell studentsammankomst i Förenta Staterna, där deltagarna skulle inkvarteras i dubbelrum. De fingo då uttrycka önskemål om sin rumskamrat. Det befanns då, att alla amerikanarna hade placerats tillsammans, vilket föranledde protester. Det befanns, att de alla hade velat bo tillsammans med en utlänning. Då de alla hade samma önskemål, hade datorn placerat dem tillsammans. Något tröstad kunde Tor resa till Bergen, där han enhälligt blev utsedd att leda insamlingarna i Japan och Korea.

Det blev en ganska manstark grupp, som for ut till fjärran östern, varvid Tor i huvudsak ledde arbetet i Japan, under det att professor Max Hagman från Finland tog hand om Korea. Tor kom dock över till Korea, men vad mer var, också till den koreanska ön Ullung, som ligger öster om fastlandet. Den ön hade förut blott besökts av en samlare av betydenhet, nämligen E. H. Wilson. Från Ullung kunde Tor bland annat material medföra en särskild form av *Rh brachycarpum*, samt en rönn, som antagligen är ny för vetenskapen. Denna rönn är nu under distribution till odlare.

Tor, som så småningom hade avancerat till intendent vid Botaniska Trädgården, hade kommit över en nedlagd småskola i södra Halland, söder om Växtorp och vid österändan av Hallandsås. Utöver skolbyggnaden och skolgården skaffade han ett stort stycke jordbruksmark, och han skaf-

fade sig på så sätt en försöksträdgård, där han kunde prova ut för vårt land lämpliga växter och få fram nya hybrider. Han har redan fått fram några bra hybrider. Under de närmaste åren torde de få spridning bland landets rhododendronvänner.

Förvärvet av Fladalt kom Tor att i förtid draga sig tillbaka från sin tjänst som intendent vid Botaniska Trädgården och bosätta sig i Fladalt. Utan tvivel kommer detta steg svenska trädgårdsvänner till nytta genom nya hybrider och sorter, som Tor kan skapa och prova ut.

Tor är också en flitig och produktiv skribent, som publicerat ett stort antal böcker och artiklar av mycket stort värde, vilka gett många odlare oskattbar hjälp vid lösningen av de problem som alltid försvårar trädgårdsarbetet. Framför allt har han delgivit sina läsare så stora kunskaper om våra trädgårdsväxter, att sortvalet har blivit ett rationellt arbete, ej en gissningstävling.

Som nämnts, åtnjuter Tor ett gott anseende bland sina kollegor i Tyskland. Detta ledde till, att han ett år inbjöds som föredragshållare vid Ryska Rhododendronsällskapets årsmöte, som det året hölls i Berlin. Inför en mycket stor och mycket sakkunnig krets av åhörare redogjorde Tor för Japans Rhododendron. Tor fick också glädjen att i Berlin — Dahlem se det högst moderna växthus som efterträdde det gamla, genom flygbomber förstörda. Mest gladde sig dock Tor åt att få träffa den mycket ålderstigne professor Erich Maurer, som kostat på sig en lång resa för att få träffa sin forne lärjunge.

Man kan teoretisera över det för oss gynnsamma förhållandet, att Tor är svensk och ej född i Storbritannien. Hade han varit det skulle han ha åtnjutit världsrykte som hortonom och dendrolog samt jämställts med de verkligt stora och erkända växtsamlarna. Lokalpolitiska småpärar skulle då ej haft några större möjligheter att sätta Göteborgs Botaniska Trädgård på en ekonomisk svältkur. Vi alla trädgårdsentusiaster äro dock ytterst tacksamma mot Tor för att vi har fått ha honom som en lysande förebild och vägvisare. Särskilt vi inom Svenska Rhododendronsällskapet känna oss som en särskilt privilegierad samling, som fått ha Tor som pionjär. Han har, även om han kan vara rätt blyg och tillbakadragen, alltid kämpat för oss och visat sig vara sina vänners vän.

Dumbarton Oaks

Et havekunst-historisk forsknings-center i USA

ASGER ÖRUM-LARSEN

Dumbarton Oaks' hovedbygning set fra parken (North Vista)

Den stigende interesse i den vestlige verden for Europas historiske havekunst har i de senere år ført til, at der er opstået flere vigtige centre, private som offentlige, for studiet af denne gamle og fornemme kunstart!

Her skal fortælles om det amerikanske center Dumbarton Oaks i Washington, hvis navn i stigende grad høres nævnt i forbindelse med seminarer, bogudgivelser og udstillinger om havekunsthistoriske emner.

Forsknings-centret blev grundlagt privat i 1920 af det amerikanske ambassadørpar *Robert Woods Bliss og Mildred Woods Bliss*. De var begge meget kunst- og boginteresserede, havde en forfinet smag herfor og udviklede sig til storsamlerer indenfor visse grene af kunst-området.

Robert Woods Bliss havde allerede i begyndelsen af vort århundrede grundlagt en samling af pre-columbiansk kunst fra før Columbus' invation.

I tyverne var han amerikansk ambassadør i Stockholm (1923—27), hvor han videreudviklede sin store interesse for kunst og arkæologi, og Mildred Woods Bliss også for den historiske havekunst i Europa.

Derved blev ægteparret Woods Bliss privat knyttet i venskab til den svenske Kong Gustav VI Adolf, som havde lignende interesser og på den tid skabte sit private og internationalt berømte Bernadotte-bibliotek på Stockholm Slot.

Udstillingen Exposition internationale d'Art Byzantium i Paris 1931 stimulerede deres interes-

Fontænehaven (Fountain Terrace).

se for den tidlige kristlige eller byzantinske kunst, der producerede forfinede og særprægede værker.

Mildred Bliss dyrkede samtidig her sin interesse for Frankrigs, Italiens og Englands havekunst og den tilknyttede dekorative udsmyknings-kunst.

Hun begyndte at samle på de gamle illustrerede botaniske bogværker fra Europas middelalder- og renæssance-perioder.

Disse interessante bøger blev efter den anden verdenskrig systematisk opsplittet af antikvar- og kunsthandlere, og de gamle og ofte meget smukke blomster- og plantebilleder solgt som enkeltblade! Denne samling (78 bd.) blev suppleret ved indkøb af gamle og sjældne bøger om arkitektur, havekunst og havebrug fra Italien, Frankrig og England.

Også en stor samling af have-prospekter blev anskaffet, dvs træsnit og kobberstik af Falda, Perelle, Sylvestre og Kip. Henholdsvis fra Rom og omegn, fra Paris og det øvrige Frankrig, og sidstnævnte fra de engelske renæssance- og barokhaver, som senere forsvandt sporløst under Lancelot Brown's energiske virksomhed. Fra 1927—33 afsluttede Robert Woods Bliss sin diplomatiske løbebane som amerikansk ambassadør i Argentina.

Dumbarton Oaks

I 1920 købte ægteparret Bliss en gammel forsømt landejendom The Oaks i boligkvarteret Georgstown ved Washington, Columbia, regeringsbyen i USA.

Huset var bygget 1801 i georgiansk stil og havde

som tilbygning et orangeri fra 1810. Det hele blev grundigt istandsat og udvidet de næste år, og fik nu igen sit oprindelige navn Dumbarton Oaks, opkaldt efter en bjerg-klippe i Glasgow's omegn i Skotland. I 1929 blev der udvidet med en musiksalon, hvor der afholdes offentlige koncerter. Den fik historisk betydning, fordi De Forenede Nationer i 1944 afholdt sit stiftende møde her! Yderligere udvidelser blev foretaget for at skaffe plads til Robert Woods Bliss' byzantinske kunstværker.

Endelig blev der i 1963 bygget en pavillon til hans pre-columbianske samling.

I 1921 begyndte man at planlægge og arbejde med have- og parkanlægget.

Haven

Det oprindelige landbrugsareal var på 53 acres eller 21 ha. Huset lå øverst på kanten så terræn'et skrånede nedad.

Planlægningen af haven og parken blev de næste år efter Mildred Bliss' anvisning udført af den kvindelige amerikanske havearkitekt Beatrix Farrand, der af mange betegnes som USA's Gertrude Jekyll. Da ambassadør-parret Bliss i de første år boede i Europa, betød det at skitser og tegninger krydsede Atlanten et utal af gange.

Det var Mildred Bliss' ønske, at der øverst ved bygningerne skulle ligge terrasser med forskellige arkitektoniske særhaver efter de indtryk hun havde fået fra anlæg i Italien, Frankrig og navnlig England. Men der skulle dog tilføjes det hele et hjemligt amerikansk præg, blandt andet ved brug af egnens træer og buske.

Ved plantning af mange stedsegrønne vækster skulle haven endvidere gøres attraktiv hele året. Nederst skulle anlægget brede sig ud som en park med græsflader og solitærtræer. Ialt blev der udført 9 terrassehaver, for eksempel en rosenhave, en fontænehave, en terrasse til krukkeplanter (Potgarden), en mosaikhave (Pepplegarden) og en såkaldt "Stjernehave". Der blev gjort meget ud af den dekorative haveudsmykning, som Fru Mildred Bliss havde fået interesse for og studeret i Europa.

I 1941 var haven færdig og kunne med sine 9 fontæner, 11 bassiner, skulpturer og mange smukke sammenplantninger betegnes som en af Amerikas smukkeste haver!

Ægteparret Robert Woods og Mildred Bliss afsluttede imidlertid deres karriére i Argentina 1933 og vendte hjem til deres smukke ejendom, hvor de dog kun boede i 7 år. I 1940 blev 27 acres eller 10 ha overdraget til Staten Columbia's parkvæsen, og 4 ha solgt til den danske Ambassade i Washington! Bygningerne med samlinger, biblioteker samt den 10 acres eller 4 ha store have blev samtidigt overdraget til Harvard Universitetet, og ægteparret flyttede til et hus i nærheden, hvorfra de fulgte og støttede Dumbarton Oaks' videre udvikling som forsknings-center.

Der blev sørget for at haven, som nu blev åbnet for det besøgende publikum, vedligeholdes og videreføres efter de grundlæggende intentioner. Et udvalg på 4 have- og planteexperter følger omhyggeligt anlæggets udvikling, og en stab på 13 gartnere gør det praktiske arbejde.

Robert Woods Bliss døde i 1962 og Mildred Woods Bliss i 1969.

Forsknings-centret

I løbet af 1950'erne opstod den tanke hos Mildred Woods Bliss også at gøre Dumbarton Oaks til et forsknings-center for havekunst- og havebrugshistorie.

For at kunne gennemføre dette, blev der efter Beatrix Farrand's vejledning indkøbt de nødvendige bøger om kunsthistorie og moderne landskabs-planlægning, samt botaniske værker, flora'er og andet undervisnings-materiale. I 1963 blev biblioteks-bygningen derfor udvidet. Den indeholder i dag ca 13 000 bind, og blandt andet de tidligere omtalte gamle havesprospekter og andet billed-materiale, lysbilleder, tegninger og manuskripter. Også en stor samling af have-guidebøger fra hele verden findes her. Alt dette står til rådighed for de studerende.

Dumbarton Oaks, som jo nu hører under Harvard Universitet, med sine 3 departementer administreres af en direktør og landskabsdepartementet ledes af *professor Elisabeth Blair Macdougal.*

Her er siden 1971 næsten hvert forår blevet afholdt et colloquium om et havekunst-historisk emne. Hertil inbydes specialister fra hele verden for at holde forelæsninger (papers). Disse udgives senere i bogform.

Der har været afholdt ca. 10 sådanne colloqui'er: The Italian Garden (1972) — The French formal Garden (74) — The Islamic Garden — Ancient Roman Gardens (81) og Medieval Gardens (83) osv.

Mosaikhaven (The Pebble Garden) med mosaikarbejde af Vincent de Benedette

Departementet udsender også andre skrifter om havehistoriske emner, kataloger og afholder udstillinger. Man honorerer for eksempel originale afhandlinger (papers) om et uopdyrket havehistorisk emne med $ 6000. Der modtages hvert år (sept—Juni) flere kvalificerede stipendiater (junior fellows og fellows) efter ansøgning til at bo og studere på Dumbarton Oaks. Om sommeren optages der en gæste-professor til at forelæse og studere. Den sidste var professor John Dixon Hunts fra East Anglia Universitetet i England, som lige har skrevet det store bogkatalog til udstillingen "The anglo-dutch garden in the age of William and Mary" i Apeldoorn og London.

Endelig afholdes der mindre seminarer og arrangeres foredrag og studie-kredse om historiske emner.

I de seneste år er man på Dumbarton Oaks begyndt at interessere sig for menneskets forhold til naturen i det hele taget!

Litteratur

Carroll, C; Calkins (red): Great gardens of America (p 118—), New York 1969.

Lanning, Roper: Dumbarton Oaks — a great american garden — Guidebog.

JOHN EVELYN
Den mångsysslande trädälskaren

GÖSTA ADELSWÄRD

John Evelyn (1620—1705), idérik och mångkunnig trädgårdsentusiast och dendrolog. Han fann i sin trädgård platsen för förståndets upplysning.

Mot slutet av 1600-talet blev det på modet i England att plantera träd. Skälen var flera men det viktigaste var säkert örlogsflottans behov av virke. Förtjänsten av att det blev så — och att det var något en gentleman lämpligen kunde syssla med — kan säkerligen i hög grad tillskrivas *en* man — John Evelyn — och en av de många böcker han skrev.

Han levde länge — från 1620 till 1706 — under åtta regenter; kungar, mer eller mindre enväldiga och lättfärdiga, och en puritansk benhård diktator. Det var en orolig tid med krig, revolutioner och religionsmotsättningar och tidsandan var som landets härskare, tidvis dyster tidvis uppsluppen.

John Evelyn levde långa tider nära händelsernas centrum och iakttog allt med stor nyfikenhet, men tidens oro tycks ha lämnat honom tämligen oberörd. I hans författarskap finns politiska ämnen bland dussintals andra, men aktiv politiker blev han aldrig.

Han tillhörde en familj av godsägande lantadel och växte upp på herrgården Wotton House i Sussex. Han var ''född i skogen'' skriver han om sig själv, och ''omgiven av vördnadsvärda skogar''. Detta och livet på gården, som han livligt intresserade sig för, präglade honom säkert mer än skolgången och universitetstiden i Oxford som splittrades av tusen intressen. Under de tre åren där ägnade han sig mest åt målning, dans och musik, skådespelsskrivande och läsning i spridda ämnen. Ett kort försök till juridiska studier avbröts lyckligen av de oroliga tiderna och faderns död, som gjorde honom ekonomiskt oberoende fast den äldre brodern ärvde fädernegodset.

Inbördeskriget stod för dörren och John beslöt sig för att fara till Holland. Där studerade han vad

som stod hans hjärta närmast; konst och arkitektur och köpte vackra målningar, kopparstick, böcker och kartor. Vid återkomsten hade inbördeskriget brutit ut. Hans sympatier låg på kungens — Charles I:s — sida men han engagerade sig inte utan lämnade åter landet för en långresa på kontinenten. Den förde honom via Frankrike till Italien där Rom naturligtvis var huvudmålet.

Nu kompletterade han verkligen bristerna i sin utbildning och utvecklade sig till en kännare på många områden, inte minst botanik.

Evelyn förde noggrann dagbok över allt han såg på sina resor och hans trädgårdsintresse visar sig ofta i detaljerade skildringar som är ovärderliga för kännedom av trädgårdars utseende och innehåll under mitten av senare hälften av 1600-talet.

I Paris såg han bl a en ovanlig trädgård varifrån han senare skulle hämta idéer och även en del växtmaterial. Så här berättar han — det var i början av april 1644:

"Nästa dag gick vi till M. Morins trädgård. Han har, från att ha varit vanlig trädgårdsmästare, blivit en av de skickligaste och märkvärdigaste personerna i Frankrike genom sin sällsynta samling av snäckor, blommor och insekter. Hans trädgård har formen av en exakt oval planterad med cypresser i en häck så jämn och finklippt att den bildar som en mur. Tulpanerna, anemonerna och hans ranunculus och krokus m m anses vara av sällsyntaste slag, och alla beundrare av sådant dras till hans hus under säsongen. Han bor i ett slags eremitage på ena sidan av trädgården. . ."

De stora kungliga trädgårdarna besöktes naturligtvis och i Tuileriträdgården fanns också annat än växtligheten att beundra. Där promenerade nämligen den eleganta världen i sina karosser. Han iakttog mer än hundra vagnar på en gång på en stor rondell där de kunde cirkulera sex i bredd.

Något folkligare tycks det ha varit i Luxembourgträdgården intill palatset som ägdes av Ludvig XIV:s farbror, hertigen av Orléans. "Parterren är planterad med buxbom så utsökt ritad och utomordentligt välklippt, att broderiet gör en underbar effekt från den våning framför vilken den ligger."

Inom en mur, lite avsides ligger "en trädgård med utsökta blommor där hertigen lägger ner flera tusen louisdorer. Allt som allt — ingenting fattas för att göra detta palats och dess trädgårdar till något fulländat skönt och ståtligt.

Inte minst underhållande är det att se de mängder av ståndspersoner, borgare och främlingar, som komma hit och för vilka allt tillträde är fritt, så att man kan se gångar och avskilda vrår fulla av eleganta damer och herrar; på några ställen melankoliska enslingar, på andra åter glada borgare av vilka några sitter eller ligger i gräset, en del springer och hoppar och spelar bowling eller bollspel, många dansar och sjunger och allt detta utan att det stör på minsta sätt tack vare platsens storlek.

Det mest beundransvärda är, att man ej ser några trädgårdsmästare eller drängar i arbete och ändå är allt hållet i en sådan utsökt ordning som om de inte gjorde annat än arbetade. Man gör undan allt tidigt på morgonen i lugn och ro."

Evelyns livfulla bild av hur det kunde gå till i en kunglig fransk barockträdgård förvånar kanske många som förknippar sådana med något stelt och tråkigt och enbart hovmässigt — och en miljö helt omöjlig för vår tids behov. Ett vanligt bollspel i de långa alléerna var Paille Maille. Det spelades med klubba och boll som slogs genom bågar och påminner både om golf och krocket. Spelet är utdött, men Pall Mall i London bevarar namnet.

Det var en riktig "Grand Tour" Evelyn företog och när han efter några år återkom till Paris och förnyade bekantskapen med den engelske ambassadören, Sir Richard Browne, fann han att dottern Mary, som han kom ihåg som en glad och trevlig unge hade utvecklat sig — som han uttrycker det — "till ett angenämt sällskap för en hederlig man".

De gifte sig en vacker junidag 1647, varpå brudgummen mycket snart ensam återvände till hemlandet, "eftersom", skriver han, "min hustru fortfarande är mycket ung och därför kan bära en tillfällig och vänskaplig separation". Till hennes uppbyggelse under denna tid sammanställde han en lång skrift om det äktenskapliga samlivet. Ett kapitel av tretton handlar om samlivet i den äkta sängen. Det sällsamma aktstycket fick inte visas för någon, ". . . ty ingen — skriver han — utom den som vill fläcka sin ära, skulle vilja visa sin hustru naken."

Det unga paret fick efter flera år i Paris så småningom ett hem på Sayes Court, svärfaderns herrgård nära Themes utlopp. Det var ett gammalmodigt hus och inte mycket till trädgård, men i stället fanns fria ytor för att skapa en sådan. Och för ett sådant företag var John Evelyn väl beredd. 1652 hade han en plan klar som sedan noggrant

Tsar Peters framfart på Evelyns' Sayes Court lämnade byggnad och trädgård nära nog i spillror. Skjuts i skottkärra hörde till allhärskarens favoritnöjen.

följdes. I flera avseenden avvek han från den tidens vedertagna ideal, han undvek t ex det alltför geometriska och regelbundna. ''Framför allt — säger han — försök ej tvinga på en plats en viss form utan försök att anpassa den efter platsens natur, så att skugga och ljus kan ge en ljuv och behaglig omväxling. Sådant kan lättare åstadkommas när platsen är ojämn av naturen eller lätt kan göras så med konst än genom sådan stel och artificiell utformning, som man kan få se i många trädgårdar, vilka mera ser ut som vore de gjorda av bakverk och marsipan och där det doftar mer av målarfärg än av blommor och grönska.''

Givetvis fanns det mycket i hans trädgård som hörde till tidens stil framför allt hämtat från Italien och Frankrike, men variationerna verkar att vara större. Man finner där alléer, dammar, kanaler med karp, en liten ö med ett sommarhus och en köks- och fruktträdgård med 300 träd. Närmast byggnaden låg en muromgärdad blomsterträdgård med ett ovanligt rikhaltigt sortiment, men den originellaste delen var den lund han anlade med Morins Paristrädgård som förebild och delvis med plantor därifrån. Strängt taget var det ett arboretum med femhundra träd redan från början. Där fanns fransk valnöt, ask, alm, ek och en hel del då ovanliga städsegröna buskar och träd. Grundtanken var säkert att skapa en samling i vetenskapligt syfte. Men samtidigt kvarlevde ännu föreställningen om trädgården som ett jordiskt paradis och då spelade allt det städsegröna en roll som påminnelse om den eviga våren i Edens lustgård. Evelyn tillskrev sig förtjänsten av att ha introducerat libanoncedern i engelska trädgårdar och tack vare honom sägs idegranen tagits i allmänt trädgårdsbruk, liksom liguster.

Evelyns anläggning prisades av samtida kännare. En av dem — George North — skriver 1664 att trädgården var utsökt med mycket buskar — ''most boscaresque'' — och ett levande exempel på hans bok som skogsträd. De tycktes alla trivas så väl och var i så god kondition att man ej kunde få nog av deras anblick. Vännen Samuel Pepys, som besökte den många gånger, skriver bl a i sin berömda dagbok, att de städsegröna växterna där och en häck av kristtorn (Ilex aquifolium) var det finaste han sett i sitt liv.

Denna kristtornshäck och hela Sayes Court kan sägas ha gått till historien. När Peter den Store 1698 besökte England fick han under tre månader hyra herrgården, som låg nära de skeppsvarv han ville studera. Evelyn bodde där inte längre, han hade flyttat till fädernehemmet Wotton som han ärvt efter sin bror. Och där han naturligtvis anlagt en trädgård i italiensk stil.

Larmrapporter från förvaltaren på Sayes Court om Tsaren och hans förskräckliga hovfölje — ''right nasty'' — inlöpte tidigt, men alla farhågor överträffades när de dragit sina färde. Deras framfart hade lämnat allt i ett bedrövligt skick. Nedsmutsade väggar måste målas om, stengolv var uppbrutna, 300 fönsterrutor sönderslagna, finaste

sänglinnet i trasor, värdefulla stolar slagna i småbitar, tjugofem målningar skadade och unika fartygsritningar stulna.

Förödelsens styggelse mötte också i trädgården där de höga gästerna tydligen ägnat sig åt lika våldsamma övningar som inomhus. Gångar och gräsmattor hade fått stora hål, spaljéträd och fina plantor hade förstörts, bl a flera kristtornsbuskar. Dessutom var tre skottkärror i småbitar. Det senare har sin förklaring i tsarens förtjusning i att låta sig skjutas runt i skottkärra, förmodligen en teknisk nyhet, som han ville införa i sitt rike.

Kristtornshäckens roll i händelseförloppet antyds av Evelyns dagbok "Finns det under himlen en mer strålande och uppfriskande företeelse än en ogenomtränglig kristtornshäck ungefär fyrahundra fot lång, nio hög och fem i diameter som jag kan visa i min nu tack vare moskoviternas Tsar, ödelagda trädgård på Sayes Court året om glittrande med sina bevärade och förnissade blad och rodnande av sin naturliga korall. Den trotsade de våldsammanste angrepp av väder, vilddjur och häckbrytare". Tsar Peter skall dock enligt legenden på skottkärra ha lyckats forcera denna häck, vilket knappast kan ha skett utan skråmor.

Evelyn var under hela sitt långa liv ständigt sysselsatt med författarskap i de mest skilda ämnen. Och i allt vad han skrev om — bildandet av bibliotek och samtidens dåraktiga klädmode, religion eller grundandet av Royal Society var han, har det sagts en idégivare, pionjär och reformator.

Omkring trettio titlar utkom av trycket, men dessutom efterlämnade han en väldig mängd i manuskript. Först och främst dagboken, som i motsats till Pepys inte innehåller några pikanterier utan skulle kunna högläsas även i de sippaste sällskap, men så mycket mer om trädgårdskonst i alla former. Märkligt är också det manus på 900 foliosidor där han samlat sina erfarenheter angående trädgård och där han sägs förutse allt, så gott som, inom kommande trädgårdskonst.

Hans första tryckta skrift på detta område var översättningen av en berömd fransk trädgårdsbok författad av Ludvig XIV:s trädgårdsmästare, La Quintinie. Några år senare — 1661 — kom en originell skrift "Fumifugium", kanske kan den titeln översättas med "Fly onda rök". Det är i vart fall vad den handlar om. Alla miljöskadande och bullersamma verksamheter bör, föreslår han, flyttas till Londons utkanter och bostadsområdena skiljas därifrån med ett grönbälte planterat med väldoftande träd och buskar. Så skulle man få bukt med Londonsmogen. Det låter märkvärdigt modernt och man erinrar sig ett nyligen framlagt förslag till renande av Göteborgs luft. Ett tre km långt 'trädfilter' skulle ge renare luft och bättre mikroklimat för ett stort område längs Kungsälvsleden på Hisingen. Ett fyrtio m brett bälte med lämpliga träd och buskar — klibbal, silverpil, bohuslind och alm kompletterat av buskar som hagtorn, slån och måbär och dessutom högväxande håriga örter som hundloka, vallört och nässlor sägs vara effektivt. Möjligen saknar man här Evelyns speciellt väldoftande buskar.

Ständigt aktuellt är också det verk som gjort honom mest känd, nämligen "Sylva — or a discourse on Forrest-trees..." Det är ett häpnadsväckande verk vittnande om stor lärdom där det propageras för återplantering av skog i landet. Det var en bearbetning av ett föredrag som författaren hållit i det 1661 bildade Royal Society — den engelska vetenskapsakademien — till vars bildande han medverkat och det var den första skrift denna illustra akademi utgav.

Boken blev en väldig framgång och satte med hans egna ord "...igång en hel värld av skogsplanterare i syfte att återställa deras härjade gods". Härjningarna hade varit särskilt svåra under det nyss avslutade inbördeskriget. Men nu växte alléer och skogar upp överallt till gagn för nationen och inte minst dess flotta. Det har sagts att slaget vid Trafalgar vanns i Evelyns studerkammare på Sayes Court. Det kan också med fog sägas att de landskapsparker som från mitten av 1700-talet och ända in i vår tid blivit stilbildande för trädgårdskonsten och som är Englands stolthet och kanske främsta bidrag till de sköna konsterna, kommer från samma källa.

Verket trycktes i många upplagor, fyra under författarens livstid och utökades med flera tillägg. Ett om konsten att tillverka cider, ett annat, ofta efterbildat, är en trädgårdskalender — Kalendarium hortense. I den nionde slutligen, kom ännu ett — "Acetaria" — A discourse on Sallets — Om Sallad, egentligen, liksom kalendariet, ett kapitel ur hans aldrig publicerade trädgårdsbok, "Elysium Britannicum". Den sista upplagan utgiven

Evelyns mest kända verk *Sylva, or a Discourse of Forest Trees* (1664) utkom i många upplagor och gjorde trädplantering till herrskapsgöra. Ursprungligen avsedd att främja flottans virkesförsörjning bidrog den också till intresset för att skapa parker i 1700-talets nya trädgårdsstil.

SYLVA,

Or A DISCOURSE of

FOREST-TREES,

AND THE

Propagation of Timber

In His MAJESTIES Dominions.

By *J. E.* Esq;

As it was Deliver'd in the *ROYAL SOCIETY* the xv^th^ of *October*, CIↃIↃCLXII. upon Occasion of certain *Quæries* Propounded to that *Illustrious Assembly*, by the *Honorable* the Principal *Officers*, and *Commissioners* of the *Navy*.

To which is annexed

POMONA Or, An *Appendix* concerning *Fruit-Trees* in relation to *CIDER*; The *Making* and several ways of *Ordering* it.

Published by expres's Order *of the* ROYAL SOCIETY.

ALSO

KALENDARIUM HORTENSE; Or, *Gard'ners Almanac*; Directing *what* he is to do *Monethly* throughout the *Year*.

——*Tibi res antiquæ laudis & artis*
Ingredior, sanctos ausus recludere fonteis. Virg.

LONDON, Printed by *Jo. Martyn*, and *Ja. Allestry*, Printers to the *Royal Society*, and are to be sold at their Shop at the *Bell* in S. *Paul's* Church-yard, MDCLXIV.

1786 förblev långt in på 1800-talet standardverket för uppdragning, plantering och användning av träd.

Evelyn anför många skäl förutom flottans behov, till att plantera träd, bl a följande, vilket verkar gångbart än i denna dag:

"Och nu till slut, för att uppmuntra dem att plantera som hava möjlighet därtill och dem som i all oskuld och med motvilja hugga ned och försöka bota ödeläggelsen med all flit; man har lagt märke till att sådana planterare ofta välsignas med god hälsa och ett långt liv. Vi ha i denna utläggning givit mångfaldiga exempel på hur långlivade de kan bli och detta synes ha blivit uppenbart överallt. Paulus Venetus, den store resenären, berättar att de tartariske astrologerna försäkra att intet bidrager mer till långt liv hos människan än att plantera många träd. HAEC SCRIPSI OCTOGENARIUS (— detta skriver en 80-åring —) och skall jag om Gud förlänger mina år och låter mig bli vid hälsa ständigt plantera tills det skall behaga honom att *transplantera* mig till dessa härliga trakter ovan, det himmelska Paradiset med eviga lundar och träd, som bära odödlig frukt; ty sådant är livets träd som de vilka hörsamma hans bud hava rätt till." Citatet är typiskt för Evelyns och tidens sätt att skriva. Kanske var han mångsidigare än de flesta och otvivelaktigt ägde han stor lärdom som han gärna briljerade med. Intrycket av en ganska humorfri lärdomspedant motsägs emellertid i några av de många notiser som Pepys ägnar honom i sin dagbok. Han fann honom visserligen lite in-

---

CHAP. XXIII.

Of the Cypreſs-tree *and* Cedar.

Cypreſs.

1. IF we ſhould reaſon only from our common *experience*, even the *Cypreſs-tree* was, but within a few years paſt, reputed ſo tender, and nice a *Plant*, that it was cultivated with the greateſt care, and to be found only amongſt the *Curious*; whereas we ſee it now, in every *Garden*, riſing to as goodly a bulk and ſtature, as moſt which you ſhall find even in *Italy* it ſelf; for ſuch I remember to have once ſeen in his late *Majeſties Gardens* at *Theobalds*, before that *Princely* ſeat was demoliſh'd. I ſay, if we did argue from this *Topic*: Methinks it ſhould rather encourage our *Countrymen* to add yet to their *Plantations* other *Forreign* and *uſeful* Trees, and not in the leaſt deter them, becauſe many of them are not as yet become *endenizon'd* amongſt us.

2. We may read that the *Peach* was at firſt accounted ſo tender and delicate a *Tree*, as that it was believ'd to thrive only in *Perſia*; and even in the days of *Galen* it grew no nearer then *Egypt*, of all the *Roman* Provinces, but was not ſeen in the *City* till more then *thirty* years before *Pliny*'s time; whereas there is now hardly a more common and univerſal in *Europe*: Thus likewiſe the *Avellana* from *Pontus* in *Aſia*; Thence into *Greece*, and ſo *Italy*, to the City of *Abellino* in *Campania*.

Una

Avsnitt ur textsidor i "Sylvia . . ." behandlande cypressen och cedern.

Una tantùm litera immutata, Avellina *dici*, *quæ prius* Abellina.

I might affirm the ſame of our *Damaſco* Plum, *Quince*, *Medlar*, *Figue*, and moſt ordinary *Pears*, as well as of ſeveral other *Peregrine* Trees, *Fruit-bearers*, and *others*. It was 680 years after the foundation of *Rome* ere *Italy* had taſted a *Cherry* of their own, which being then brought thither out of *Pontus* (as the above-mention'd *Filberts* were) did afterwards travel *ad ultimos Britannos*.

3. *Joſephus* tells us, *That the* Cedar *in* Judea *was firſt planted* there *by* Solomon, who doubtleſs try'd many rare *Experiments* of this nature; and none more *Kingly* then that of *Planting* to *Poſterity*. I do not ſpeak of thoſe which grow on the *Mountains* of *Libanus*, in the colder and *Northern* tracts of *Syria*: But, as I am inform'd by a curious *Traveller*, there remaining now not above *twenty four* of thoſe ſtately *Trees* in all thoſe goodly *Foreſts*, where that mighty *Prince* ſet *fourſcore thouſand Hewers* at work for the *Materials* of one only *Temple* and a *Palace*, 'tis a pregnant *Example* what *Time* and *Neglect* will bring to *ruine*, if due and continual care be not taken to propagate *Timber*.

4. Nor is it any wonder if we find the whole *Species* of ſome *Trees* ſo totally loſt in a *Countrey* as if there had never been any ſuch planted in it: Be this therefore applied to *Fir*, *Pine*, and many others with us, ſince it was ſo long ere *Rome* was acquainted with them, or indeed with any of the *Pitch* bearers.

5. We had our firſt *Myrtils* out of *Greece*, and *Cypreſs* from *Creete*, which was yet a meer ſtranger in *Italy*, as *Pliny* reports, and moſt difficult to be raiſed; which made *Cato* to write more concerning the *culture* of it then of any other *Tree*: Notwithſtanding we have in this *Countrey* of ours no leſs then *three* ſorts, which are all of them eaſily propagated, and proſper very well if they are rightly ordered; and therefore I ſhall not omit to diſcloſe one *ſecret*, as well to confute a *popular* Errour, as for the Inſtruction of our *Gard'ners*.

6. The *Tradition* is, That the *Cypreſs* (being a *Symbol* of *Mortality*, they ſhould ſay of the contrary) is never to be *cut* for fear of *killing* it. This makes them to *impale* and *wind* them about like ſo many *Ægyptian Mummies*; by which means the inward parts of the *Tree* being heated, for want of *Air* and Refreſhment, it never arrives to any perfection, but is exceedingly troubleſome, and chargeable to maintain; whereas indeed there is not a more *tonſile* and governable *Plant* in nature: For the *Cypreſs* may be *cut* to the very *Roots*, and yet ſpring afreſh: And this we find was the *husbandry* in the *Iſle* of *Ænaria*, where they us'd to fell it for *Copſe*: For the *Cypreſs* being rais'd from the *Nurſery* of *Seeds* ſown in *September* (or rather *March*), and within two years after *tranſplanted*, ſhould at two years ſtanding *more*, have the *maſter* ſtem of the *middle* ſhaft cut off ſome hand-breadth below the *ſummit*, the *ſides* and ſmaller ſprigs ſhorn into a *conique* or *pyramidal* form, and ſo kept *clipp'd* from *April* to *September*, as oft as there is occaſion;

bilsk och fåfäng (conceited) men samtidigt ett angenämt sällskap och beundransvärd för sina talanger. Vid ett tillfälle visade han en oväntad sida. Till ett litet sällskap där alla på ett eller annat sätt hade befattning med "The Royal Navy" kom ett bud om att den just hade haft en stor framgång. Stort jubel utbröt och vid en festmåltid där man åt och drack duktigt, började Evelyn improvisera och göra nonsensverser på temat 'may' och 'can' så snabbt i en enda följd att alla nästan "dog av skratt". Man är tacksam för denna upplysning som gör den förträfflige mannen lite mindre högtidlig.

Som varm anhängare av Charles II skrev han strax efter restaurationen "A Panegyric to Charles II". Genom ett klokt förslag att bygga sjukhus för sårade och sjuka sjömän — detta var mitt under brinnande krig mot Holland och rasande pest — fick Evelyn tillträde till kretsen kring kungen. Någon hovman blev han dock knappast — framför allt inte vid detta hov, som var känt för sin sedeslöshet. Kungen angav själv tonen; begåvad, kvick, cynisk med otaliga älskarinnor har han blivit mycket förtalad av surmulna viktorianska historiker. Deras sentida kollegor ger honom dock upprättelse i många avseenden. Han var inte bara en durkdriven politiker utan också en man med många intressen och en vetenskapernas främjare, bl a gav han sanktion och status åt Royal Society, Englands vittberömda vetenskapsakademi. Han beskyddade också de sköna konsterna inte minst trädgårdskonsten och i samband med den kan man väl nämna biodling som hörde till de kungaliga nöjena.

Allt sådant gjorde hovet intressant för en mångfrestare och idéspruta som Evelyn. Men där fanns också annat. Mitt inne i den depraverade och lättsinniga nöjesvirvel som hovet dessutom utgjorde vistades en sällsam, säkert unik, varelse — en vacker, begåvad, kvick och glad hovdam totalt obefläckad av miljön, nästan ett helgon. Evelyn uppvaktade henne frenetiskt med ständigt nyskrivna psalmer och betraktelser där lovsånger till den himmelska kärleken nödtorftigt fick maskera hans egen. En gång i veckan träffades de i hennes kammare på kungens slott under formliga orgier av bön och psalmsång. Vännen Samuel Pepys, som hade en annan inställning till hur man borde nalkas sköna damer, skulle nog tyckt att detta var totalt bortkastade eftermiddagar.

Den sköna — Margaret Blagg hette hon — tröttnade så småningom, särskilt sedan hennes trolovade, den sedemera berömde statsmannen Sidney Godolphin, återkommit från utlandet och taktfullt länkat hennes intressen i mera jordnära banor. Episoden får stå som en illustration till en tid då skilda livsstilar möttes präglade än av puritanism än av ohämmad livsglädje.

Evelyns hustru Mary satt under tiden mest på deras gods fullt upptagen av en herrgårdshusmors alla bestyr. Men också hon var en skrivande person, som i sina brev visar en avsevärd litterär talang. Ibland användes den för att vänligt, elegant och psykologiskt locka hem mannen från hovets himmelska lockelser. Men hon tycks för det mesta ha tagit hans eskapader med ro — de utspelades ju i sfärer som inte så mycket inbjöd till vanlig svartsjuka.

1600-talet var ett århundrade då naturvetenskaperna gjorde stora framsteg. Nu började kännedomen om medicinalväxter att övergå i systematisk botanik och intresse för prydnadsväxter, mängder av nya växter introducerades från fjärran länder. Enbart av buskar och träd kunde man i England räkna in omkring etthundratrettio nyintroduktioner under detta sekel. Nu skulle man genom trädgården inte bara försöka återskapa paradiset på jorden, den skulle också vara platsen för vetenskap och forskning. Det är betecknande att Evelyn hade ett kemiskt laboratorium gränsande till trädgården på Sayes Court. Francis Bacon hade värderat sin trädgård högt som den rätta omgivningen för filosofiska meditationer; Evelyn fann i sin platsen för förståndets upplysning.

Detta var ett nytt sätt att se på trädgården och när en man som John Evelyn med stort rykte för kunskaper i skilda konster och vetenskaper lanserade sådana tankar, gav det en ny prestige åt trädgårdskonsten. Han var inte ensam om detta, men säkert en av de mest kända. Tack vare honom blev det herrskapsgöra inte bara att plantera skog utan också att anlägga och sköta en trädgård. Sedan dess har trädgården och dess skötsel blivit en hjärtesak för en stor del av det engelska folket som upptäckt att den, med Evelyns ord "är en plats för alla jordiska glädjeämnen och den som mest liknar himmelriket och bäst visar oss på vår förlorade lycka... Kungar, filosofer och visa män har tillbringat sina bästa stunder där och när de vill levandegöra något slags himmelrike, beskriva de en trädgård och kalla den Elysium, ty intet finns i naturen så värdigt och lysande".

IN MEMORIAM
Torgil von Seth 1895—1988

Torgil von Seth var åren 1950—1974 ordförande i Föreningen för dendrologi och parkvård. Han var en idealisk ledare för denna sammanslutning i vilken samsas vetenskapsmän och fackfolk av hög dignitet med amatörer i ordets ursprungliga mening vars kunskaper kan variera från expertis till sådana grundade enbart på nyfiket intresse.

Hans egna dendrologiska intresse vilade huvudsakligen på kunskaperna från förvaltningen av en stor skogsegendom och när det gällde park och hortikultur på erfarenheterna från trädgårdsskötsel på de karga småländska höglandet — en bakgrund så god som någon för uppgiften.

Torgil von Seth ägde stor auktoritet som hanterades med silkesvantar. Genom sin långa verksamhet i näringsliv och politik hade han fått stor personkännedom och goda kontakter åt alla håll. Allt detta kom föreningen till godo inom styrelsen, där han ända in i hög ålder lade ned ett oförtröttligt intresse samt under de många exkursionerna in- och utomlands. Under dessa offrade han utan åthävor sin egen bekvämlighet för deltagarnas och hans vänliga och taktfulla omtanke gällde alla i lika mån — gamla damer, alla föreningars stöttepelare eller ungdomar, som deltog för första gången.

Vid umgänget och avtackandet av de otaliga värdar och guider som möter under resor av det slag föreningen organiserar, lyste värmen, hjärtligheten och humorn genom den gammaldags belevade och lite sirliga artighet som kännetecknade Torgil von Seth och som nu tyvärr tycks höra till en försvunnen värld. Så var det också när tolk behövde anlitas. I Polen hände t ex på ett gammalt gods där inte bara den förvildade parken utan också det magnifika slottet skulle besökas. Vid dess ingång blev det stopp. Museichefen hade sin vilodag. Efter något parlamenterande och sedan det framhållits att en av den svenska riksdagens talmän stod vid portarna, anlände chefen med vacker fru, ganska surmulna. De sköna slottsgemaken där det forna värdfolket just tycktes ha rest sig ur fåtöljerna, besågs under ledning av ett allt soligare chefpar. Tacktalet interpreterades skickligt till polska av en av de deltagande svenska damerna, men det var ej att ta miste på att vår ordförandes tal på svenska gjorde det starkaste intrycket.

När Togil von Seth slutligen med en kyss på hand — så naturlig för honom och så kär även för den mest kommunistiskt sinnade polack, som egentligen äskar l'ancien régimes sedvänjor — rann stora tårar ur den polska damens sköna ögon.

Torgil von Seth hade många vänner, många av dem fick han i Föreningen för dendrologi och parkvård, som han så länge ledde på ett oförglömligt vis. Vi minns honom med saknad men också med glädje.

Gösta Adelswärd

J P LENNÉ

200-årsminnet av en stor trädgårdsarkitekts födelse firat i Tyskland

Samma år som den i Oldenburg födde Christian Horleman utnämndes till trädgårdsmästare 1666 vid den kungliga trädgården i Stockholm, fick Augustin le Nain från Flandern sitt anställningsbrev som hovträdgårdsmästare vid hovet i Bonn. Båda dessa trädgårdsmästare anpassade senare sina namn till respektive lands språk: Hårleman, respektive Lenné. Medan namnet Hårleman blev betydande redan under andra generationen efter invandringen genom Carl Hårleman, dröjde det tre generationer för familjen Lenné att genom Peter Joseph Lenné, som levde 1789—1866, nå internationell ryktbarhet. Det har således gått 200 år sedan han föddes. Detta har man i både Öst- och Västtyskland tagit fasta på genom att fira Lenné i stor omfattning. De två största begivenheterna bestod dels i ett internationellt kollokvium i Potsdam med enbart Lennéanknytning och dels ett tillika internationellt fackligt möte i Västberlin med temat landskapsparker från 1800-talet som huvudämne, även här med tyngdpunkten på Lenné.

Lenné var väl känd och aktad under sin livstid. Bland andra skriver John Claudius Loudon 1834: ''Lenné is a landscapegardener not surpassed in science and taste in his profession, either in Germany or England''. Men efter Lennés död började man kritisera både honom och hans arbeten. Med sin starka önskan att vinna utrymme för sina idéer förstörde Lenné tidigare värdefulla skapelser, skriver hans efterträdare F Jühlke. Även historikerna Sello och M L Gothein förebrår Lenné för dennes missaktning av historiska värdena i befintliga anläggningar.

I Sverige har jag stött på Lennés namn i svenska trädgårdsföreningens medlemsförteckning från åren 1843—48 och senare i Knut Forsbergs skrift från 1861. Forsberg skriver att Lennés betydelse för den tyska trädgårdskonsten är nästan lika stor som Pücklers.

Namnet glömdes så småningom bort bland yrkesfolket. Den som återupptäcker Lenné tycks vara prof Wipking, som inspirerar sin assistent Gerhard Hinz att skriva en doktorsavhandling om Lenné (i bokform 1937). Påföljande krig samt delningen av Tyskland gjorde det svårare att mera ingående studera Lennés verk, som till övervägande del återfinns på den östra halvan av det forna Tyskland.

Det nyväckta intresset för historiska anläggningar och deras kulturella betydelse, främst i DDR, har bidragit till att tillgängligheten till det omfattande materialet, som ligger i olika arkiv har underlättats och att bilden av Lenné åter förändrats. På 60-talet instiftades ett pris som bär Lennés namn. 1985 utgavs en ny bok om Lenné och hans arbeten skriven av doktor Harry Günther (P J Lenné, Gärten Parke Landschaften). Vid fackmötet i Västberlin introducerades professor Gerhard Hinz senaste bok: P J Lenné, Das Gesamtkunstwerk.

Peter Joseph Lennés far var — liksom hans förfäder sedan 1665 — hovträdgårdsmästare och föreståndare för universitetets botaniska trädgård. Trots familjens långa förflutna i Tyskland fanns banden till Frankrike kvar och P J Lenné började sin utbildning efter några läroår i trädgårdspraktik hos bot prof André Thouin vid museet för naturhistoria i Paris. Han får där kontakt även med dennes bror Gabriel Thouin som omformar delar av barockanläggningarna vid Versailles till landskapspark. Han studerade även en termin hos arkitekturkritiker Durand. Efter drygt ett år reser han genom Tyskland och Schweiz och fortsätter sina studier i botanik i Wien. Han siktar då på en professur i botanik eller en direktörspost vid en botanisk trädgård. Av ekonomiska skäl åtar han sig att som kunglig trädgårdsingenjör upprätta en förskönings plan över parken i Laxenburg. Lenné hann utföra förslaget innan fadern kallade

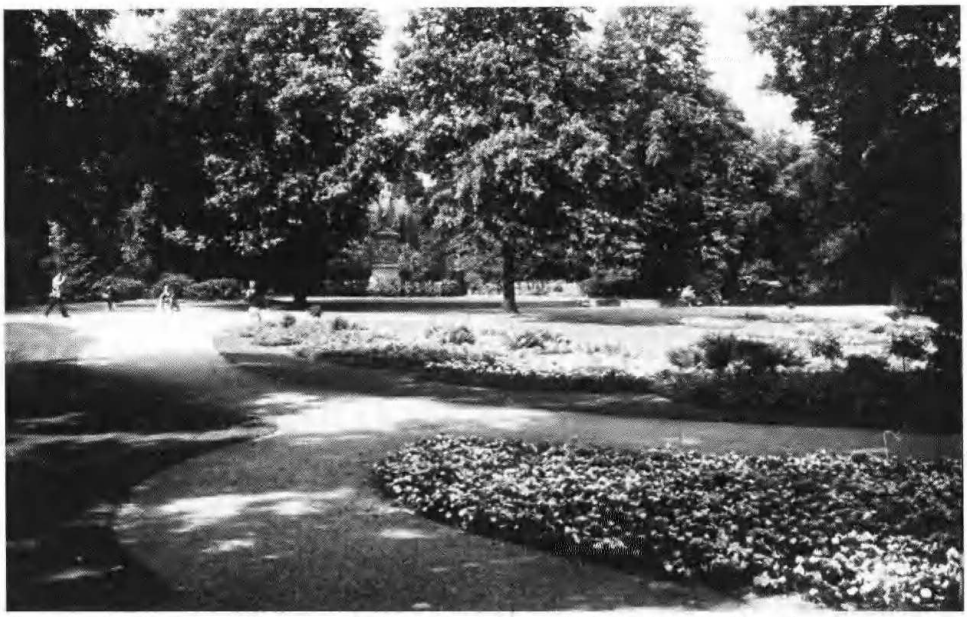

Peter Lenné: Försköning av entrén til Sanssouci, 1816. (Situationen nedanför den stora terrassen). Vägföringen, vattenlinjen påminner om Thouins planlösningar.

honom till Coblenz. Där fick han i uppdrag att upprätta ett förslag till omformning av stadens förstörda fästningsverk samt till en utvidgning av staden. 1816 får Lenné slutligen anställning som trädgårdsgesäll i Potsdam (i Potsdam fick man veta sin plats som nybörjare), för att medverka i upprustningen av de under kriget förfallna kungliga trädgårdarna. Hans första egna arbeten, som gällde Neue Garten och Glienicke, gjorde stort intryck på kungen (F Wilhelm III) och Lenné fick ökade befogenheter. Under de följande åren omformas och utökas under Lennés ledning lustgården vid Slottet i Potsdam, Sanssouci och Pfaueninsel. Som nya skapelser tillkommer bl a Charlottenhof, den ryska kolonin och Babelsberg (här tvingades han mot sin vilja att samarbeta med Pückler). Dessa kända parkanläggningar utgör bara en del av Lennés livsverk. I flera delar av Tyskland utformade han herrgårds- och villaparker (en del av dessa ligger numera i Polen), kurparker (t ex Bad Homburg och Svinemünde) samt stadsparker. Av dessa är folkets park i Magdeburg den som låg honom varmast om hjärtat. (Större delen, ca 10 ha, återinvigdes fö i år, vid avslutningen av Lenné-kollokviet den 26 maj, efter en omfattande restaurering). Till Lennés verk får även räknas grundandet av den kungliga trädgårdsskolan 1824 — idag Dahlem, samma år grundades också den kungliga ''Landesbaumschule'' (en av de många studerande som hade glädje av dessa Lennés skapelser är Tor Nitzelius).

Mindre känd är Lenné som stadsplanerare (Hinz betecknar Lenné som den sista stora stadsplaneraren i Tyskland under 1800 talet). Redan tidigare hade Lenné utfört arbeten åt kronprinsen, den blivande kungen Friedrich Wilhelm IV (1840). Vid sitt tillträde inviger kungen Lenné i hans nya uppgifter: ''Hertigen av Dessau gjorde en trädgård av sitt land — därtill är mitt land för stort. Men undan för undan kan jag göra en trädgård av Berlins och Potsdams omgivningar. Jag lever kanske 20 år till och inom denna tidsrymd kan en hel del göras: rita ett förslag.'' I sitt arbete hade Lenné stor glädje av sina studier för Durand i Paris och sitt samarbete med K F Schinkel, L Persius och F A Stüler.

Ett av Lennés stora arbeten förevisades vid fackmötet i Västberlin: Landwehrkanalen. Lenné planerade kanalen för att locka industrier. Enligt hans föreställning skulle transporterna underlättas genom kanalen. Han förutsåg att efter fabriker skulle bostäder komma att byggas, varför han som blivande stadsgrönska planerade en grönzon med promenadväg mellan kanalen och industrimarken. Lennés ''Projekterade prydnads- och gränsytor i Berlin med omgivning'' dat 1840, visar idén med en *stadsegen* 'pleasureground' som en ring runt staden. Planen innehåller en omgestaltning

En av prydnadszonerna i Tiergarten, Berlin. Rekonstruktion 1989 efter Lennés planer. Foto: K. Stritzke.

av Tiergarten och Zoologischer Garten. Landwehrkanal och Luisenstadtkanal ingår med sina grönytor som ett promenadbälte runt staden. Även stadsplanen för Kreuzberg är ett verk av Lenné. I *Volkspark und Arkadien* nämns över hundra gator i Berlin som härrör från Lennés stadsplanearbeten. Vid en stadsplanetävling om Wiens omgestaltning sedan vallarna rivits röstar magistraten (och publiken) för Lennés förslag, men Wienarkitekterna röstar emot. I stället för förstapriset får han nöja sig med Franz-Josephsordens riddarkors, en av de 30 ordnar som han enl uppgift satte på sin morgonrock. I januari 1866 dog Lenné. Framför begravningsföljet bars en förgylld lagerkrans med 50 blad, som skulle ha överlämnats till Lenné efter 50 år i tjänsten. På varje blad var namnet på en av Lennés större anläggningar ingraverad. Lenné efterlämnade en mängd anteckningar, brev och beskrivningar, men ingen bok. Först hans mest betydande elev, Gustav Meyer, lyckades 1860 i sin ''Lerhbuch der schönen Gartenkunst'' återge några av de kunskaper som Lenné hann dela med sig av.

Gerhard Hinz försökte 1937 sammanfatta Lennés utveckling i 3 perioder. 1815—1829, tiden där arbeten är naiva med naturlig enkelhet och där Lennés anläggningar visar släktskap med den klassiska landskapsparken. 1830—1840, tiden där en förfinad landskapsparkstil kommer fram och där Lenné visar en mästerlig hantering av alla element, men där planerna börjar visa ett konstlat inslag i form av komplicerade rabatter, pergolor m m. 1840—1866. Under denna tid når han möjlighetens gräns och riskerar att arbeta med för många motiv i för små rum. Han återgår till den regelbundna parkformen. Det senare är ett lätt förebråeende konstaterande. Professor Dieter Hennebo visade i sitt föredrag: Från ''klassisk landskapspark'' till ''blandad stil'' i Potsdam i år att Lenné var mera präglad av sitt studium hos Thoulin än av besöket i England. Lenné överförde Thoulins stil till Tyskland och vidare till sina elever. Hennebo citerar doktor Erika Schmidt som 1984 skrev att Lenné inte, som ofta påståtts, inledde ett kontinuerlig förfall av landskapsparkskonsten, utan att han istället inledde en ny fas i den arkitektoniska trädgårdskonsten där nya möjligheter till alternativa rumsutformningar öppnades.

Litteratur över Lenné (en omfattande förteckning i F v Buttlar, se nedan):
Gerhard Hinz: Peter Joseph Lenné 1937
Harry Günther: Peter Joseph Lenné, Gärten/Parke/Landschaften, 1985
Florian von Buttlar (m fl): Peter Joseph Lenné, Volkspark und Arkadien, 1989
Gerhard Hinz: Das Gesamtkunstverk, 1989.

Klaus Stritzke

Trädplantering i Kap Verde

Civilingenjör Carl R. Blomstedt, Göteborg, f. 1907, var i många år verkställande direktör i Apotekarnes Droghandel AB, ADA, som på den tiden var moderbolag till bl a det kända läkemedelsföretaget Pharmacia. Under en period på 60-talet var Blomstedt ordförande i Sveriges Grossistförbund, en av näringslivets centrala organisationer.

Claes Göran Ahrén, Borlänge, f. 1944, är arkitekt och verksam i Hus- och Planarkitekterna AB i Borlänge. Anna Ahrén är adjunkt i bl a biologi i Borlänge. Åren 1984—86 verkade paret Ahrén i staden Mindelo i Kap Verde, han som stadsplanerare, hon som utbildare av kapverdianska lärare.

I Verdis opera sjunger den etiopiska slavinnan Aida om det underbara gröna skogslandskapet i sitt hemland. I dag, tretusen år senare, finns bara 3 % av skogen kvar. Och i Pakistan, som idag bara har 2 % av sin skog kvar, har jag själv på en järnvägsresa genom landet sett erosionens fruktansvärda angrepp på det avskogade landskapet. Jordens hudcancer har det kallats. Över hela jorden växer öknen varje år med en yta motsvarande Sverige söder om Göteborg. Mera drastiskt kan man uttrycka det så att ökenspridningen på jorden går med en hastighet av en halv fotbollsplan i sekunden. Det har sagts att människan är den första djurart som lyckats skaffa sig förmågan att förstöra hela jordens, inklusive sin egen, existens. En förklaring till att människorna ger sig på träden är helt enkelt den att ännu i dag 40 % av jordens befolkning kokar sin mat över öppen eld. Därvid förbrukar man två ton ved per person och år. För att stoppa den ständigt pågående avskogningen på jorden skulle man behöva plantera 10 000 miljoner träd om året, men i verkligheten är återskogningshastigheten i u-länderna inte mer än kanske 200 miljoner.

Allt detta är ju rena skräckscenariet. Men ändå finns det hopp. Djurarten människan har inte bara förmågan att fördärva utan även att bygga upp. I Kina har man planterat systematiskt sedan 1950 och därigenom ökat sin skog från 5 till 11 % av landets yta. Vetenskapligt har vi lärt oss mer om vår jord de senaste 30 åren än på 3 000 år tidigare. Och om man ser på vårt eget gamla Sverige finner man att det för bara 100 år sedan förekom en ganska livsfarlig avskogning och spridning av vår egen ökenvariant ljungheden. Men i dag har vi så mycket skog — och planterar årligen 400 milj nya träd — att det blivit ett modeuttryck att vi måste "bevara det öppna landskapet". Förklaringen är så oromantisk som att skogen från att ha betraktats som värdelöst ogräs har blivit en värdefull råvara och skogsbruk en lönsam näring.

Vad det nu gäller är "bara" att upprepa det senaste seklets svenska utveckling i global skala och hinna göra det innan det blir för sent. Men i avvaktan på att lönsamhetstänkande och "sådd — skördementalitet" skall slå igenom överallt, även i tropiska u-länder, måste man drastiskt öka det uppehållande försvar som skogsplantering genom frivilliga krafter utgör. Tyvärr har i de rika västländerna denna på lång sikt ojämförligt viktigaste formen av ulandshjälp inte alls blivit den folkrörelse som den borde. Annat är det i Israel, som blivit föregångslandet på trädplanteringsområdet. Där växer till exempel 50 000 träd, som planteras i Negevöknen till Ingrid Bergmans minne, och utmed gränsen i Sinaiöknen har Israel tillsammans med Egypten planterat en "fredens skog" just där kriget rasade som värst för några år sedan.

Kap Verde är ett litet fattigt ö-land utanför Afrika med ungefär samma klimat och övriga förutsättningar som Kanarieöarna, men i skarp kontrast till dessa, behagligt turistfritt. Vattenförsörjningen sker delvis genom avsaltning av havsvatten. I motsats till andra u-länder har man en livaktig trädplanteringsverksamhet i landet och har nyplanterat en miljon träd varje år sedan tio år. Vid ett besök för ett par år sedan besåg jag trädplanteringarna i öknen på ön São Vicente, vilka på ett framgångsrikt och vederhäftigt sätt drivs av en inhemsk organisation. Besöket ledde till att jag i samband med en jämn födelsedag lyckades insamla 22 000 kr, som räckte till utplantering av 6 200 plantor i en "egen" liten skog på hösten 1987. Denna har glädjande nog till största delen överlevt under de första kritiska ett och ett halvt åren i marken så att man i dag både kan se och känna på de små träden. Enligt en härnedanpublicerad rapport jag fått från ett svenskt besök där nere, omfattar den lilla skogen nu en yta av inemot 30 fot-

bollsplaner och består av 1 000 mandelträd, 2 900 akacior, 500 dadelpalmer och 600 triplexbuskar, sammanlagt 5 000 träd. Alla dessa trädslag uppfyller i olika grad villkoren man ställer på planterade träd i uländer: att de skall avkasta föda, brännved, virke eller papper samt ge vind- och erosionsskydd.

I det stora perspektivet innebär mitt lilla Kapverdianska nytillskott deprimerande litet: den fördröjer jordens avskogning med en enda minut (!!). Alltså en droppe i havet och det hela kan synas helt meningslöst. Men havet består ju av droppar! Och tänk om alla svenskar gjorde insamlingar på sina jämna födelsedagar. Då skulle ju jordens ödeläggelse uppskjutas med timmar, dagar, veckor ja kanske t o m månader.

När man i detta miljödebattens tidevarv ständigt matas med allsköns skräckmålningar, frestas man att själv bidra med lite fantasier i positiv riktning.

Först ett par fakta: 1) Under de senaste decennierna har fabrikstillverkade konstfibrer ersatt bomull i hälften av textiltillverkningen, vilket inneburit att hälften av alla bomullsfält kunnat friläggas för födoämnesproduktion. 2) ''Den gröna revolutionen'' som inneburit ofantliga ökningar av produktiviteten i jordbruket har nu helt slagit igenom i u-länderna. Dessa två fakta innebär att den svält som ännu förekommer inte längre beror på brist på födoämnen utan på brister i distributionen och fördelningen av dessa.

Och sedan en liten framtidsfantasi: Två av årets nobelpristagare fick sina priser för forskning om fotosyntesen. I det sammanhanget kannstöptes det en del i massmedia om att människan en dag skulle kunna lära sig att göra socker och stärkelse ur luftens koldioxid och vatten utan att längre vara beroende av växternas klorofyll ute på åkrarna. Då skulle fotosyntesfabriker kunna ersätta spannmålsåkrar så som konstfiberfabriker redan nu ersätter bomullsfält. Människan kan kanske därför om inte alltför många årtionden inte bara förvandla öknar till skogar utan även sädesfält till parker (och Lustgårdar för dendrologer). Och i stället för att säga att den pyttelilla Kap Verde-skogen uppskjuter jordens undergång med en minut kan man använda den mera optimistiska formuleringen att denna miniatyrskog för jordens framtida guldålder en minut närmare.

Carl R. Blomstedt

Trädplantering i Kap Verde

En rapport till Carl Blomstedt från ett besök av Anna och CLAES-GÖRAN AHRÉN på ön São Vicente i december 1988

I början av december 1989 gjorde Anna och jag en resa till ön São Vicente i Kap Verde. Då passade vi på att se hur de trädplanteringar, som är resultat av din gåva våren 1987 utvecklats.

Vi tog kontakt med presidenten i Amigos da Natureza, Filinto Martins, och på hans rekommendation därefter med den ansvarige för planteringarna på ön, José Silva (allmänt kallad herr Nittio). Han visade oss runt på de planteringar, som gjorts under förra hösten och som motsvarar ditt bidrag.

Under det gångna året har hundratusentals träd planterats på olika områden, såväl på São Vicente som på andra öar. Det var därför svårt att direkt kunna peka ut speciella områden som planterats med just ''dina'' träd. Vi följde dock listan från deras tackbrev och kunde beskåda ett antal ''fotbollsplaner'', som mycket väl skulle kunna vara detta.

Rent allmänt har organisationen, sedan vi lämnade landet 1986, gjort ett imponerande arbete och de planterade ytorna har utökats betydligt under den tiden. Till exempel är nu dalen mellan flygfältet och staden planterad i sin helhet med olika trädslag. Många av träden är dock ännu mycket små. Träden innanför badstranden nedanför flygfältet har däremot vuxit upp till högstammiga träd och är numera en samlingsplats, där man, om

En bit av den föga naturskönа akacieplanteringen. I bakgrunden 5-årig akacieskog. Foto: C G Ahrén

En av de 500 små dadelpalmerna.

Föreståndaren för trädplanteringsanläggningen på ön São Vicente visar upp ett litet mandelträd (t v) som får växa upp i skydd av en majsplanta.

man är kapverdian, söker skugga vid sin vistelse vid stranden.

Trots det för oss imponerande resultatet har man under det gångna året haft en del problem, som gjort att planteringarna blivit något mindre omfattande än tidigare år. Dels har hösten varit torr, vilket ju i och för sig inte är så ovanligt, men dessutom har landet invaderats av gräshoppssvärmar av samma typ som man i skolan fick lära sig fanns i Moses' Egypten. De har hejdats genom massiva besprutningar, men har innan dess orsakat stora skador.

Som du väl redan förstått av deras redogörelse söker man också få en variation i trädbeståndet. Dels med tanke på vilka möjligheter naturen ger på de olika växtplatserna, men dels också för att få ädlare sorter och sorter, som ger användbara produkter, t ex mandelträd och citrusfrukter.

Så till en genomgång av planteringarna enligt deras lista från tackbrevet:

Mandelträd fanns medtaget som 1 020 plantor, framodlade i plantskola. Dessa har nu i år satts i jorden och befinner sig väl. De planteras ihop med majsstånd, som ger skydd under den första tiden. Mandelträd måste vattnas i två år innan de klarar sig själva, men ger därefter fina skogsdungar med nyttiga produkter, som man anser att utnyttja kommersiellt.

Purgeira har planterats för att binda sand och jord i bergssluttningar och sålunda motverka erosionen. Genom att de ligger otillgängligt har de inte kunnat konstbevattnas, utan man har fått sätta sin tillit till regnet. Då detta uteblivit har plantorna

torkat och blivit ett offer för getter och andra kreatur.

Triplex (kallad obecheträd i din översättning) är en låg buske, som planteras i sanddynerna för att binda sanden.

Vi hade inte möjlighet att köra ut dit, men jag gjorde vid ett senare tillfälle en promenad i ett av de områden, där de planterats. De ligger spridda på mindre ytor och jag såg kanske inte alla "dina" plantor. De jag såg har tagit sig bra och kommer så småningom att mer eller mindre bilda en tjock matta, som täcker sanden.

Acacia Martim planterades i stor utsträckning som ridåer för att ge vindskydd. De ger också utmärkt kreatursfoder när de vuxit upp. De förekom t ex som skydd omkring de blivande mandelträdslundarna och som kantplanteringar längs vägar. De hade också planterats i sammanhängande fält som med tiden kommer att bli mycket täta och svårforcerade skogspartier. "Dina" träd har tagit sig fint.

Dadlar (kallas för tamarinder i din översättning) har planterats i stora fält i närheten av föreningens huvudanläggning, där de kan övervakas. De växer bra och kommer att ge frukt om en fyra—fem år. Dadlarna kommer liksom mandelträden att utnyttjas kommersiellt av organisationen.

Amerikansk akacia är det absolut vanligast förekommande trädslaget i föreningens planteringar. Det är t ex detta träd, som bildar de stora skogarna längs vägen mellan staden och flygplatsen. De kräver bevattning en kort period efter planteringen, men klarar sig sedan med regn- och grundvatten även under torra år. Under de senaste två åren har åtskilliga kvadratkilometer planterats. Jag har valt ut en sluttning ganska nära staden till din skog och fotograferat den med det berömda fartyget Queen Elisabeth, som var på kort besök med 1 700 kryssningspassagerare, i bakgrunden.

Evert Nilssons Arboretum, Ås
Köldskador efter den extrema kylan i januari 1987

Enligt SMHI så var temperaturen i Östersund den 10 januari minus 38 grader vilket är det lägsta sedan 1892. Här i Ås avläste jag på två mätställen minus 39 grader och vid SMHIs mätstation här i Ås uppmättes minus 39,6 grader. Under fyra dygn höll sig temperaturen under minus 30 grader och under tio sammanhängande dygn höll den sig under 25 minusgrader. Enligt uppgift så uppmättes på låglänta ställen ner till 45 minusgrader.

Jag hade därför förväntat att skadorna på växtmaterialet skulle bli mycket stora. Förvånansvärt var därför att särskilt conifererna i de flesta fall var helt oskadda, liksom vintern 1978—79 då här uppmättes minus 38 grader. Marken var vid båda tillfällena nästan helt ofrusen med djup snö, vilket kanske visar värdet av eventuell marktäckning. Mina odlingar i högt och öppet läge cirka 365 m ö h i ett smalt område av zon 6 med zon 7 nära intill skyddas delvis av höga granhäckar. Avmognaden var efter milda höstar båda gångerna god.

Efter en inventering 1985 har någon artkorrigering gjorts och i efterföljande redovisning anges topphöjden i de flesta fall efter uppskattning. Låga coniferer och lövbuskar liksom ett 25-tal botaniska Rhododendron, vilka som regel skyddas av snötäcke ingår inte i redovisningen. Os anger helt oskadad.

———————

Abies amabilis 3 ex 5 m Os
- — balsamea 20 ex 4—10 m Os. Ett tiotal tidigare upptagits som A. alba
- — arizonica 1 ex 12 m — 30 ex 4—6 m Os
- — concolor 1 ex 7 m Svaga knoppskador. Det enda av ett tiotal som ej frös ner vid tidigare hård vinterkyla
- — lasiocarpa 8 ex 3—5 m Os
- — mariesii 1 ex 3 m Os
- — sibirica 6 ex 3—7 m Os
- — veitchii 8 ex 5—8 m Os till små skador. Tidigare skadade utgallrade

Chamaecyparis nootkaensis 1 ex 5 m Os
- — pisifera filifera 1 ex 2,5 m Os

Juniperus communis suecica och cracovica Svårt skadade
- — — 2 ex — 2 resp 3 m Os. Ursprunget förlorat

Larix decidua och sibirica 5 ex av vardera 8—10 m Os
- — eurokurilensis 5 ex 3—5 m Os
- — eurolepis 5 ex 7—8 m Os
- — laricina 2 ex 5 m Os
- — leptolepis 1 ex 4 m Små skador
- — — inversa 1 ex 2 m Os

Picea abies columnaris 1 ex 6 m Os
- — — inversa 1 ex 4 m Os
- — — virgata 1 ex 8 m Os
- — — cruenta 1 ex 2 m Os
- — — mutabilis (aurea spicata) 1 ex 3 m Os
- — asperata 6 ex 6—7 m Os
- — engelmannii ett 50-tal 8—10 m Os Som skyddshäck och friv.
- — glauca 2 ex 9 m Os
- — — conica 1 ex 2 m skuggas mot vintersol Barrskador
- — jezoensis 5 ex 2—4 m Os
- — mariana 8 ex 2—4 m Os
- — — doumetii 1 ex 3—4 m Os
- — omorica 10 ex 8—12 m
- — — pendula 1 ex 3 m Os
- — pungens 1 ex 10 m Os
- — — glauca 3 ex 5—9 m Os
- — — pendula 1 ex 2 m Os

Pinus cembra 25 ex 5—9 m Os
- — contorta latifolia 2 ex 5—8 m Os
- — mugo och mughus 8 ex 2—4 m Os
- — peuce 20 ex 3—8 m Os
- — pumila 3 ex 1—2 m Os

Pseudotsuga menziesii caesia, glauca och viridis 50 ex. Barrskador

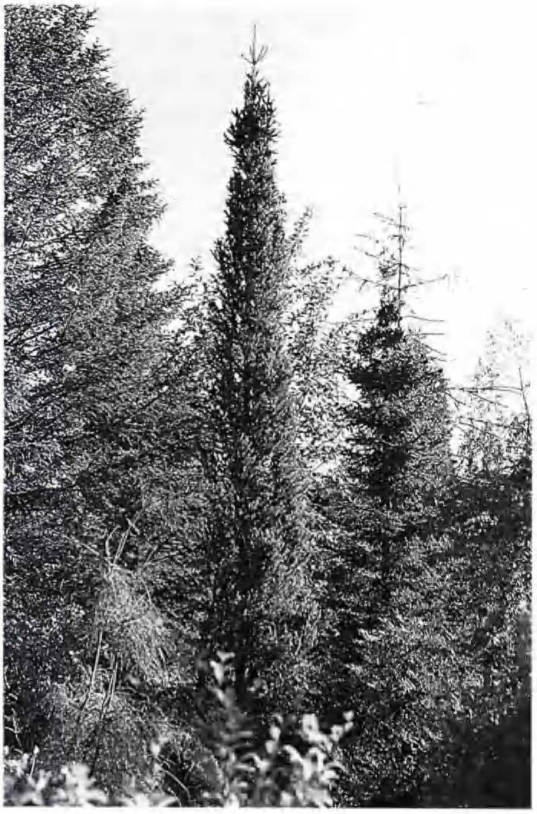
Taxus baccata dovastoniana —bredväxt, Hessei m fl 1—3 m. Små skador — Os
- — cuspidata 1 ex 150 cm Os
- — media Hicksii 2 ex 2 m Små barrskador
- — — Hilli 3 ex Måttliga skador

Thuja koraiensis 4 ex till 1,5 m Os
- — occidentalis 5 ex 3—6 m Os
- — — albo-spica 2 ex 1 m Os
- — — cristata 1 ex 2 m Os
- — — douglasi pyramidalis 5 ex 3—6 m Os

— — plicata 1 ex 6 m Os
— — ellwangeriana Rheingold 1 ex 2 m Os
— — fastigiata 6 ex 4—6 m Os
— — wareana 2 ex 2 m Mindre skador
— — hoveyi 1 ex 1 m Os
— — Smaragd 1 ex 2 m Os
— — lutea 1 ex 2 m Måttliga skador
Thuja plicata exelsa 5 ex 5-6 Os
— — dura 2 ex Måttliga skador
Thujopsis dolobrata 1 ex 1 m Skadas ovan snötäcket svårt

———————

Acer ginnala 20 unga 1 m. Måttliga till svåra skador.
— platanoides Drummondi 1 ex vid vägg, små skador. 1 ex friv. 4 m Os
— platanoides 6 äldre ex Os — små skador, yngre ex delvis svåra skador
— — Schwedleri 2 ex 5—6 m Os
— — Schwedleri nigrum 2 ex 5 m 1 svårt skadat, 1 obetydligt
— — Fassens Black 1 ex 4 m Os
— tataricum 3 ex 2 m obetydliga skador
Actinidia kolomikta 1 ex 3 m Obetydliga skador
Amelanchier spicata 3 m Os
— alnifolia 1 ex 5 m Os
Aristolochia durior 5 m Små skador
Berberis vulgaris atropurpurea 2 ex 2 m 1 med obetydliga skador 1 med svåra
Betula albo-sinensis 1 ex 6 m Obetydliga skador
— papyrifera 1 ex 7 m Förr aldrig skada, nu övre 3 m av kronan död
— verrucosa dalecarlica 1 ex Os
— youngii 2 ex 2 m Os
Caragana arborescens Os
— — boisii 2 ex 1,5 m Os
— — Lorbergii 2 m Os
— — Walker 2 ex 2 m Os
— — pendula 1 ex 2 m Os
— frutex 5 ex 1,5 m Os
Clematis alpina, färgsorter 2—3 m Os
— — sibirica 2 ex 3 m Os
— macropetala Rosy O Gredy 3 m Os
— tangutica 1 ex 3 m måttliga skador
Cornus alba 3 ex 2 m. Måttliga skador
— — sibirica 3 ex 2 m Os
— — elegantissima 1 ex 1,5 m Os
— — gouchaultii 1 ex Os

Picea abies columnaris

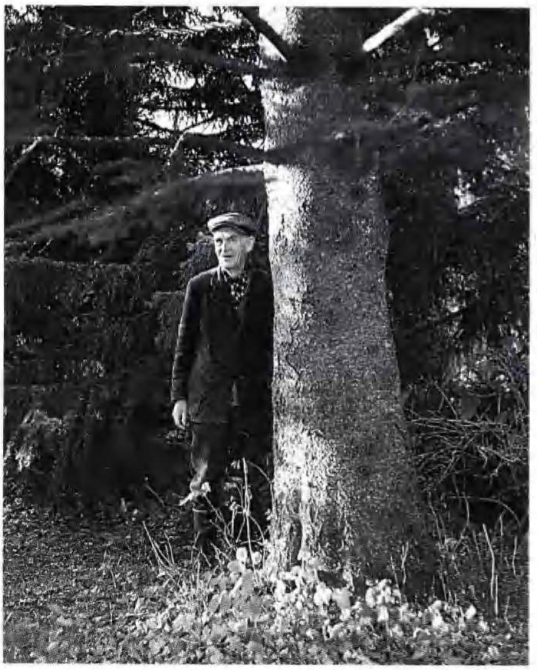

Pinus peuce

— — spaethii 1 ex 2 m Små skador
— racemosa 2 ex 2 m Os
Cornus avellana 1 ex 3 m Obetydliga skador
Cotoneaster lucidus Skadas svårt av svamp?
— integerrimus 1 ex 3 m spaljerat i norrläge Os
Crataegus altaica 2 ex 5 m Os
— douglasi 5 ex 2,5 m OS
— intricata 3 ex 3 m Os
— mordensis Toba 1 ex 2 m måttliga skador. Ej så bra läge
Eleagnus commutata 3 ex 2 m Os till små skador
Fagus grandiflora 1 ex 1,5 m Os
Forsythia ovata 2 ex 1,5 m och 2 m diameter. Små skador
— Beautrix Farrand 1 ex vid solvägg. Måttliga skador
Fraxinus exelsior 3 ex 2 till 3 m, svåra skador
Hydrangea bretschneideri 1 gammalt ex 1,5 m. Har aldrig blommat
— paniculata praecox 2 ex 1 m. Måttliga skador
— petiolaris vid östervägg med källarvåning 1 ex 2,5 m. Nerfrusen till 50 cm
Jamesia americana 1 ex 1,5 m Os
Laburnum alpinum 1 ex vid vägg. Svårt skadat. 1 ex friv 1 m Måttliga skador
Lonicera alpigena 2 ex 1 m Små skador
— caprifolium 1 ex vid västervägg 3 m. Helt nerfrusen liksom också efter vintern 1978—79
— Dropmore Scarlet 1 ex vid södervägg 3 m Små skador
— coerulea 3 ex 2 m Os
— involucrata flavescens 1 ex i dåligt läge. Varje vinter små skador. Nu svåra skador liksom 1978—79
— nigra 1 ex 2 m. Svåra skador
— tatarica 1 ex 2 m Svårt skadad. Skadad svårt på många håll i Östersund
— — grandiflora 2,5 m Små skador
— — alba 2 ex 2,5 m Små skador
— — Arnold Red 1 ex 2,5 m. Små skador
— korolkowii Zabelli 5 ex 2 m Små skador
— Clays Dwarf 20 ex i häck 1 m Svårt skadad
Malus baccata 1 ex 7 m Os
— — mandschurica 1 ex 4—5 m. Små skador
— Almey 1 ex 4 m Os
— Hopa 1 ex 5 m Os
— hybr.fr.coccinea 1 ex 3 m Os
— John Downie 1 ex 5 m Os
— The Fairy 1 ex 5 m Måttliga skador
— Wabiseau 3 ex 2 m Små till måttliga skador
— Makamik 2 ex 2 m Måttliga till svåra skador
— hyvingiensis 1 ex 2 m Os
— Ökonomirat Echtermeyer 2 ex 2 m. 3 m diameter. Måttliga skador
Malus sargentii rosea 2 ex 1 m. Svåra skador
— sublobata 5 ex 1,5 m till 2 m Os
Philadelphus coronarius 1 ex 2 m. Små skador
— lewisii Waterton 1 ex 2,5 m. Obetydliga skador
Populus simonii 2 ex 4 m Os
— suaveolens 1 ex 5 m Os
— tremula erecta 1 ex 12 m Os
— tricocarpa 1 ex 12 m Os
— wilsonii 1 ex 5 m Måttliga skador. Svåra skador 1978—79
Prunus padus colorata 1 ex 6 m Os
— virginiana som häck och friväxande Os till små skador
— — Shubert 1 ex 1,5 m Os
Quercus borealis 1 ex 3 m Os
— robur 1 ex 6 m. Små skador, men lövet slog ut först i början av juli. Lika var det också 1978—79. 1 yngre ex 4 m Os
Ribes aureum 1 ex 1,5 m. Små skador
Rosa alba Maidenblush 1 ex Små skador till måttliga
— pendulina 3 ex 2 m Os
— gallica splendens 1 ex Små skador till måttliga
— — officinalis 2 ex 1 m Svåra skador
— — versicolor 2 ex 1 m. Måttliga skador
— poppius 3 ex Små skador
— rugosa 5 ex Små skador
— — Hansa 1 ex 1,5 m Svåra skador
— — Belle Poitevine 1 ex. Små skador trots samma läge som Hansa
— — Blanche Double de Coubert 1 ex 1 m Små skador
— — Signe Relander 1 m 1 ex Svåra skador
— Therese Bugnet 1 ex vid vägg 2 m Små skador
— spin. Prairie Dawn 1 ex 2 m Svåra skador
— — fl.pl 1 m Måttliga skador
— Tornedalica 0,7 m 1 ex Små skador

Abies veitchii

Abies arizonica. och författaren. Den såddes 1938 och var femtio år senare i brösthöjd femtiotvå cm i diameter.

— foetida Persiana 1 ex Svåra skador
— hybrida Huldra 1 ex 2,5 m. Egen uppdragning efter frösådd av av R. poppius som hade en R. rubiginosa intill. Har halvfyllda rosa blommor. Bladen doftar äpple. Svårt skadad

Rubus odoratus 3 ex 1,5 m Små till måttliga skador

Salix acutifolia 5 ex 4—6 m Små skador
— alba sericea 1 ex 7 m Små skador
— sericans (Smithiana) 1 ex 4 m och 5 m i diam. Os
— fragilis bullatus 1 ex 3 m Små skador

Sambucus racemosus 1 ex 2 m Små skador Är vildväxande här

Sorbus aucuparia rossica major 1 ex 3 m Små skador
— americana 1 ex 3 m Os
— hybrida 1 ex 4 m Os. 1 ex 4 m svårt skadat 1978—79
— intermedia 1 ex 7 m Skadat 1978—79, död 1981
— — 1 ex i dåligt läge 5 m måttliga skador
— — 1 ex med mer helbräddade blad Små skador
— koehneana 1 ex 2,5 m Os
— — 1 ex 2,5 m efter frösådd. Har större bär och blad Os

Spirea chamaedryfolia 3 ex 2 m Os
— cinerea Grefsheim 5 ex 1 m Os
— hypericifolia 1 ex 1 m Os
— media 3 ex 1 m Os
— pikoviensis 1 m 3 ex Os
— salicifolia 3 ex Måttliga skador

Symphoricarpus rivularis 3 ex 1 m Måttliga skador

Syringa josikaea 5 ex 4 m Os
— prestononiae Bellicent 1 ex 3 m Måttliga skador
— — Coral 20 ex i häck 2 m Os
— — Elinor 20 ex i häck 2 m Men blir 3 m Os
— reflexa 3 ex 2 m Svårt skadad. 1978—79 också svårt skadad
— vulgaris E. Ns var. 1 ex 2,5 m Rik- och storblommig egen uppdragning Os
— Villosa Extrema 1 ex 2 m Egen uppdragning rikblommig, rosa Os

Tilia americana 1 ex 6 m Os
— cordata 1 ex 4 m Mycket småbladig

— vulgaris 2 ex 4—5 m Os till små skador
Ulmus glabra 1 ex 8 m Os
— exoniensis 1 ex 2 m Små skador
Viburnum lantana 4 ex 2,5 m Os
— opulus 1 ex 4 m Os
— — roseum. Härdig typ från Strömsund 1 ex 1,5 m Os

Evert Nilsson

Bortglömt ämne i Sverige
Trädgårdarnas kulturhistoria

Äntligen har något hänt som kan väcka intresset för ett i vårt land nästan bortglömt område — trädgårdarnas kulturhistoria. Den TV-serie som nyligen behandlat ämnet — skickligt komponerad av Katarina Dunér, professor Sven Ingvar Andersson och Linköpings stadsträdgårdsmästare Lars Nyberg m fl — kanske betyder en vändpunkt.

En vackrare introduktion i detta vidlyftiga ämne kan man inte begära och därtill kommentarer som gav smakbitar ur det oerhört rikhaltiga stoff som ryms i trädgårdshistorien. Ty trädgården har sedan Hedenhös varit mötesplatsen för nästan all annan kultur — religion, filosofi, medicin och naturvetenskaper, för att inte tala om dess samband med upptäcktsresor, politik etc, etc.

Odling och redskap

Men den som vill veta mer får svårt att finna litteratur i ämnet på svenska. I de stora kulturländerna, däremot, flödar en oöverskådlig ström av arbeten som även i populär form behandlar trädgårdens historia ur alla tänkbara aspekter. Inte minst gäller detta England och här skall några få, slumpvis utvalda verk beröras.

För tio år sedan celebrerade Victoria and Albert Museum tusen år av engelsk trädgårdskonst med en överflödande rik utställning, vilket tycks ha stimulerat till många skrifter i ämnet.

En av dessa, ''An Illustrated History of Gardening'' av Anthony Huxley (Paddington Press, 1978), behandlar trädgårdsodlingens teknik och metodik allt ifrån enkla redskap till nutidens utstuderade växthus. Våra vanligaste och mest användbara redskap har sett ungefär likadana ut sedan 1500-talet, visar det sig. Trädgårdarnas formgivning har däremot ständigt skiftat. Bildmaterialet är rikhaltigt och roligt.

En överskådlig, lagom populärt hållen men ändå saklig trädgårdshistoria är Christopher Thackers — ''The History of gardens'' (Croon Helm Ltd, 1979) som behandlar väster- och österland från antiken till våra dagar.

Författaren är docent i romanska språk, men något amatörmässigt i behandlingen av föreliggande ämne är inte skönjbart. Även svenska trädgårdar — Sturefors bl a — synas. Illustrationsmaterialet är rikt och vackert med många färgbilder.

Medeltida växter

Medeltidsintresset har ökat markant under senare år, det gäller också trädgårdarna. John Harvey, specialist på gotiska katedraler men numera mest verksam som trädgårdshistoriker, har ägnat en bok åt medeltidens trädgårdskonst i Europa: ''Mediaeval Gardens'' (Batsford Ltd, 1981).

Det är ett lärt verk, grundat på källforskning av i detta sammanhang nog ej så vanligt djup. Man får bl a veta åtskilligt om hur morernas hortikulturella kunskaper spreds över Europa från Spanien, ej sällan via dynastiska förbindelser. Överraskande är uppgifterna om handeln med fröer och plantor — klostren var pionjärer även här — och sådana detaljer som att färdiga gräsmattor fanns till salu i London under 1300-talet.

På uppgifterna om tidvis omfattande trädplanteringar och på samtida bildmaterial grundar författaren hypotesen att ett embryo till medveten ''landscaping'' existerade redan under denna epok. En utförlig lista över växter som omnämns i medeltida trädgårdslitteratur och tiden för deras introduktion är ett värdefullt komplement.

Landskapsparken

''Georgian Gardens, The Reign of Nature'' av David Jacques (Batsford Ltd, 1983) behandlar

den engelska landskapsstilens framväxt och utveckling från 1730 till 1830. I England hävdas ofta att landskapsparken är landets främsta bidrag till konsten, och ingen som lustvandrat i de förnämsta av dessa vågar väl protestera. Hur, var och när detta skedde är en spännande och invecklad historia.

Bland mycket annat av intresse är uppgifterna om hur blomsteranläggningar som helt försvann eller blev osynliga i de stora, klassiska anläggningarna levde sitt eget liv i rokokoartade mindre anläggningar, där mycket av de många nyintroduktionerna togs om hand.

Barockträdgården

Kenneth Woodbridge var under många år den som av National Trust satts att ansvara för Stourhead, ett av den engelska parkstilens mest kända konstverk, skönt illustrerat i den nämnda TV-serien. Han var mycket respekterad av sina kolleger men även fruktad på grund av sin renläriga inställning till parkens skötsel. Han var ingen vän av de moderna tillskotten av rhododendron och azaleor som drar tusentals turister men skymmer den ursprungliga karaktären.

Före sin död för något år sedan kunde han fullborda ett imponerande verk: ''Princely Gardens'' (Thames & Hudson, 1986). Där granskar han den klassiska franska barockträdgårdens utveckling, från den medeltida bakgrunden fram till moderna tiders restaureringar och nyskapelser i samma anda. Inblickarna i den teori och praktik som låg bakom verken grundar sig till stor del på nyare källforskning.

Yrke som ärvdes

Man får veta mycket om byggherrarna och om trädgårdsmästarnas roll och arbetsförhållanden. Ofta gick yrket från far till son och hela dynastier uppkom. Sprungen ur en av dessa var André Mollet, som nådde stor ryktbarhet inte minst genom ''Le Jardin de Plaisir'', tryckt i svensk, fransk och tysk upplaga i Stockholm 1651 då han tjänade drottning Kristina.

Framställningen kompletteras bl a av en diger litteraturförteckning och en lista över de växter som var i bruk enligt gamla franska och engelska trädgårdsböcker. Det ståtliga verket pryds av 315 magnifika bilder.

Märklig restaurering

''The Gardens of William and Mary'' av David Jacques och Arend Jan van der Horst (Christopher Helm, 1988), påpassligt utgiven till trehundraårsminnet av ''The Glorious Revolution'', hundra år före den franska — kan den ha något att säga oss svenskar? Ja, i högsta grad. Förbindelserna mellan dessa monarkers länder och Sverige var livliga vid denna tid.

Här figurerar naturligtvis André Mollet och även Nicodemus Tessin d y.

Dennes ögonvittnesskildringar har spelat en roll bl a i fråga om den märkliga restaureringen av lustslottet Het Loo, vars en gång berömda 1600-talsträdgård har återuppstått ur de betydande rester som fanns dolda under ett tre meter djupt jordlager.

Slagskepp i häcken

I England har alltid gjorts gällande att bruket av formklippta buskar och träd, s k ''Topiary'', till övermått infördes från Holland. Detta tycks vara en myt, i varje fall ifråga om de stora anläggningarna. De italiensk-franska idealen dominerade i Holland liksom i England, och i Versailles klipptes figurer i buxbom, gran, idegran och ilex lika ivrigt som någonsin i Holland. Kanske utvecklades ändå någon charmfull urartning i England, där man ännu kan få se strålande exempel såsom hela slagskepp skurna ur häcken till någon avdankad sjömans stuga.

Detta är som sagt endast några smakprov. Urvalet är stort men med trädgårdshistoria som utgångspunkt blir utblickarna oändligt mångskiftande.

Gösta Adelswärd

TOR G. NITZELIUS

Skrifter, närmast behandlande dendrologiska spörsmål

1939 Geschichte der Pflanzeneinführungen in Europa. Seminarieuppsats manuskript

1942 Allmän Svensk Trädgårdstidning, No 4: Vårvandring i Karpaterna

1944 Lustgården. — Juglans. I svenska parker och trädgårdar förekommande valnötsarter och något om deras härdighet. p. 101—128

Lustgården. — Ett arboretum i Stocksund. p. 202—211

1944-1945 Lustgården. — Populus. En sammanställning av odlingsbara popplar. p. 57—98

1950 Deutsche Baumschule. — Rhododendron rufum. p. 132

Trädgårdens vackraste blommor. 3 uppl. Saxon & Lindströms förlag. Stockholm. Översatt till norska och finska. 272 sidor

1950-1951 Lustgården. Generalregister till årg. 1—30 (1920—1949) p. 155—225. Artregistret

1952 Blommande buskar och träd. 2 uppl. Saxon & Lindströms förlag, Stockholm. Översatt till norska

1952-1965 Göteborgsposten. Artiklar med aktuellt eller populärvetenskapligt innehåll, företrädesvis behandlande växter i Göteborgs Botaniska Trädgård, botaniska el. dendrologiska resor etc.

1953 Deutsche Baumschule. — I: Eine dendrologische Sammelreise im nördlichsten Japan. p. 93—96

Deutsche Baumschule. II: Eine dendrologische Sammelreise im nördlichsten Japan. p. 158—163

Deutsche Baumschule. III: Eine dendrologische Sammelreise im nördlichsten Japan. p. 237—241

1954 Trädgårdstidningen Viola. Den japanska jätteliljan

1955 Rhododendron und immergrüne Laubgehölze. Jahrbuch 1955. Bremen. — Immergrüne auf dem Mt. Hakkoda. p. 34—38

Årstider och blomning i Göteborgs Botaniska Trädgård. Guide

1956 Trädgårdstidningen Viola. Rhododendron makinoi, en intressant art för svenska trädgårdar

1958 Boken om träd. Saxon & Lindströms förlag. Stockholm. 469 sidor

1960 Trädgårdstidningen Viola. No 8. Pagodträdet

1962 Lustgården. — Ekolsunds arboretum och barrträdskollektion. p. 5—56

Acta Horti Gotoburgensis vol. XXIV:4. Notes on some Japanese species of the genus Rhododendron. p. 135—174

Ibidem, vol. XXVI:6. Rhododendron cuprescens, A new species from W. China. p. 117—121

1963 Botaniska Notiser vol. 116, fasc. 2. An account of the use of Radiography for the pictorial reproduction and study of plants. p. 238—240, Plate I—VI

1964 X-Ray Focus, An Ilford publication. Vol. 5, No 1. The use of Radiography for the pictorial reproduction and study of plants p. 22—25

1964 Fotonyheterna. Årg 4. Röntgenfotografering för studium av växter. p. 6—7

Trädgårdsamatören. No 3. Rhododendron. p. 2—7

1966-1967 Lustgården — Preliminärt om cedrar i Sverige. p. 11

1966-1976 Skogens träd och buskar i färg. 4 uppl. 231 sidor. Översättning från danskan och omarbetning för svenska förhållanden av Helge Vedels och Johan Langes bok "Traer og buske i skog og hegn" Almqvist & Wiksell. Uppsala

1968 Lustgården. — Japanska träd i Göteborgs Botaniska Trädgård och Arboretum. p. 70—113

Trädgårdsamatören. Årg. 31, No 4. Fröuppdragning av Rhododendron

1969 Trädgårdsamatören. Årg. 32, No 4. Abies koreana — den koreanska ädelgranen. p. 70—73
Lustgården. — Abies. A review of the firs in the Mediterranean. p. 146—189
1970 The American Horticultural Magazine, vol. 49, No 1. Japanese plants in the Botanic Garden of Gothenburg. p. 26—30
Rhododendron und immergrüne Laubgehölze. Jahrbuch 1970. Etwas über Zeitersparnis bei Samenaufzucht von Rhododendron. p. 34—42
Deutsche Baumschule No 4. Ueber Abies koreana, die koreanische Tanne und A. x arnoldiana, eine neue Hybride. p. 98—105
Ibidem, No 7. Rhododenddron brachycarpum D. Don ex G. Don ssp. tigerstedtii, eine neue Unterart. p. 207—212
1971 Trädgårdsamatören No 4. Nyintroduktion i elfte timmen. p. 64—66
1972 Bulletin of the American Rhododendron Society, vol. 26, No 3. Rhododendron brachycarpum ssp. tigerstedtiii, A new subspecies p. 165—168
Rhododendron und immergrüne Laubgehölze. Jahrbuch 1972. Japan 1970. Erfahrungen von einer gärtnerisch-botanischen Sammelreise nach dem Fernen Osten und Anpflanzungsversuchen mit japanischen Gehölzen in Westschweden. p. 35—59
1974 Ibidem. Jahrbuch 1974. Rhododendron ungernii Trautav. Erläuterungen zu einer seltenen Art.
1975 Journal of the Royal Horticultural Society. Vol. 100. Abies sikokiana, A new fir with a future in parks and gardens, p. 202—205
Rhododendrons 1975 with Magnolias and Camellias; The Royal Horticultural Society. London. Rhododendron nigroglandulosum sp. nova. p. 26—30
1976 Lustgården. Arboretum Drafle 85 år. p. 132
Ibidem: Smärre meddelanden och notiser. Alnus incana (L.) Moench. f. tortuosa Nitz. Göteborg förr och nu. Skeppstaholmen, en naturens utpost mot teknisk expansion av oroande slag. p. 151—158
1978 Rhododendron und immergrüne Laubgehölze. Jahrbuch 1978. Gedanken über Winterhärte bei eingeführten Gehölzen anlässlich eines Besuches auf Ullung-do, Korea. p. 7—19
1983 Träd i när och fjärran. LT:s förlag, Stockholm. 180 sidor
Träd i Nordeuropa. 272 sidor. Översättning från engelskan och bearbetad för svenska förhållanden av Alan Mitchells bok "The trees of Britain and Northern Europe". 1982. Bonnier Fakta Bokförlag AB

Årsberättelse 1988

1988 blev i många avseenden ett lycksosamt år. Givetvis lockades många av det välmatade program, som förelåg i februari, vilket även bekräftades av det stora intresse som anmälningarna till de olika arrangemangen visade. Där så var möjligt måste deltagarantalet utökas så att alla kunde följa med. Surpris-resan i Östergötland kunde däremot endast 40 av de 65 anmälda få vara med på av olika anledningar. Snabb inbetalning av anmälningsavgift är därför ett m å s t e för att vara något så när säker på att få deltaga.

Medlemsantalet har också, som framgår nedan, ökat och den största anledningen till detta får tillskrivas den artikel, som vår medlem, trädgårdsmästare Folke Mattsson, låtit införa i ''Vi i villa'' och ''Vi i fritidshus'', som visar att föreningen (FDP) är en för den stora massan 'dold' intressegrupp. Därom vittnar även det 100-tal telefonsamtal, som ingått till kansliet, under vilka många uttalat sin förvåning över att en sådan förening finns inom landet. Många av dessa kontakter har, i nyvunnen vetskap, inträtt som medlemmar och vår förhoppning är att de ska finna svar på de frågor de vill finna genom sitt medlemskap.

En annan omständighet, som också bidragit till det ökade medlemsantalet är medlemmarnas eget intresse att tala om för vänner och bekanta att föreningen finns till även för dem. Tydligt är att all möjlig reklam måste tillgripas för att göra FDP mera känd och aktuell för allmänheten.

* * *

Årets aktiviteter började:

21 april — med ett besök på Nordiska Muséets utställning ''Trädgård'', där sakkunnig ledning guidade för ett 30-tal intresserade. Fortsatte sedan

25 maj — då samling under Allan Hanssons ciceronskap för ett lika stort antal medlemmar ägde rum vid Hågelby gård, där Sveriges Trädgårdsamatörer just firat sitt 50-årsjubileum och nu ville visa upp vad man åstadkommit i anläggningen.

2—5 juni — genomfördes den första av årets flerdagarsexkursioner. Nu till Gotland på en av fil lic Ingrid Lundholm, med sin goda kännedom om öns sevärdheter, planlagd och ledd resa. Med avseende på de botaniska iakttagelserna hade hon engagerat fil dr Ingvar Nordin, som hade mycket att ge deltagarna i detta avseende.

11—12 juni — ägnades åt surpris-resan i Östergötland, som friherre Gösta Adelswärd lagt upp ritningarna till.

18—19 juni — skärskådade ett drygt 40-tal medlemmar Malexander-området — en annan del av Östergötland, där en av den intressanta turens lockelser, den Stora sandliljan, efter en härlig tur på sjön 'Sommen', visade sig i sitt vackraste flor på en tämligen svårframkomlig och starkt sluttande plats. Besökspunkterna hade planerats av fröken Soldanella Oyler och arrangemangen i övrigt av undertecknad sekreterare.

24 aug — besökte ett drygt 40-tal intresserade Erstavik, som visades av ägaren överstelöjtnant Magnus af Petersens. Besöket avslutades med att ägaren och hans hustru bjöd på thé alt kaffe i 'Hellasgården'. — Slottsherren skulle om någon dag fylla 81 år och hyllades därför av de närvarande. Ordf överräckte 2 flaskor gott rödvin.

31 aug — genomfördes ett mycket intressant besök på Västra Långholmen. Guide under rundvandringen var den kände naturskildraren dr Nils Erik Landell, som på ett underhållande sätt berättade om holmens ''Träd och byggnader i samspel''.

8 okt — genomfördes den 2:dra Temadagen under mottot ''Träd och trä'' på Medelhavsmuséet. Medverkande var: Gösta Adelswärd, som till diabilder ta-

lade om ''Träd i konsten'', arkitekt SAR Björn Ericsson, som behandlade ''Byggnadskonsten i trä'' och Ingrid Lundholm om ''Trä och trä''.

Anslutningen till en början svag, varför ett särskilt utskick gjordes till medlemmar i Stockholmsområdet och dess omgivningar, vilket medförde att ca 75 personer åhörde de intressanta föredragningarna.

3—19 nov företogs den beramade resan till varmare trakter — Kenya. Under ledning av de med landet förtrogna paret, professor Gösta och fil dr Margareta Winqvist. Resan var från början tänkt för 27 deltagare (= 3 minibussar), som dock genom hög anmälningsfrekvens utökades till 36. Alla synnerligen nöjda med ett givande besök på afrikansk mark.

2 dec avslutades arbetsåret med sedvanlig 'Bildvisningsafton'. Denna gång förlagd till Medelhavsmuséet. Ett 80-tal medlemmar hade där samlats för att ta del av bl a Kenyaresenärernas intryck och upplevelser.

* * *

Under nyårsskiftet 1987/88 utsändes det länge efterlängtade ''Generalregister 2'', omfattande åren 1950—1984, förtjänstfullt sammanställt med dators hjälp av Fru Vera Gade och till ovärderlig nytta och glädje för den, som söker uppgifter av olika slag i ''Lustgården''. Ett STORT TACK till Vera!

* * *

Föregående års vädjan om bidrag till SVEN A HERMELINS FOND förklingade inte ohörd. Välvilliga bidrag från 10 kr och uppåt till 1 000 kr har ingått, vilkdet noteras med STORT TACK! till givarna. Dessa bidrag ökade fondens kapital med 2 835 kr. Andra bidrag har influtit i form av gåvor i samband med upvaktningar och kondoleanser, vid vilka föreningens 'telegram' för resp ändamål (med teckning av Lisa Bauer), kommit till användning. Summan av dessa förmedlingar uppgick till 2 250 kr och därtill kan även läggas årets ränta 2 083 kr, vilket ger ett totalt fondkapital på 32 402:40 kr.

* * *

Under året har styrelsen samlats 1 gång, varvid bl a beslöts att resterande årgångar av ''Lustgården'' i fortsättningen ska betinga ett pris av 75 kr/st. Detta då antalet ex börjar minska och några är helt slut (1941, 1943 och 1946).

* * *

Beträffande föreningens ekonomi hänvisas till årsredovisningen.

* * *

Som funktionärer har under året nedanstående ställt upp:

Gösta Adelswärd, redaktör, reseledare, föredragshållare
Göran Atmer, revisor
Björn Ditzinger, revisor, valberedning
Lennart Edwall, bildvisning
Björn Ericsson, föredragshållare
Allan Hansson, exkursionsledare
Inga Hermelin-Jungstedt, resekommittén m m
Nils Erik Landell, exkursionsledare
Per Erik Lindgren, bildvisning
Ingrid Lundholm, reseledare, föredragshållare
Ingvar Nordin, botanisk expert
Soldanella Oyler, reseledare
Magnus af Petersens, exkursionsledare
Eva von Satzger, valberedning
Mårten Smedberg, v ordf, reseledare, resekommittén
Gunhild Söderbaum, resekommittén
Brita Söderberg, bildvisning, valberedning
Jane Uggla, bildvisning
Helmuth Wanderoy, sekreterare och skattmästare

Gösta Winqvist, ordf, reseledare, bildvisning
Margareta Winqvist, reseledare

* * *

För andra året i följd har en uppgång i medlemsantalet noterats. Nu med 26 st enl nedan:

	1987	1988	Antal
Årsbetalande medl	497	524	+ 27
'' familjemedl	133	138	+ 5
Ständiga medl	118	121	+ 3
'' familjemedl	26	23	– 3
Stödjande medl	0	2	+ 2
Studerande medl	15	7	– 8
Bytesmedlemmar	9	9	+ 0
	798	824	+ 26

* * *

Medlemmarnas insatser för att intressera flera för medlemskap uppskattas mycket av styrelsen, som däri finner en sporre till nya krafttag i föreningsarbetet. Vår förhoppning är att denna hjälp med nyrekrytering ska fortsätta under 1989 och framöver.

* * *

Föreningens styrelse vill nu framföra ett varmt tack till alla och envar, som bidragit till det ökade medlemsantalet och till dem som ställt upp i andra sammanhang.

* * *

Lidingö och Uppsala i januari 1989

Gösta Winqvist — Ordförande

Helmuth Wanderoy — Sekreterare

Supplement till LUSTGÅRDEN 1989

Tor G. Nitzelius The Ullung rowan

The Ullung rowan

by Tor G. Nitzelius

Complement to Lustgården

Key map of the Korea-Japan region. S. Wennberg pinx.

On some plant introductions from the island of Ullung (Dagelet), S. Korea in 1976

by TOR G. NITZELIUS

former dendrologist in the Botanical Garden
of Gothenburg, Sweden

Abstracts

The following accounts for the introduction to Sweden and the cultivation of some ligneous plants from the island of Ullung, S. Korea. The geography, geology, climate and flora of the island is shortly outlined. 14 years of hardiness trials in experimental gardens in S. and C. Sweden have, notwithstanding the great differences in latitude and climate between Ullung-Do and Sweden, so far given promising results for their further cultivation as ornamentals.

This concerns particularly the Ullung rowan *(Sorbus commixta var.?)*, which, after its introduction, proved a hardy novelty for Scandinavian parks and gardens. It is strong-growing, has decorative leaves, broad inflorescences with pure white flowers and presents large orange fruit-corymbs and brilliant autumn colouring annually.

Index-word: The Ullung rowan

The plant-collecting program of the Nordic Arboretum Committee

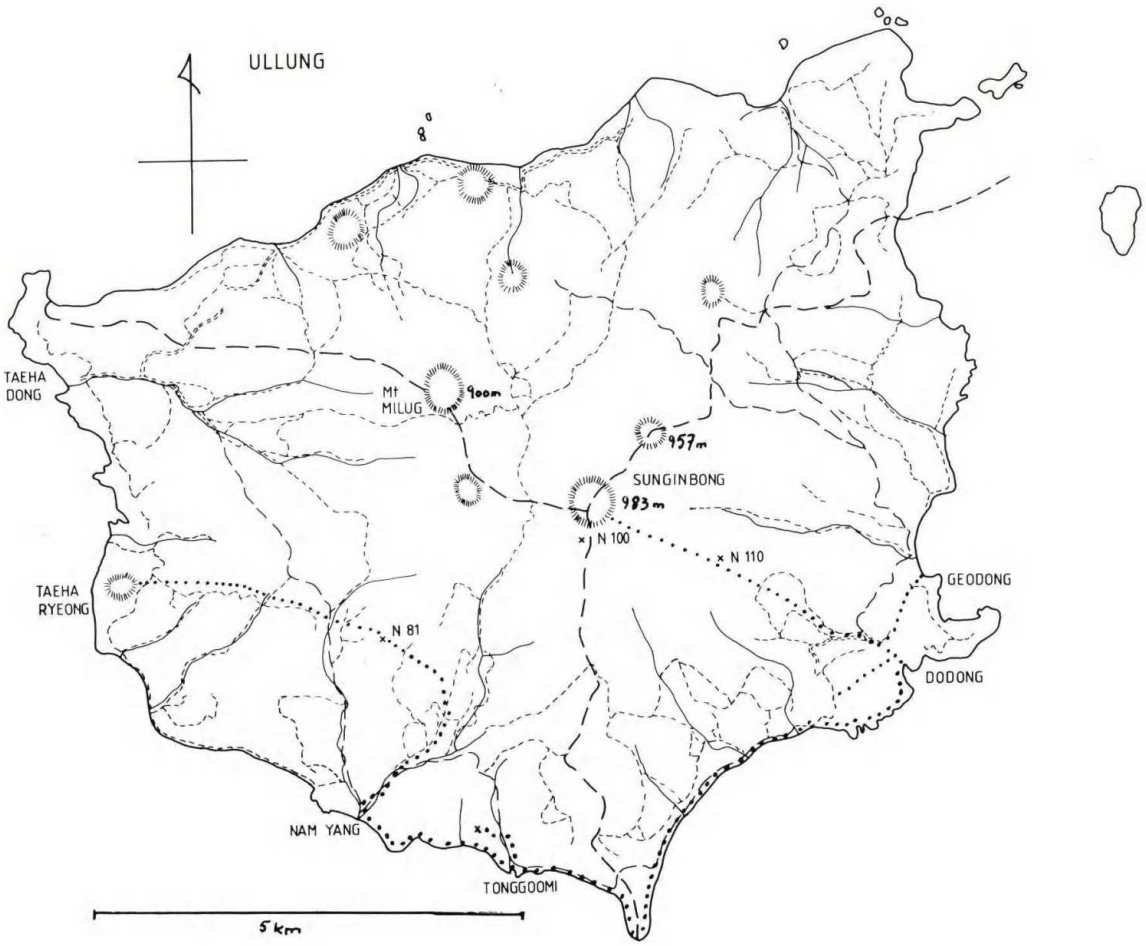
The Nordic Arboretum Committee, consisting of delegates from larger Nordic arboreta and botanical gardens, was constituted in June 1972. The meeting took place at the recently founded Norwegian arboretum "Store Milde", near Bergen, W. Norway.

The Arboretum Committee initiated a number of plantcollecting expeditions (S. Argentine, S. Australia, New Zealand, S. Korea and Japan), which were carried out in the years 1974—1976. The aim of the expeditions was to supply the Nordic arboreta and other research institutes with new and hardy plant material of well documented origin. The expeditions were made possible by grants from several foundations, particularly the Nordic Cultural Foundation (Nordisk Kulturfond).

East Asiatic plants in Scandinavian cultivation

Experience with ev. introduced plants from East Asia tells us that especially those of Japanese origin seem to be suited to Scandinavian climatic conditions. One must, however, bear in mind that ligneous plants from Northern Japan (as well as Korea and the Chinese Heilungkiang province) being adapted to a continental type of climate, are less suitable for cultivation in W. and SW Scandinavia, where an oceanic type of climate often prevails. Mild spells in late winter and early spring followed by late frosts often cause damage or even loss among early flushing plants. In Eastern Sweden, where the spring is normally delayed by the cooling effect of the Baltic Sea, but the summer warmer and the autumn comparatively long and mild, cultivation of the continental type of plants is generally more successful.

Plant material from C. and SW Japan has, on the contrary, a genetically founded late start of the growing season and is consequently less sensitive to the fluctuations of the oceanic climate in SW Scandinavia. Furthermore a considerable number of ligneous mountain plants from SW Japan, including the "warm" islands Shikoku and Kyushu, are unexpectedly winter-hardy in S. Scandinavia. This is exemplified by *Abies sikokiana* Nakai from Shikoku (Nitzelius 1975) which has been successfully cultivated as far north as Hedemora in Dalecarlia, Lat 60° N. and *Rhododendron metternichii* Sieb. & Zucc. (*R. degronianum* Carr. ssp. *heptamerum* Hara) and *R. yakusimanum* Nakai (*R.*

Map of Ullung island, modified from the original map in Lee, Duk-Bong 1958; dotted line: T. Nitzeliu's route including localities for *Sorbus*-collection.

degronianum Carr. ssp. *yakusimanum* Hara) from Kyushu and adjacent Yaku island. Basing on earlier gained experience, it was therefore decided to concentrate the major part of our collecting to SW Japan.

Journey to Ullung

At the end of our plant-collecting mission in SW Japan I parted from my group in order to leave for the small island of Ullung (Dagelet), situated in the Japanese Sea between Japan and the Korean mainland. The isolated geographic position and consequently special flora of Ullung had long attracted my attention. This was stimulated by E. H. Wilson's short reports from his visit there 1917 (Wilson 1927, 1929).

A fairly modern work by the Japanese plant-geographer, the late professor Hiroshi Hara, on the distribution, ekology and late evolution history of Japan and parts of S. Korea (including the islands of Cheju and Ullung) (Hara & Kanai 1959) gave new facts useful for further field studies. In this work it is stated that the floras of Cheju (Quelpaert) and Ullung (Dagelet) are closely related to that of SW Japan, including various broadleaved evergreens and temperate Japanese species.

Not until my return to Sweden at the end of October 1976 did I, however, get access to an important Korean work on Ullung, its geology, natural history and flora (Lee, Duk-Bong & Joo, Sang-U 1958). Some parts of this were translated thanks to kind support by colleagues. It presents a comprehensive Latin list, which gives a good idea of the richness of plant species, varieties and forms on the small island as seen from the Scandinavian viewpoint.

To come to Ullung from Japan one has first to take the flight from Tokyo to Seoul. From there 5 hours bus-trip to Pohang, the SE port of Korea and then by boat along the eastern coast, the last part of the journey at a right angle East to Ullung. Alltogether the Sea-voyage took 10 hours, nowadays the trip is made in less time with a more modern, stronger boat. During the autumn season, when hurricanes often rage in this region and no boats sail, it is difficult to accomplish longer stays on the island. This meant that my whole visit comprised barely one week with 3 effective days of excursions and collecting. So I had the opportunity to visit principally the central and W. parts of the island, including e. g. the highest mountain, Seonginbong. This excursion particularly gave a fair cross-section of vegetation and flora of Ullung. The upper part of this mountain reminded me floristically much of parts of the montane region of central Hokkaido, N. Japan. Ligneous species such as *Alnus maximowiczii* Call., *Styrax obassia* Sieb. & Zucc. *Kalopanax pictus* (Thunb.) Nakai and the bambu-grass *Sasa kurilensis* (Rupr.) Mak. & Shibata ocurred here.

Permission to visit the island and to make limited collections of seeds and cuttings was most obligingly given by the staff of the Forest Research Institute in Seoul in collaboration with authorities on the island.

Important and helpful for my visit on Ullung was also the opportunity to meet Mr Carl Ferris Miller, who for many years has been a naturalized citizen of the Republic of South Korea and who thoroughly knows the land, its nature, people and language. His large arboretum "Chollipo", near the coast of the Yellow Sea, SV Seoul, is well-known among dendrologists.

"Index Seminum" issued from this arboretum for many years, presents much original material from many parts of S. Korea (including the islands of Cheju and Ullung), much of which Mr Ferris Miller collected himself in the wild. Several years after my return he supplied me generously with seeds from Korea in general and from Ullung in particular. This material has, together with my own collections from 1976 constituted the base for my observations regarding hardiness and horticultural value. Quite recently several groups of western dendrologists and botanists, viz. members of the IDS (International Dendrology Society) have visited Ullung. Short reports from these visits have appeared in dendro-botanical publications. Apart from Mr Ferris Miller's Index Seminum, very little, however, has been written about cultivation and/or hardiness tests with Ullung plants. Consequently the cultivation of Ullung material in Sweden, 20 degrees of Latitude further North, may be of particular interest to the Dendrologist.

Some words on plant conservation on Ullung.

The collection of botanically or horticulturally interesting plants on Ullung is, naturally, or should be, connected with an important aspect: The urgent need of nature protection of the island. As a supposed ancient landbridge link between the

Ullung island at a distance. Mt. Seonginbong background center. Photo T. Nitzelius, Oct. 1976.

Korean-Manchurian mainland flora and the insular flora of Japan, Ullung has indeed a significant piece of history to tell the evolutionist. Acordingly it is very sensitive to any kind of disturbance regarding the upholding of biological taxa as well as the ecological balance. With an increasing population and tourism as well as uncontrolled commercial plantcollecting, endemic or otherwise rare plants on Ullung may be at risk. This is exemplified by the horticulturally very sought after plant *Viburnum carlesii* Hemsley, which, according to recent reports, has become rare on the island. This species is, outside Ullung, only known from a few wild localities: Tsushima Island, the S. Korean mainland litoral and SW Japan (here sometimes named *V. bitchiuense* Makino).

The same can be said of the endemic herbaceous plant *Hepatica maxima* Nakai, which, besides, is quite dificult to cultivate.

Reafforestation with introduced tree species or provenances is, for the same reason, demanding keen judgement from the gene-ecological point of view. Hence *Pinus densiflora* Sieb. & Zucc. and *P. thunbergii* Parl., which are listed as indigenous on Ullung by prof. Lee, Duk-Bong, represent special eco-varieties and are therefore sensitive to contamination by introduced mainland- or Japanese provenances of the same species.

On change of latitude and questions concerning winter-hardiness and growth

Quite unexpected from the gene-ecological point of view is the circumstance that a number of plants, both ligneous and herbaceous, growing on the chiefly warm-temperate island of Ullung have proved winterhardy in the cool-temperate or even boreal parts of S. and C. Sweden situated 19—23 degrees of latitude further north and accordingly with a different rate of day- and nightlength respectively. They further more proved hardy not-

withstanding whether they were collected more or less near sealevel (as *Cotoneaster wilsonii* Nakai) or higher up in the hills of Ullung. This may, of course, appear contradictory to the commonly established conception that seed-collecting for silvi- or horticultural purposes in Northern lands necessarily have to be carried out as near the Northern or altitudinal limit of a species or local form in the selected area of natural distribution as possible. There are apparently exceptions to this "rule".

Some gene-ecologists claim in this connection that such plants may be considered the result of so-called "*genetic drift*"; "populations that have been fragmented and reduced by the climatic changes of the pleistocene may show aberrant characteres as a result of "drift" (P. H. Davies and V. H. Heywood 1963).

A number of plants of the above-mentioned type on Ullung as well as parts of SW Japan (partly belonging to the so-called Chugoku region) and, parts of S. Korea, Zushima Island, Oki Islands etc., which at present are growing under warm-temperate conditions, do not, however, occur as "fragments" but in more or less large populations. A better interpretation would therefore be, perhaps, to consider them representatives of an "*old Korean-Manchurian mainland element*" (Hara & Kanai l. c. 1959).

For plants, which have retained certain inherited physiological characters developed during earlier climates (e.g. ability to endure winter-cold, which was developed during pleistocene) the author is suggesting the term *Paleo-ecotypes*, hereby assuming the likelihood that the change from a cold climate to a warmer does not activate any "selective pressure" of adaptation (See Bruce Bartholomew, David E. Boufford and Stephen A. Spongberg on *Metasequoia* 1983 page 118).

Some facts about Ullung

The Korean name of the island: Ullung-Do or Ulreong-Do as the Japanese Ooryong-to, appears to have a meaning difficult to translate even for

Ullung-Do, the port of Dodong. Photo T. Nitzelius, Oct. 1976.

Rhododendron brachycarpum D. Don, *Fagus multinervis* Nakai, *Sorbus commixta* Hedl. var., *Vitis amurensis* Rupr., *V. coignetiae* Planch. Seonginbong 900 m; photo T. Nitzelius, Oct. 1976.

Korean or Japanese interpreters. By some the original Chinese characters have been given a phonetical significance only. Another Japanese name is Takeshima, "Bamboo-island," a name, which may have a realistic background, since quite a large bamboo, *Phyllostachys nigra* Munro var. *henonis* Stapf (also reported growing on Cheju), originally introduced from China, or via Japan, grows on the island. E. H. Wilson again, is referring to another interpretation of the name, viz. "*Warrior island*" (Wilson l.c. 1929). Sometimes the name "Matsushima", "Pine-island", occurs on maps or in descriptions of the island. On some maps the name Takeshima is wrongly applied to a small group of islands, E. Ullung, formerly called Liancourt or Horne Islands, nowadays designated Dogdo. The name Dagelet, often used on Western maps, came about in May 1787 through the French explorer, Comte de la Pérouse, during his sojourn with the frigates l'Astrolabe and la Boussole in the waters between Japan and Korea. On board was also the mathematician and astronomer Joseph le Paute d'Agelet, who first sighted the island and stated that it had not been reported before. La Pérouse gave the name "Isle Dagelet" in order to honour him.

The geographic position of the island

Ullung-Do lies in the Japanese Sea at a distance of 140 km from the nearest point, Chukpyon, on the Korean mainland coast or, according to Lee, Duk-Bong (l.c. 1958):

Lat. 38° 27' 41" to 37° 33' 31" North
Long. 130° 47' 40" to 130° 55' East

Geology

The island is shallowly pentagonal in circumference and measures 10—12 km in diameter (area 75.4 km^2). It is very rocky almost everywhere and the cliffs fall abruptly into the sea. Only some small harbours afford protection from the gales for the

fishing population. Within one of those bays, surrounded by high cliffs, lies the major village *Dodong*.

The island forms a tableland or a peneplane, in which three higher hills rise, Seonginbong (983 m) in the center, Milug (900 m) in NW and Taeha Ryeong (650 m?) near the coast in SW. The whole tableland is of a relatively younger volcanic formation constituting several types of trachyt lava. In the Western part, near the village Nam Yang, basalt has been forced to the surface. The whole island, in the same way as parts of the South-Korean mainland, rests on a base of basalt. Out at sea, pinnacles of rock can be seen here and there protruding from the water and if one stands on the highest point of the island, Seonginbong, one can see that these pinnacles form the outer contour of a caldera.

It is assumed that Ullung was formed by volcanic activity during middle tertiary (Oligocene). Japanese scientists have a hypothesis that the island with its volcanic activity belonged to a landbridge, which connected Korea with the larger part of Japan. During pleistocene most of this landbridge sank, leaving e. g. Ullung, Oki islands, W. of Japan and Zushima island in the South as remnants. Korean scientists, however, believe that Ullung independently originated in the sea by volcanic activity.

Climate

The climate of Ullung is mild, temperate "hemi-temperate" (L. Hämet-Ahti & al. 1974) at sea-level up to about 600 m, after which a cooler area takes over. The island is washed by a branch of the warm "Kuroshio", the Japanese name for "the black current", coming from the S. Pacific and so called because of its colour, a deep indigo (Numata 1974). This current and its branch, the Tsushima current, provide a warming effect on the coasts of Japan and S. Korea.

Regular data on the temperatures of Ullung have been given from a climatic station 221 m.a.s.l. I had only the annual climatic report from Ullung for the year 1966, issued by the Central Met. Office, Seoul. Finally were data from a succession of years at hand, being the yearly means for January (0°C), (Met. and Hydrolog. Institute of Sweden (SMHI-personal communication). The following values may therefore give a rough idea only, regarding the climate on Ullung.

The yearly means for 1966 indicate 11.9°C and the lowest temperature measured at this level was −10°C and presumably of short duration. At sea-level the yearly means may be higher, perhaps 12—13°C and the lowest temperature about −5°C. Photographs in a tourist-guide, however, show that snow occasionally may occur even at sea level.

The highest measured temperature that year: 33.3°C during August. The lowest soil-surface temperature in January −0.6 (210 m.a.s.l.). Accordingly, no ground-frost occurs at this level and probably not before a level of above 600 m. Even at 500 m I noted large, presumably planted or wild-run, fruiting bushes of *Camellia japonica* L., a plant definitely not accustomed to frozen soil or too hard frosts during anthesis March—May.

The yearly precipitation was 1966: 1.203.6 mm, at its most (194.0) in September and at its least (18.3 mm) in January, numbers which probably may be considered characteristic for the island. The relative humidity was 1966 at its highest (87) in July and at its lowest (64) in January. Number of days with frost: 81, in December, January, February, March; Number of days with snow-cover: 70, the same months as previously. With regard to what has been mentioned concerning the occurrence of *Camellia* even on comparatively high levels on the island, it could therefore be presumed that neither the frosts nor the duration of the snow-cover at the levels between the sea and 600 m.a.s.l. may be considered particularly remarkable. Above the 600-meter-level and around the top-sector of Seonginbong, minimum-temperatures round −15°C may sometimes occur, when in winter the cold winds from the mainland are blowing. For comparison some approximate data from the locality in SW Sweden, where my plantings have been carried out:

Fladalt, distr. of Laholm, Lat. 56° 22' N., Long. 13° 8' E., 125 m.a.s.l.
Yearly mean temp.: 8°C
Lowest temperature during the last 25 years: −26°C
Highest temperature during the last 25 years: 32°C
Yearly precipitation: about 700—900 mm
Number of frostfree days: about 190

Studies on vegetation and flora on Ullung

Although a closer knowledge of the nature, vegetation and flora through the activity of Japanese and Korean scientists came into being during the second and third decades of the 20th century, sporadic historical evidence has, according to Lee, Duk-Bong (l.c. 1958), existed since ancient times. The reports were mostly concerned with the history of the island, the oldest dating back to the 6th century, when Ullung was an independent territory, later conquered by the Koreans.

The next reported historical evidence is said to have come in 1159, when Kim, Yu-Rip, who was supervisor under a king, named Uijong, visited the island and reported the occurrence of *Rhododendron*.

Particularly interesting is the information that the island was visited during the 15th century by another royal supervisor under king Taejong of the famous Yi-dynasty. His name was Kim, In-Wu and he is said to have reported that the island was fertile and produced bamboo in the size of pillars, rats as large as cats and peaches the size of "twe", a Korean two-litre measure. The report was probably exaggerated but evidently tells that the island was inhabited and had plants obviously introduced. The statement regarding giant bamboos apparently refers to the already mentioned Chinese *Phyllostachys nigra* var. *henonis*. One may only ponder as to when and how this plant was carried to the island. This also concerns *Paulownia* (see page 12).

The first European to make statements about the vegetation on Ullung, was La Pérouse (May 17, 1787), who evidently did not disembark but only viewed it from a distance: - - - "the island is very steep but is from the summit to sea-level covered by very beautiful trees" - - -.

Curiously enough the two industrious French missionaries and botanists Père Urban Faurie and Père J. Taquet actually never visited Ullung. They were working round the turn of the century and covered large parts of the Japanese-Korean lands. Faurie, who died 1914 in Taiwan, gathered a prolific herbarium amounting to several hundred thousand herbarium sheets from most of the Japanese islands. Père Taquet worked mostly in Southern Korea, including Cheju, but never came to Ullung. Japanese foresters and botanists were the first to investigate the flora of Ullung, beginning in 1916, soon followed by Koreans. Foremost was the Japanese botanist, professor Takenoshin Nakai, who is also regarded as the founder of the Korean floristic exploration. Professor Nakai visited Ullung 1917 together with Dr. Wilson, who at that time had finished his plant-collecting and botanical work in China and was now concentrating on Japan, Korea and Taiwan. They were accompanied by the Korean botanist, Dr. Chung, Tay-Hyun, who later became the leading botanical scientist in Korea.

The collections of Dr. Wilson from his visit on Ullung are kept in the Gray Herbarium of Harvard University (GH) in Boston, Mass., USA. Some of his voucher specimens are referred to later in the text. Dr. Nakai's Ullung-collection is kept in the herbarium of the Tokyo University, Botanic Gardens, Koishikawa (TI) and Dr. Chung's collections are, as far I know, kept in the Sung Kyun Kwan University in Seoul (SKK). During the following decades the island was visited by a number of Japanese and Korean botanists. There are accounts in the respective languages with plant lists, sometimes verified by herbarium specimens.

Collections made 1948 and 1949 by the Koreans Chung, In-Cho and Oh, Y.-S. are reported in the English language in the Asa Gray Bulletin, Ann Arbor, Mich., USA. (Chung, In-Cho 1952.) Voucher specimens of *Sorbus* from these collections which I have seen, are kept in the herbarium of the Michigan University (Mich.), USA.

As far as I know, the last checking of the flora on Ullung was carried out 1949, 1955 and 1956 by professor Lee, Duk-Bong and Dr. Joo, Sang-U, which is described in the above cited work (Lee, D-B. 1958). The already mentioned list of the known plants on Ullung comprise over 540 taxa of vascular plants, including angiosperms, gymnosperms and cryptogams. This list will be referred to in the subsequent discussion on cultivation and hardiness testing in Sweden during the last 15 years. Part of this tested material came from my own collection 1976, part from later seed consignments from Mr Ferris Miller.

In this connection it should be emphasized that these hardiness testings are to be considered exclusively initial, with regard to the fact that the limited access to seeds and cuttings on the island did not allow any extensive field plantings. An exception may be the material of *Sorbus* and *Rhododendron*, which is kept in the Botanic Garden of Gothenburg as well as the Department of horticulture at

Alnarp (belonging to the Agricultural University of Sweden), and my own plantings near Laholm, SW Sweden.

The conifers in professor Lee's list

5 conifers are listed from Ullung, including the two already referred to, viz. *Pinus densiflora* and *P. thunbergii*. There is, however, some doupt that the latter should be considered indigenous on the island. Little known by dendrologists is the existence on Ullung of *Tsuga sieboldii* Carr. and *Pinus parviflora* Sieb. & Zucc., i.e. Southern Japanese Hemlock resp. Japanese White Pine, both generally, considered Japanese endemites. They have, however, on Ullung a Western extension of their area of distribution. Hara & Kanai (l.c. 1959) also report *P. parviflora* from Oki Islands, W. of Japan (Lat. 36°N., Long. 133°E.).

It is possible that the populations of both species on Ullung could be ecologically different from their counterparts in Japan. Morphologically *T. sieboldii* does not differ from the Japanese form. The twigs are glabrous and the needles about 20 mm long, notched at the apex, lustrous green above and provided with white stomata lines beneath. The cones I collected were about 20 mm long, ovoid and did not differ from those on Japanese trees. The Ullung strain of *T. sieboldii* seems to be hardier in my own planting (SW Sweden, Lat. 56° 22' N., 13° 8' E. Greenwich) than the Japanese form, which is considered too tender for our climate. The tendency for early flushing of the Ullung strain as compared with plants of Japanese origin is, however, striking and restricts its cultivation in SW Sweden.

With regard to the hardiness or other qualities of the Ullung form of *Pinus parviflora*, which morphologically corresponds with the Japanese White Pine, I cannot yet express any reliable result, as my progeny material of this tree has hitherto been too small for comparison. A small progeny of it resisted two hard winters in my planting without any damage but collapsed the third spring as a consequence of too early initiated growth. Small plants of the same species but of SW Japanese origin started growing decidedly later and remained unharmed by these late frosts.

Flowering original plant of *Rhododendron brachycarpum* D. Don "Ullung form", cult. Fladalt, SW. Sweden. Photo T. Nitzelius, June 1985.

Another interesting conifer is the large-leafed *Taxus cuspidata* Sieb. & Zucc. var. *latifolia* Pilger, which is listed as growing on the island together with the average variety. The large-leafed Japanese yew has a disjunct occurrence on the Northern Japanese island Hokkaido, described by Miyabe & Kudo 1930. This yew was collected as cuttings during my visit on the hill above Nam Yang at 200 m.a.s.l. but only one plant remained in my planting. The loss of the other rooted plants was due to the extreme sensitivity of this strain to late frosts when growth had started. If the winter dormancy is not disturbed, this strain appears to have a good hardiness.

A conifer, which at the present time appears mostly on the steep cliffs near sealevel on the island as a bush only, is the Chinese Juniper, *Juniperus chinensis L.* It is reported to have once been represented over large parts of the island in the form of huge, beautiful trees. During the japanese occupation of Korea they are said to have been almost exterminated because of their very valuable timber (E.H. Wilson l.c.1929). As a light-demanding tree it might also have had competition from the broad-leaved trees, particularly from the beeches. At last it has found refuge on the steep and exposed mountain sides near the shoreline. Some larger specimens are still in existence although badly ravaged by the hurricanes. One of them, which leans out from a high precipice above the harbour of Dodong, is estimated to be 2.000 years old. The remaining gene-material, which is still left of this surely unique local form of the Chinese Juniper, could perhaps provide the base for its gradual regeneration as a forest and landscape tree on Ullung. This is, however, a task of long-term selection, which, at the very moment appears almost utopean. Whether "in situ" or "ex situ" conservation should be carried out, it must be a question for nature conservationists and their sponsors on national or international basis. Primarily it is also a matter of skilled propagation and selection technics, which, as I understand it, could perfectly be managed by Korean practical forestry experts. According to the present account a successful "ex situ conservation" of ligneous plants from Ullung (e.g. *Sorbus* and *Rhododendron*) has been initiated in Sweden.

Among deciduous trees and shrubs about 123 taxa are listed in prof. Lee's work. The number is perhaps not quite final owing to the difficulty of judging whether all listed taxa are actually to be considered original on the island or not. The following trees have not yet been introduced to Scandinavian cultivation but appear very interesting as they represent special ecologic populations different from their counterparts in Japan or on the Korean mainland:

Fagaceae
Quercus acutissima Carruthers
Quercus mongolica Turcz.
Ulmaceae
Celtis bungeana Bl.
Celtis jessoensis Koidz.
Ulmus japonica (Rehd.) Sarg.
Ulmus laciniata (Trautv.) Mayr.
Ulmus macrocarpa Hance
Zelkova serrata (Thunb.) Mak.
Rosaceae
Prunus takesimensis Nakai
Rutaceae
Phellodendron insulare Nakai (a young tree cult. Hörsholm, Denmark)
Araliaceae
Kalopanax pictus (Thunb.) Nakai
Cornaceae
Cornus macrophylla Wall. (a few plants cult. in my planting)
Cornus controversa Hemsley

In Korean plant enumerations (including prof. Lee's list) *Paulownia tomentosa* (Thunb.) Steud. here named *P. coreana*, Uyeki, is regarded as endemic on Ullung. Very large trees measuring 120—210 cm diameter b.h. have been reported to be growing there. Therefore one could perhaps be inclined to regard them as indigenous. Reports on trees, which have attained larger dimensions in cultivation than in the wild are, however, quite frequent in dendrological literature. This is exemplified by the largest known tree of *Ginkgo biloba L.* (61 m high and 14 m in circumference), which does not grow in any of the Southern Chinese provinces (Anhui, Zhejiang, Jiangxi), the assumed original home of the species, but as a cultivated tree in Central Korea, near Mt. Yongmunsan (prov. Gyeonggido), E. Seoul. Its age is estimated at 1.400 y.

The genus *Paulownia* Sieb. & Zucc. has been critically dealt with in a monographic work by the Chinese-American botanist Dr. Hu, Shiu-Ying.

Flowers of the same plant, close-up.

She locates the origin of the genus in China only, i.e. the warmer districts situated south of the January isotherm of 0°C. She furthermore regards the occurrence of *P. tomentosa* in Japan and Korea as probably cultivated or subspontaneous. In this work it is also reported about the economic uses and the cultivation of *Paulownia* for purposes other than the ornamental one. The very light but nevertheless strong wood is well known in E. Asia and also its easy propagation by seeds as well as root cuttings. It is therefore conceivable that *P. tomentosa* once was introduced to Ullung. Pollen analyses in suitable sites would, however, perhaps help to reveal this and other problems of plant origin on Ullung.

Paulownia tomentosa can be grown in the mildest parts of Sweden only but rarely comes into flower. The winters are generally too cold for the flower-panicles, which are developed during the previous season and pass the winter naked and unprotected. The assumption that the Korean cultivar (*P. coreana* Uyeki) would be more winter-hardy cannot be verified, at least for Swedish cultivation. Seed-material as well as plantlets of this cultivar brought home from the Scandinavian collecting tour to S. Korea in 1976 has shown the same tenderness as the average cultivated form.

Introduced to the island is probably also the silk-tree, *Albizia julibrissin* Durazz., which appears as 6—10 m high, shrubby specimens quite commonly between 200 and 600 m altitude. It is not listed in prof. Lee's work. Whether trees of this species on Ullung do represent the hardier form from mainland Korea or if they together with *Phyllostachys nigra* var. *henonis* and *Paulownia tomentosa* were originally introduced from China (or Japan?) is beoynd my judgement. In any case, plants of this species, grown from seeds which I collected on Ullung, did not prove to be hardy in W. Sweden.

Evergreen trees and shrubs on Ullung

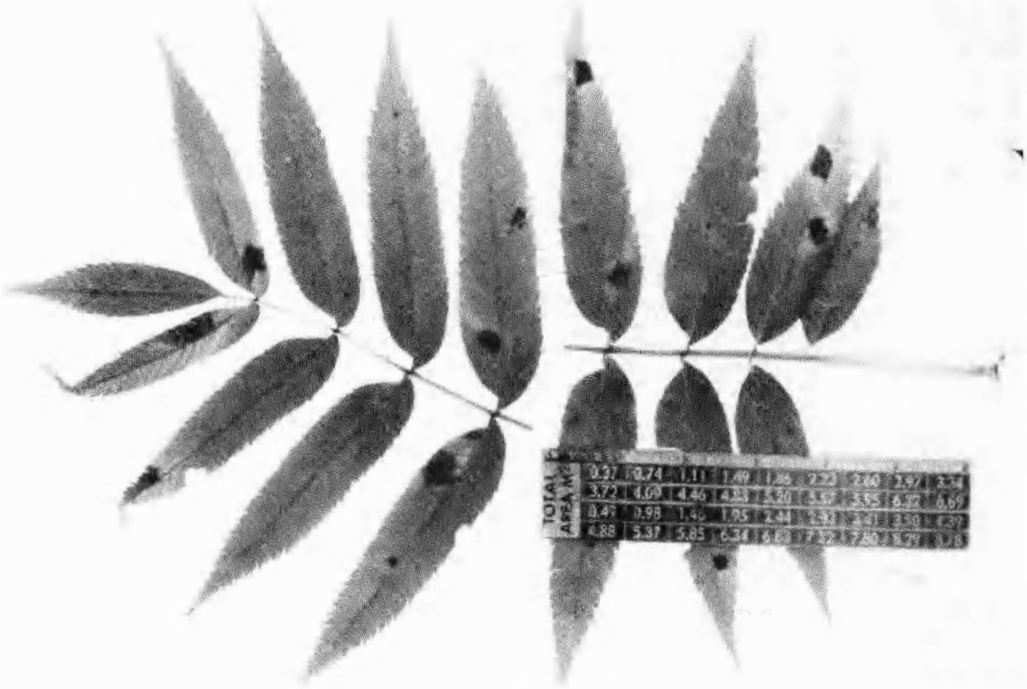
Evergreen trees of the "Laurisilvae"-type and belonging to the warm-temperate foothills are especially the lauraceous species *Machilus thunbergii* Sieb. & Zucc. (*Persea t.* (S. & Z.) Koster.) *and Neolitsea sericea* (Bl.) Koidz. (*Cinnamomeum* does not

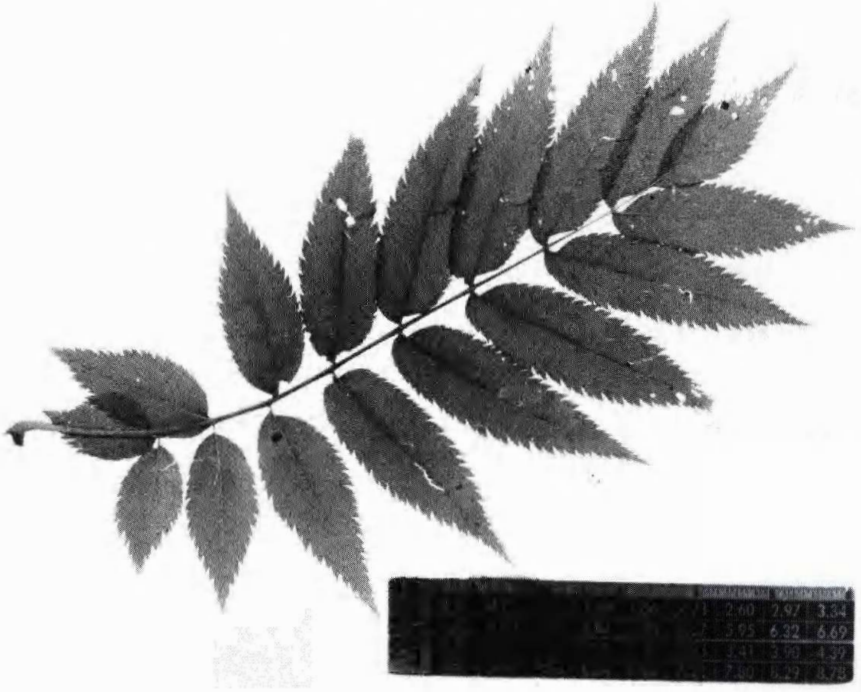
Branchlets of two original Japanese provenances of the average Sorbus commixta Hedl. cultivated in SW. Sweden:
a) from Iwate Prefecture, Iwaizumi, N. Honshu

b) from Tottori Prefecture, Mt. Daisen, SW. Honshu.
Photo T. Nitzelius, 1989. Measure: 20 cm.

Leaves from two cultivated clones of *Sorbus commixta* Hedl. var. grown from seeds collected in Ullung 1976:
a) collection TN No 100, Seonginbong 900 m, cv. 'Dodong'

b) collection TN No 81, above Nam Yang, 500 m 1989
Both photos T. Nitzelius, Measure: 20 cm.

occur spontaneously), furthermore there are *Camellia japonica*, L., the oak-species *Quercus salicina* Bl. *(Cyclobalanopsis s.)*, which otherwise only grows on the Southern islands Cheju (Quelpart) and Chindo. In Japan it occurs abundantly in the Southern, warm-temperate parts. Noticeable evergreen elements in the foothills of Ullung are also *Daphniphyllum macropodum* Miq., *Ilex integra* Thunb., *Eurya japonica* Thunb. and *Aucuba japonica* Thunb. Conspicuous among the deciduous trees at lower altitude are *Aphananthe aspera* Planchon (Ulmaceae), *Hovenia dulcis* Thunb. (Rhamnaceae) and *Broussonetia papyrifera* L'Héritier (Moraceae), the last-named in protected areas growing as large trees. (Introduced?).

Camellia is probably spontaneous only in the lower parts of Ullung (at the NW coast a population is growing, which is wind-trained by strong and persistent wind-pressure) but also appears higher up on the island, here possibly sub-spontaneous. On the previously named hill Taeha Ryeong I saw many shrubs of *Camellia*, presumably run wild, growing together with (sic!) *Rhododendron brachycarpum* D. Don (in prof. Lee's work listed as *R. fauriei* Franchet var. *roseum* Nakai and *R. f.* var. *rufescens* Nakai). In easternmost Asia *Rhododendron brachycarpum,* Subgenus *Hymenanthes* (Bl.) K. Koch, Section *Hymenanthes* subsection *Pontica* Sleumer, is a wide-spread and physiologically very variable species. It occurs in the high mountains over most of Japan from Hokkaido in the North to Shikoku in the south. Here the southernmost locality is found in the mountain of Ishizuchi. Furthermore the species is reported (Hara & Kanai l.c. 1959) from the southern Kuriles (Eterofu). In Korea it is distributed through the Central parts up to the Yalu River in the North (Lat. 40°N., Long. 128°E.). Some years ago it was also discovered growing at Ternei, Sichota Alin, Russian Far East (Lat. 44°N., Long. 136°E.), the northernmost locality on the Asian mainland. (N.S. Shemetova 1970 and J.A. Fliagina 1972). The Central Korean subspecies (*R. brachycarpum* D. Don ssp. *tigerstedtii* Nitz.) from the Diamond Mts. (Keum Gang San) Province of Kang Won Do, has proved the most winter-hardy among the large-leafed Rhododendrons in Fennoscandia and has in Finland to a great extent been used for hardiness breeding purposes (M. Uosukainen and P.M.A. Tigerstedt 1988).

Rhododendron brachycarpum occurs abundantly on Ullung. E. Wilson states on his voucher specimens (GH): "alt. 200—900 m". As I saw them at about 900 m on Seonginbong they were 3—4 m high, rather compact shrubs with handsome, lustrous, darkgreen leaves.

But whereas *Camellia* from Ullung cannot be grown outdoors even in the mildest parts of Sweden, *Rhododendron brachycarpum* has proved hardy in the Southern and Central parts, perhaps it could be hardy still further north (material from the vicinity of the metereological station at 210 m altitude on Ullung also included). It can resist a prolonged deep-freezing of the soil without any damage, even of the flower-buds, provided that the winter-dormancy has been initiated. Perhaps *R. brachycarpum* being a cold-resistant, apparently homozygotic local form belonged to an older flora on the island, which had to adapt itself to the temperature decline during the pleistocene period and its indirect effects on the easternmost parts of Asia, whereas *Camellia* (like the other *Laurisilvae*) is to be considered a post-glacial invader of the island.

An interesting feature of the Ullung *Rhododendron* in cultivation and presumably also in the wild, is the change of the flower colour during anthesis. In the beginning of the so-called "balloon-phase" of the flower-buds and the first phase of anthesis the flowers of my plants (belonging to a progeny of about 200 Ullung Rhododendrons growing in my planting) are more or less decidedly carmine but then the colour gradually changes to pure white. This phenomenon is also known from the Japanese species *R. degronianum* Carr. (*R. degronianum* Carr. ssp. *pentamerum* Hara) and *R. yakusimanum* Nakai (*R. degronianum* Carr. ssp. *yakusimanum* Hara). The mainland form of *R. brachycarpum* (*R. brachycarpum* D. Don ssp. *tigerstedtii* Nitz.), which is a large-growing, large-leafed and large-flowered *Rhododendron,* has also other traits, which separate it from other geographical forms of the same species: the flowers are distinctly zygomorphous (and, according to this, most probably distinquished by a differing pollination biology).

The Ullung *Rhododendron* shows certain affinities not only with the mainland form but also with plants belonging to populations of the southernmost known *R. brachycarpum* in Japan, e.g. occurring on the mountain of Ishizuchi on the SW island of Shikoku. But whereas plants belonging to the Shikoku populations, according to reports and

photos (and original plants in my planting) always seem to retain their pink flowercolour during anthesis, the Ullung plants, as seen in cultivation, always change their colour to pure white. The voucher specimens of *R. brachycarpum* collected on Ullung 1917 by Dr. E.H. Wilson (GH!) have white flowers. Two forms of this species mentioned by professor Lee, Duk-Bong (as *R. fauriei* Franchet var. *roseum* Nakai and *R. f.* var. *rufescens* Nakai) which are now considered synonyms of *R. brachycarpum* D. Don, apparently refer to a pink-flowered and a white-flowered form respectively. Possibly the two forms on Ullung only represent two phases of anthesis and were collected earlier or later in May or at different altitudes?

Some deciduous trees on Ullung brought into cultivation

Partly dominating among the deciduous trees are the beeches, *Fagus multinervis* Nakai (*F. japonica* var. *m.* Lee, Y.), growing in many parts of the island. It is, as I saw it, a middle-sized beech, often multi-stemmed, with more or less hairy twigs; the leaves are ovate to ovate-lanceolate, about 8 cm long and more or less deeply sinuate-crenate, bluish green and hairy. The nervation of the leaves does, however, not differ from the leaves of *F. japonica* Max. The Ullung beech is regarded as closely related to this species. *F. japonica* Max., however, has the major part of its distribution area located to the Pacific side of C. and SW Japan. An alleged near relationship with *F. multinervis* is therefore a question open to discussion. A small, 3-year-old population of *F. multinervis* (orig. Ferris Miller, Ullung, Nari-Dong 1986) in my plantings in SW Sweden shows variation concerning leaf-form and hairiness. Careful progenystudies of this species should perhaps be of great significance as a complement to a reliable taxonomic interpretation. Modern research claims that *F. multinervis* may be related to some now extinct tertiary beech-species (e.g. *Fagus antipofi* Auct.?), which appeared in the Japanese-Korean area. Nowadays beeches are absent in the other parts of Korea as well as in the Chinese Heilungkiang-province even if climatic and edafic conditions in some parts could possibly be considered suitable for growth. Beeches are first met with in C. and W. China. Among the Chinese species *F. englerana* Seemen appears to have some resemblance to *F. multinervis*.

F. multinervis does not seem to have been in cultivation outside of Korea. E. Wilson evidently did not bring seeds or plantlets with him to Arnold Arboretum. According to a letter from Dr. Stephen Spongberg in this institution, there does not exist any record of its cultivation in the arboretum. Standard European books on dendrology such as Bean (1978) and Krüssman (1960, 1986) do not mention the Ullung beech at all.

In cultivation in the atlantically influenced W part of Sweden the Ullung beech appears to react like ligneous plants from the Korean mainland: it has generally a good winter-hardiness but is, in contrast to provenances of Japanese beeches, liable to early leafing and consequently subject to late frost damage. Another tree belonging to the amentiferous species on Ullung is an alder, in Lee's work listed as *Alnus maximoczii* Call. I noticed it as 5—6 m high specimens particularly in the upper parts of Seonginbong. This Ullung form of *A. maximowiczii*, a species spread over wide parts of NE Asia, is large-leafed and so reminded me very much of another large-leafed form of the same species grown in the Botanic Garden of Gothenburg. This had been collected 1952 (by the late eminent Japanese plant-geographer and ecologist, professor Misao Tatewaki) on the small island of Rishiri (Oshidomari) off the NW coast of Hokkaido. The Ullung form has, however, as cultivated in SW Sweden, a special morphologic feature of its own: the shoots are in late winter yellowish green (blackish purple in the average form) and the winter-buds are yellowish red (black in the average form). The Ullung alder seems to be hardy in this country but is unfortunately very liable to early flushing.

Among broad-leafed trees considered endemic to Ullung, *Tilia insularis* Nakai occurs frequently. On my visit I unfortunately did not see any fruiting trees of this linden but noted many large specimens with conspicuously light, smooth or only slightly fissured bark. I have seen Dr. Wilson's voucher specimens from his visit on the island 1917 (GH). On the labels he noted that the linden was growing "abundantly" as 30—90 ft (x 3—4 ft) trees from sea-level up to 900 m altitude.

The Ullung-linden is related to the japanese linden, *T. japonica* Miq. and so to our European *T. cordata* Mill. The leaves of *T. insularis* do not differ very much from those of *T. japonica*. They are somewhat more thickish and the margin is more coarsely serrate. The pendulous inflorescence (a

Sorbus commixta Hedl. var., Seonginbong 900 m; photo T. Nitzelius, Oct. 1976. From this specimen the seed-collection Nitz. No 100 was made.

fertile twig is depicted by Nakai (Nakai 1915) and contains flowers with regular occurrence of staminodes, which are said to be entirely missing in *T. cordata* and *T. japonica*. It was introduced by Dr. Wilson to Arnold Arboretum and from there living material (clones?) has been distributed to some European nurseries (e.g. Hillier nurseries, Winchester, England) and botanical institutions. Two small trees labelled *T. insularis* are growing in Arboretum Hoersholm of the Royal Veterinary and Agricultural University of Denmark. They were received 1953 (no record is given as to whether they came as clone- or seedmaterial) from the Botanical Garden Ogrod, Poznan, Poland. On inquiries a kind letter came to me from Dr. Karol Weglarski, Ogrod Botanical Garden dated 1990-03-20 giving the following information: a young tree of *Tilia insularis* was received 1934 from Arboretum Kornik, Poznan. The latter institution had grown specimens from seeds (no record as to whether they originated from controlled pollination) sent 1928 by Arnold Arboretum, Boston, Mass. Dr. Weglarski furthermore informs me that seeds of *T. insularis* were sent from Ogrod Botanical Garden to *Hörsholm* Denmark.

Twig material (sterile and fertile) from these specimens as well as material of Hillier origin does not entirely match Dr. Wilson's voucher specimens or the original description of prof. Nakai. Therefore it might be of hybrid origin, owing to the well-known experience that species of the genus *Tilia* easily interbreed in cultivation.

In recent years original seed-material from Ullung, has, however, been distributed by Mr Ferris Miller. Unfortunately I have not yet had access to any living material of *T. insularis* but I am convinced that this beautiful linden would do satisfyingly well in S. Sweden.

To the interesting trees in Ullung two maple species also belong, viz. *Acer takesimense* Nakai, which seems to be closely related to the mainland *A. pseudosieboldianum* Komarov (if not conspecific?)

and *A. mono* Maxim. (*A. okamotoanum* Nakai) one of many local forms of this very variable species. Both are highly interesting as provenances, ecologically differing from their counterparts in Korea and Japan and both present vivid autumnal colouring and have proved hardy in my area in SW Sweden. Moreover, they seem to differ from many other trees and shrubs on Ullung and the Korean mainland in having a comparatively late leafing, notwithstanding the ocurrence of mild spells during late winter and early spring.

Woody climbers on Ullung

Remarkable is the abundance of climbing ligneous plants on the island. This is doubtlessly owing to the mild, humid monsoon-climate and the broken ground, providing shelter. In Prof. Lee's enumeration about 20 species representing 8 genera and 8 families are listed.

Of these I could myself collect *Hedera rhombea* (Miq.) Bean (Araliaceae) at Tongoomi, 200 m.a.s.l., a species which grows over large parts of the island, from sea-level, where it sometimes occurs together with *Juniperus chinensis* on the shore-cliffs, up to 900 m on Seonginbong.

In Swedish cultivation it appears to be comparatively hardy in the southern parts, freezing back in hard winters only. It would be interesting to compare this Ullung ivy with Japanese strains of the same species, which mostly are considered too tender for Scandinavian conditions.

Of other climbers from Ullung I hitherto could cultivate *Hydrangea petiolaris* Sieb. & Zucc. and *Schizophragma hydrangeoides* Sieb. & Zucc. (Saxifragaceae) as well as *Actinidia arguta* Planchon (Actinidiaceae), all of them growing frequently particularly at high levels on Seonginbong. So far, they made no problems in the Swedish climate (the two mildest climatic zones). The two first named belong to the Japanes element on Ullung and Cheju island and are missing on the Korean mainland. Other interesting climbers on Ullung, e.g. 4 species of *Clematis* (Ranunculaceae), *Akebia quinata* Dcne. (Larizabalaceae) and several species of Vitaceae on Ullung as well as quite a large number of other ornamental shrubs are still awaiting introduction into cultivation.

The Ullung rowan

In the course of my excursions on Ullung I could also as already mentioned, visit some of the more interesting hills, viz. Seonginbong (983 m) and Taeha Ryeong (650 m?), furthermore a slope above the village of Nam Yang. Particularly on the way to the top section of Seonginbong, at an altitude of about 600—900 m, I noticed a rowan occurring quite frequently, sometimes as a shrub or shrubby tree, sometimes as remarkably tall trees.

In all the publications and descriptions of vegetation and flora of Ullung referred to (Hara & Kanai 1959, Chung, In-Cho 1952, Lee, Duk-Bong 1958) as well as E.H. Wilson's voucher specimens from 1917, (GH) which I had the opportunity to see, the rowan on Ullung is always named and consistently also regarded as *Sorbus commixta* Hedlund.

Among the species belonging to the section *Sorbus* (L.) Pers., including the European rowan, *S. aucuparia* L., the NE-Asiatic *S. commixta* appears to be comparatively uniform as seen from the taxonomical point of view. Within its large area of distribution, which covers most of Japan, Korea (incl. Cheju island), the Southern part of Sachalin and S. Kuriles (N. China?), it does not, according to the living and/or dried material I have seen, show any remarkable variation, specially with regard to leaf-form and the size and colour of the pomes. The original description and reproduction given by professor Teodor Hedlund in his classical monograph on the genus *Sorbus* just describes and shows a typical leaflet and the small fruit of *S. commixta* (Hedlund 1901).

Differing, however, is *S. rufo-ferruginea*. This was first described by Camillo Schneider in 1906 as a variety.

Later (1912) he raised it to species level, *S. rufo-ferruginea* (C. Schneid.) C. Schneid. on account of its long and soft hairs on the leaves on the underside along the midrib and on the inflorescence as well as on the calyx-tube at anthesis. He furthermore points out the presence of 5 styles in the flower of *S. rufo-ferruginea* (if consistent?) as compared with *S. commixta*, which on average has flowers containing 3—4 styles. More or less hairy-forms of *S. commixta* however, occur particularly in the Southern part of its Japanese distribution area. Professor Hugh McAllister in his work "The rowan and its relatives, *Sorbus* spp." (H. McAllister 1986) remarks that *S. randaiensis* (Hayata) Koidz. (syn. *S. rufo-ferruginea* var. *trilocularis* Koidz.) from the high mountains in Taiwan (alt. 2.100—4.160 m. according to Li, Hui-Lin 1963)

Fruiting specimen of the Ullung rowan. Department of horticultural sciences, Swedish Agricultural University, Alnarp, S. Sweden. Photo R. Bengtsson, Sept. 1989.

is closely related to *S. commixta*. I had the opportunity to see cultivated original plants of *S. randaiensis* e.g. in the Botanic Garden of Gothenburg, W. Sweden and would willingly agree with professor McAllisters interpretation. They were difficult to separate taxonomically from the average form of *S. commixta*. Perhaps this rowan should best be interpreted as a Southern expression of *S. commixta*. In any case, the cultivated original plants in Gothenburg and other collections have all proved perfectly hardy, their Southern origin notwithstanding.

A cultivar of *S. commixta*, 'Serotina' sometimes occurring in the gardens and described by F. Koehne as a species, *S. serotina*, leafs and flowers 2—3 weeks later as the commonly cultivated form

The Ullung rowan in autumn colour. Cult. Fladalt, SW Sweden. Photo T. Nitzelius, Oct. 1983.

of *S. commixta*. Referring to my own notes on cultivated specimens, the Southern Japanese and Korean forms of *S. commixta* leaf and flower later than the more Northern forms. This seems to be a clinal variation: in my planting specimens of *S. commixta* collected by myself on Mt. Ishizuchi (alt. ca. 1.850 m), Shikoku, SW Japan, flower at a time when specimens from Iwazumi, Iwate Prefecture, N. Honshu, have already developed young pomes the size of a small pea. It should be noticed that the tree from Iwaizumi sometimes leafs too early in spring in SW Sweden and therefore is more or less damaged by late frosts, whereas the Ishizuchi form normally remains unharmed.

Turning back to my excursion to the upper part of Seonginbong, I was struck by the easily recog-

nizeable morphologic differences between the Ullung rowan and the average *Sorbus commixta*, the latter as seen and studied in Japan and on original cultivated plants from the mainland of S. Korea. This concerns especially the larger leaves and the large fruits of the former, which were bright orange-red and, on some specimens (viz. Nitzelius No 100) pear-shaped.

A fairly large progeny of the Ullung rowan (Nitzelius No 100 Seonginbong 900 m from one specimen only, No 110 from several specimens between 700 and 900 m on the same mountain and No 81 from the vicinity of Nam Yang) has been grown in the Botanical Garden of Gothenburg, in the horticultural department of the Agricultural University of Sweden, Alnarp, and in my own planting near Laholm, SW Sweden. This progeny has displayed a great variation regarding habitus, time of leafing, leafsize and -form as well as size and form of the fruits. In the following an attempt has been made to compare the essential morphological characters of the average *S. commixta* and the Ullung rowan. See p. 23!

Regarding the great variability and luxuriating growth of the Ullung rowan it seems rather natural to assume that it could be of hybrid origin. According to my own hypothesis it might be the result of sympatric hybrid introgression between two geographic races of *Sorbus commixta* or, perhaps, between *Sorbus commixta* and another species belonging to Sectio *Sorbus* (L.) Pers. (*S. amurensis* Koehne?) which no longer exists on Ullung, its extinction hypothetically caused by climatic changes during the holocene.

A horticultural selection of the Ullung rowan

As already mentioned a fairly large progeny was obtained from my collections on Ullung, part of which was planted in the Botanical Garden of Gothenburg. In order to test the plants under city conditions a line of rowans (12 individuals) was planted as a frame to a parking place in front of the entrance to the Botanical Garden, where heavy traffic prevails day and night. This test has hitherto turned out excellently. The trees are strong-growing and healthy and arouse interest and admiration among visitors, especially in fall, when fruits and brilliant autumn colours are displayed.

Another part of the seed-material as well as some clones from my own collection was handed over to the Department of Horticultural Sciences at the Agricultural University of Sweden, Alnarp, S. Sweden. In the course of 15 years this material and its value for horticultural and townscaping purposes has been and is continually studied together with a large progeny material of other species, varieties and hybrids of *Sorbus*.

By now one clone of the Ullung rowan, named 'Dodong' (to commemorate the port of Ullung, where I was met with attention and hospitality) has been selected and given to some specialized nurseries in Sweden for future distribution.

This clone, which originates from one tree in my collection which was grown from seed-number Nitzelius 100, Seonginbong 900 m, and which marks the most extreme and from the average *S. commixta* diverging morphology, can be described as follows: Tree, at present 8 m (sown fall 1976). Stem straight and forming a leader to 3/4 of the ultimate height, in the lower part horizontal and in the upper part acute-angled branches; bark olive-green to light grey, with pale, lens-shaped lenticells; shoots stout, greenish grey and towards the apex more closely lenticellate; winterbuds fairly large (2.5—3 cm), red with a yellowish sheen, glabrous and somewhat glutinous, perulae sometimes remaining at the base of the new shoot; leaves pinnate, 22—28 cm long (including the 5 cm long petioles); stipules deciduous; rachis grooved; leaflets 6—12 cm long, lanceolate (to almost falcate), long acuminate, the lower pairs conspicuously stalked; lustrous dark green above, with impressed nerves; light green beneath, with raised nerves and reticulate; on both sides glabrous; mostly simply and sharply serrate, with acuminate to aristate teeth; inflorescence 14—20 cm broad, glabrous and abundantly lenticellate; flowers pure white, faintly fragrant, 12 mm across; petals orbicular, 6 mm across, stamens with short filaments; styles 3—4; pomes pear-shaped 3—4: loculed, with 2 ovules in each cell, orange-red (according to RHS colour card ranging from 32 A to 33 A).

Comparison between the main taxonomically appliable characters between Sorbus commixta (as interpreted by T. Hedlund, C. Schneider & J. Ohwi) and Sorbus (hybr. polym.?, var.?), Ullung-Do

	Sorbus commixta Hedl.	*Sorbus Ullung-Do*
Chromosome number	2n:34	2n:34*
Habitus:	8—10(15) m high; shrub or small tree in 15—20 years; narrow or open to broad; closely branched. In swedish cult. about 8 m in 15—20 years.	In nature (E. Wilson 1917) 5—18 m; shrub up to a large tree; in cult. in SW Sweden hitherto 6—8 m in 14 years, soon tree-like, narrow to open; sparsely to closely branched.
Shoots on cult. specimens:	One-year c:a 0.5 cm in diameter; purplish brown, glabrous, lenticellate	One-year shoots strong, 1—1.5 cm diam.; light purplish brown to light grey; in some specimens at an early phase bloomy; densely lenticellate.
Buds:	About 2 cm long, acute-acuminate, dull red to greenish red, mostly glabrous, slightly glutinous.	2.5—3.0 cm long, acute-acuminate, slightly glutinous; the perulae conspicuously yellow-carmine and for some time remaining at the base of the new shoot; on some specimens the buds open slightly at apex and show contorted young leaves, which are ± strongly pubescent, glabrescent.
Leaves:	12—15 (—17) cm long, mostly with 11—13 leaflets; stipules caducous.	15—28 cm, with 15—19 leaflets; stipules caducous (sometimes persistent for some time).
Leaflets:	4—8 x 1.5—2 cm long and broad, elliptic-oblong lanceolate, acute-acuminate, mostly doubly and finely aristate-serrulate; light green above, with slightly impressed nerves, ± bluish green beneath; glabrous or pubescent along the midrib.	6—12 × 2—2.5 (—3) cm long and broad, oblong lanceolate, acuminate, sometimes almost falcate; doubly to simply and rather coarsely aristate-dentate; dark and often lustrous green above, with ± deeply impressed nerves, bluish green beneath and distinctly reticulate; on both sides glabrous.
Flower — corymbs	8—14 cm across, rather loose, glabrous to ± pubescent.	14—20 cm across, dense, glabrous or thinly pilose.
Single flowers	White, 8 mm across, petals 3—4 mm; faintly smelling as in *S. aucuparia.*	White, 12 mm across; petals 6 mm: flowers faintly fragrant.
Fruits (pomes)	Globose, 6—8 mm, bright red	Globose or pear-shaped 15—17 mm, orange-red.

* according to chromosome counts (meiosis) on one specimen, grown from original seed, performed 1982 by the Department of crop genetics and breeding, Agricultural University of Sweden, Svalöv.

Literature cited

Bartholomew, B., Boufford D. & Spongberg S. (1983), *Metasequoia glyptostroboides* — its present status in Central China. Journ. Arn. Arb. 64 Cambridge, Mass.

Bean, W.J. (1970—1980), Trees and shrubs hardy in the British Isles. 8 rev. ed. Frome & London.

Chamberlain, D.F. (1982), Revision of *Rhododendron* II. Subgenus *Hymenanthes*. Notes RBG Edinb. 38 (2).

Chamberlain, D.F. & Doleshy, F. (1987), Japanese members of *Rhododendron* subsection *Pontica*. Distribution and classification. The Journal of Japanese botany vol. 62, No. 8. Tokyo.

Chung, In-Cho (1952), Vegetation of Ullung-Do, Korea Asa Gray Bulletin, N.S. Vol. I, No. 3. Ann Arbor, Michigan.

Davies, P.H. & Heywood, V.H. (1963), Principles of Angiosperm taxonomy. Edinburgh & London.

Fliagina, J.A. (1972), *Rhododendron Fauriei* Franch. in Sikhota Alin. Bull. Main Bot. Gard. N 85 (in Russian). Moskva.

Hara, H. (1959), an outline of the phytogeography of Japan. Repr. from Hara & Kanai, Distr. maps of flowering plants in Japan. Tokyo.

Hedlund, T. (1901), Monographie der Gattung *Sorbus*. Kungl. Svenska Vetenskapsakademiens handlingar vol. 35, No. 1. Stockholm.

Hämet-Ahti, L., Ahti, T. & Koponen, T. (1974), A scheme of vegetation zones for Japan and adjacent regions. Ann. Bot. Fennici 11. Helsinki.

Krüssman, G. (1986), Handbuch d. Laubgehölze. Rev. ed.

Kurata, S. & al. (1964—1976), Illustrated important forest trees of Japan. Vol. 1—5. Tokyo.

La Pérouse, J.F. (1797), Voyage autour du monde. Paris.

Lee, D.-B. & Joo, S.-U. (1958), Reinvestigation of the flora of the Dagelet island. (In Korean with short English summary). Seoul.

Lee, Y. (1973), An introduction to Korean vegetation. — Wildlife and flowering plants; Korean overseas information service. Seoul.

Li, Hui-Lin (1963), Woody flora of Taiwan. Narberth, Pennsylv.

McAllister, H.A. (1986), The rowan and its relatives (*Sorbus* spp.). Liverpool Carwood Printing & Stationary Ltd.

McAllister, H.A. (1985), The *Aucuparia* section of *Sorbus*. The Plantsman. Vol. 6, part 4. London.

Miyabe, K. & Kudo, Y. (1930), Flora of Hokkaido and Saghalien. Repr. from the Journ. of the Fac. Agr. Hokkaido Imp. University, vol. XXVI, part I. Sapporo.

Nakai, T. (1915—1936), Flora sylvatica koreana. Tokyo.

Nakai, T. (1952), A synoptical sketch of Korean flora. Bull. Nat. Science Museum No. 31. Tokyo.

Nitzelius, T.G. (1962), Notes on some Japanese species of the genus *Rhododendron*. Acta horti gotoburgensis, vol. XXIV:4. Göteborg.

Nitzelius, T.G. (1975), *Abies sikokiana*, A new fir with a future in parks and gardens. Journ. R.H.S. vol. 100. London.

The Nordic Arboretum Committee (1977), Nordic Arboretum co-operation 1972—1977. Store Milde, Bergen.

The Nordic Arboretum expedition to Japan 1976 (1978), Göteborg & Alnarp.

Numata, M. (1974), The flora and vegetation of Japan. Tokyo, Amsterdam, London, New York.

Ohwi, J. (1965), Flora of Japan. Engl. ed Washington.

Schneider, C.K. (1906—1912), Handbuch der Laubholzkunde. Jena.

Shemetova, N.S. (1970), *Rhododendron fauriei* Franchet a new Rhododendron species in the Far East of the Sowjetunion. Bot. Zhurn. 55 N. 4. (in Russian). Moskva & Leningrad.

Uosukainen, M. & Tigerstedt, P.M.A. (1988). Breeding of frosthardy Rhododendrons. Journ, of Agricultinel Sciencee in Finland vol. 60.

Wilson, E.H. (1919), A phytogeographical sketch of the ligneous flora of Korea. Journ. Arn. Arb. vol. 1, No. 1:35. Cambridge, Mass.

Wilson, E.H. (1925, repr. 1929), The lilies of Eastern Asia, a monograph. London, Boston, Mass.